

Coğrafiya

METODİK VƏSAİT



Ümumtəhsil məktəblərinin **6**-cı sinfi
üçün

COĞRAFIYA

fənni üzrə dərsliyin
Metodik vəsaiti



Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
chashioglu@gmail.com və derslik@edu.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza görə öncədən təşəkkür edirik.



LAYIHƏ



Mündəricat

Dərslik komplekti haqqında	4
6-cı sinif Coğrafiya fənni üzrə məzmun standartları	6
Fənn üzrə standartların reallaşdırılması cədvəli	8
Mətnləri oxuma strategiyaları	13
Coğrafiya fənninin tədrisində istifadə olunan forma və üsullar barədə tövsiyələr	14
İllik planlaşdırılmanın aparılmasına dair tövsiyələr və nümunələr	19
Gündəlik planlaşdırılmanın aparılmasına dair tövsiyələr və nümunələr	31
Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının artırılması üçün tapşırıqların hazırlanması qaydaları ..	39
Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı tövsiyələr	42

I Coğrafi biliklərin inkişaf tarixi

1. Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti	54
2. Yer haqqında ilkin biliklərin toplanması	56
3. Orta əsrlərdə coğrafi biliklərin inkişafı	57
4. Materik və okeanların kəşf edilməsi	60
5. Azərbaycanın coğrafiyasının öyrənilməsi və coğrafi biliklərin inkişafı	62

II Yer səthinin təsviri

6. Üfüq və onun cəhətləri. Azimut	64
7. Miqyas	66
8. Yer səthinin təsviri formaları. Qlobus	67
9. Məhəlin planı və şərti işarələr	70
10. Praktiki iş. Ərazinin planının tərtib edilməsi	71

III Coğrafiya xəritələri

11. Coğrafiya xəritələri və onların əhəmiyyəti	73
12. Meridianlar və paralellər	74
13. Xəritələr coğrafi informasiya mənbəyidir	76
14. Praktiki iş. Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi və onlar üzərində iş	78

IV Günəş sisteminin quruluşu və Yer planeti

15. Kainat və günəş sistemi	79
16. Günəş sisteminə daxil olan planetlər	80
17. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və fərqli xüsusiyyətləri	82
18. Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti	83
19. Yerin Günəş ətrafında hərəkəti və onun nəticələri	85
20. Praktiki iş. Fəsillərin dəyişməsi və onun əsas nəticələrinin müəyyən edilməsi	86

V Litosfer

21. Yerin daxili quruluşu	88
22. Dağ süxurları və minerallar	89
23. Yer qabığının hərəkəti. Vulkanlar və zəlzələlər	92
24. Yer səhinin relyefi. Qurunun dağları və düzənlikləri	94



25. Aşınma və dağ süxurlarının dəyişməsi	96
26. Praktiki iş. Fiziki xəritələrdə relyefin oxunması	100

VI Atmosfer

27. Atmosferin əhəmiyyəti və quruluşu	101
28. Havanın temperaturu	103
29. Külək və onun növləri	105
30. Havada su buxarı. Buludlar	107
31. Atmosfer yağıntıları	108
32. Hava və onun elementləri	111
33. Meteoroloji stansiyalar və burada toplanan məlumatlar	113
34. Praktiki iş. Hava üzərində müşahidə aparılması	115

VII Hidrosfer

35. Hidrosfer və onun əhəmiyyəti	116
36. Dünya okeanı və onun öyrənilməsi	117
37. Dünya okeanı və onun hissələri	119
38. Təbiətdə suyun dövrəni	122
39. Dünya okeanında quru sahələri	124
40. Quru suları və onların qidalanması	126

VIII Biosfer

41. Biosfer anlayışı	128
42. Torpaq	130
43. Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyi	132
44. Dünyanın meşə qurşaqları	135
45. İnsanların təbiətə təsiri və biosferin mühafizəsi	136
46. Praktiki iş. Bitki kolleksiyalarının toplanması. Herbari hazırlanması	138

IX Dünyada ölkələri və xalqların yerləşməsi

47. Ölkələrin siyasi xəritədə yerləşməsi	139
48. Dünya ölkələrinin yaranması və müxtəlifliyi	140
49. Dünya əhalisinin sayı və tərkibi	142
50. Əhalinin yerləşməsi. Yaşayış məskənlərinin formaları	145
51. Azərbaycan Respublikası və onun qonşu ölkələrə görə mövqeyi	147
52. Praktiki iş. Dünya ölkələri və iri şəhərlərin xəritədə təsviri	150

X Təsərrüfat sahələrin fəaliyyəti. Təbiətin qorunması

53. Təsərrüfat sahələri və onların inkişafının əsas mərhələləri	151
54. Əmək bölgüsünün formalaşması. Xammal və məhsulların müxtəlifliyi	153
55. Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın sahələri və onların inkişafında olan fərqlər	155
56. Ətraf mühitin çirklənmə mənbələri və onun qorunması	157
57. Praktiki iş. Yaşadığınız ərazinin ekoloji vəziyyətinin öyrənilməsi	159



Dərslik komplekti haqqında

Hörmətli müəllimlər! Bu il sizin istifadəyə verilən coğrafiya fənni üzrə Dərslik və Müəllim üçün vəsait yeni coğrafiya fənn proqramı (kurikulum) əsasında VI sinif üçün hazırlanmış fərqli bir bilik mənbələridir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) xarakterik cəhəti təlim prosesində şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsi deyil, həm də təfəkkürünün, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, həyat üçün zəruri olan bacarıqların qazanılmasına imkan yaratması, şagirdyönümlülüyə, nəticəyönümlülüyə, şəxsiyyətyönümlülüyə, tələbyönümlülüyə istinad olunmasıdır. Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) nəticəyönümlü, şagirdlərin meyil, maraq və qabiliyyətlərinə əsaslanan, onların potensial imkanlarını nəzərə alan, fənnin xarakterik xüsusiyyətlərini, məqsəd və vəzifələrini, fənnin məzmununu, təlim strategiyalarını və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual bir sənəddir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının ən mühüm cəhəti onun iqtisadi və fiziki coğrafiyanı kompleks şəkildə öyrənməyə imkan verməsi və şagirdlərdə məlumatları təhlil etmək, statistik iqtisadi göstəriciləri müqayisə etmək, müvafiq nəticələr çıxarmaq, texniki-iqtisadi hesablamalar aparmaq, diaqramlar və qrafiklər qurmaq, xəritə oxumaq bacarıqlarının formalaşdırılmasını, ətraf mühitə həssas və qayğıkeş münasibətin, hissi-emosional keyfiyyətlərin yaranmasını təmin etməsidir.

Coğrafiya təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq, kurikulumda təhsilin bütün pillələri üzrə 3 məzmun xətti müəyyən edilmişdir: coğrafi məkan, təbiət və cəmiyyət. Müəyyən olunmuş məzmun xətlərinin köməyi ilə şagirdlərin şüurunda əhatə olunduqları təbiətin vahid, bütöv və bölünməz obrazı yaradılır. Şagird əvvəlcə yaşadığı Yer kürəsini bir planet kimi öyrənir, onun Günəş və öz oxu ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticələrini araşdırır. Sonra Yer kürəsinin quruluşu, relyefi, coğrafi təbəqəsi, təbiəti, iqtisadiyyatı, əhalisi, sərhədləri haqqında müəyyən biliklər alır və bu bilikləri kontur xəritə, atlas, qlobus və digər məzmunlu xəritələr üzərində təbiiq edir, diaqramlar qurur, statistik göstəricilərdən istifadə edir, cədvəllər çəkir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının ən mühüm cəhətlərindən biri də, məzmunu əhatə edən standartların "Azərbaycan coğrafiyasını" VI sinifdən XI sinifə qədər öyrənməyə, vətənin təbiəti, iqtisadiyyatı, əhalisi haqqında daha mükəmməl bilik və bacarıqlar qazanmağa şərait yaratmasıdır.

VI sinif üçün hazırlanmış coğrafiya dərslik komplekti yeni fənn proqramlarının (kurikulumlarının) bütün tələblərinə cavab verdiyindən, yuxarıda sadaladığımız bütün keyfiyyətləri özündə əks etdirmişdir.

Dərsliyin və bu dərslikdən daha effektiv istifadə üçün nəzərdə tutulan müəllim üçün metodik vəsaitin hazırlanması prinsiplərini nəzərinizə çatdırmaq istədik.

Dərslikdə "Coğrafiya" fənn proqramının (kurikulumunun) məzmununu əhatə



edən bütün məzmun standartları reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırıldığı bütün mövzularda maksimum səviyyədə şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır. Mövzuların sadə dildə yazılmasına və lakonik olmasına çalışılmışdır. Bu məqsədlə çoxsaylı xəritələrdən, sxemlərdən, şəkillərdən, praktik tapşırıqlardan istifadə olunmuş, yeni sözlərin, terminlərin izahına, maraqlı məlumatlara yer ayrılmışdır. Təlim materialları sadədən mürəkkəbə düzülmüş, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmışdır. Hər bir mövzu, verilmiş sual və tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına, eyni zamanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin nailiyyətlərinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Ümid edirik ki, bu tapşırıqlar sizlərə standartları reallaşdırmaqda köməklik göstərəcəkdir.

Hörmətli müəllimlər! Müəllim üçün metodik vəsait sizə dərsi gündəlik planlaşdırmağa, şagirdlərdə mətnləri oxu bacarıqlarını formalaşdırmağa, işçi vərəqlərinin hazırlanmasına, qiymətləndirmə vasitələrinin tərtib etməyə köməklik göstərəcəkdir.

Metodik vəsaitdə hər bir mövzunun tədrisi ilə bağlı tövsiyələr öz əksini tapır. Bu bizim tərəfimizdən sizə istiqamət vermək üçün tərtib olunmuşdur. Verilmiş standartların tələblərini aşmamaq və yaxud tələblərindən aşağı səviyyədə olmamaq şərti ilə sizlər öz fəaliyyətinizdə sərbəstsiniz. Öz strategiyanızı sinfinizin, məktəbinizin, regionunuzun imkan və şəraitinə müvafiq müəyyənləşdirə bilərsiniz. Ümidvarıq ki, hazırladığımız dərslik və metodik vəsait bu işdə sizə düzgün istiqamət verəcəkdir.

Vəsaitdə «Müəllimə kömək» başlığı altında verilən cavablar, dərslikdəki tapşırıqların  izahıdır.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə aşağıdakı materiallar öz əksini tapmışdır:

VI sinif Coğrafiya fənni üzrə məzmun standartları
Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşdırma cədvəli
Mətnləri oxuma strategiyaları
Coğrafiya fənninin tədrisində istifadə olunan təlim forma və üsulları
İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr
Gündəlik planlaşdırılmasına dair tövsiyələr və nümunələr
Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr
İstifadə edilmiş və müəllimin istifadə edə biləcəyi mənbələr



VI sinif üzrə “Coğrafiya” fənni üzrə məzmun standartları

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi kəşflər nəticəsində xəritədə və cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri izah edir;
- məhəldə cəhətlərin təyin edilməsində alət və cihazlardan istifadə edir və ərazinin planını tərtib edir;
- kainatda Yerin mövqeyini, hərəkətinin coğrafi nəticələrini təsvir edir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisələri və onların cəmiyyətdə yaratdığı problemləri təsvir edir;
- dünyanın siyasi xəritəsində respublikamızın mövqeyini təyin edir, müxtəlif xalqlar haqqında məlumat toplayır;
- insanların təsərrüfat fəaliyyətlərinin ətraf mühitə təsirinin tarixən dəyişməsinə şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.

1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.

1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.



2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.

2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.

2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.

2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.

2.1.6. Təbiətdə su dövrünün sxemini tərtib edir.

2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.

2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.

3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.

3.2.2. Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir.

3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir.

3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.

3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.



Fənn üzrə standartların reallaşdırılması cədvəli

Cədvəldə “Coğrafiya” fənn kurikulumunda əks olunan alt standartlarının bir tədris ili ərzində mövzular üzrə reallaşdırılması təsvir edilmişdir.

Tədris vahidləri	Mövzular	Mövzunun nömrəsi	Coğrafi məkan					Təbiət								Cəmiyyət							
			1.1.1.	1.2.1.	1.2.2.	1.3.1.	1.3.2.	2.1.1.	2.1.2.	2.1.3.	2.1.4.	2.1.5.	2.1.6.	2.1.7.	2.1.8.		3.1.1.	3.1.2.	3.2.1.	3.2.2.	3.2.3.	3.2.4.	3.2.5.
COĞRAFI BİLİKLƏRİN İNKİŞAF TARİXİ	Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti.	1	+																				
	Yer haqqında ilkin biliklərin toplanması.	2	+																				
	Orta əsrlərdə coğrafi biliklərin inkişafı	3	+																				
	Materiklər və okeanların kəşf edilməsi	4	+																				
	Azər. coğr-nın öyrənilməsi və coğrafi biliklərin inkişafı.	5	+																				
YER SƏTHİNİN TƏSVİRİ	Üfüq və onun cəhətləri. Azimut.	6				+																	
	Miqyas	7				+																	
	Yer səthinin təsviri formaları. Qlobus.	8				+																	
	Məhəllin planı və şərti işarələr	9				+																	



	Praktiki iş. Ərazinin planının tərtib edilməsi.	10				+	+													
COĞRAFIYA XƏRİTƏLƏRİ	Coğrafiya xəritələri və onların əhəmiyyəti.	11				+														
	Meridianlar və paralellər	12				+														
	Xəritələr coğrafi informasiya mənbəyidir.	13				+														
	Praktiki iş. Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi və onlar üzərində iş	14				+														
GÜNƏŞ SİSTEMİNİN QURULUŞU VƏ YER PLANETİ	Kainat və günəş sistemi	15		+																
	Günəş sisteminə daxil olan planetlər	16		+																
	Yerin planetlər sistemində mövqeyi və fərqli xüsusiyyətləri	17		+																
	Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti	18			+															
	Yerin Günəş ətrafında hərəkəti və onun nəticələri	19			+															
	Praktiki iş. Fəsilərin dəyişməsi və onların əsas nəticələrinin müəyyən edilməsi	20			+															

[illegible]

[illegible]

[illegible]



Mətnləri oxuma strategiyaları

Hörmətli müəllimlər! Dərslikdə verilmiş mətnlərin oxunmasının müəyyən strategiyalarla həyata keçirilməsi mətnin şagirdlər tərəfindən düzgün anlaşılmasına, tətbiqinə, onların təfəkkürünün inkişaf etməsinə səbəb olur. Mətnlərin oxunması yalnız oxumaq xatirinə olmamalıdır. Oxu – düşünərək həyata keçirilməlidir. Şagirdin oxu fəaliyyəti düzgün təşkil olunmalı və idarə edilməlidir. Yəni, şagirdlər oxu üçün təqdim edilən mətnin mənasını dərk etməyi problem, mətnin oxusunu isə problem həll etmə forması kimi dəyərləndirməli, məqsədə nail olmaq üçün fəaliyyətini düşünülmüş şəkildə təşkil etməli, yəni strategiyasını qurmalıdır. Oxuya strategiyalı yanaşma ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür etsin. Şagird dəqiq bilməlidir:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilir?
- Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?

Şagirdlər oxuduqları materiallar üzərində düşünməyi, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul etməyi, tapşırığı yerinə yetirməli, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirməyi bacarmalıdırlar.

MMV-nin bu bölməsində sizə mətnləri oxuma strategiyaları təqdim olunur. Müvafiq mətnlərə uyğun strategiyaları seçib, tətbiq edə bilərsiniz.

● **“Açar sözlərin tapılması”**. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən mətnin mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaq üçün şagirdə kömək edir.

● **“İcmal tutma”** strategiyasından da istifadə etmək olar. Bu, əsasən mətni oxuyarkən zəif mənimsəyən şagirdlər üçün daha əlverişlidir. Şagird mətni oxuyur və əsas məqamları icmal halına salır. Bu da şagirdə mətni anlamağa kömək edir.

● **“Sualların tərtib edilməsi”**. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birilərinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

- Əvvəlcə suallar tərtib edilir;
- Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür.



Anlayış təyinetmə. Mətn oxunur, anlayışlar müəyyənləşdirilir. Mətinin mahiyyətini açan anlayışların mahiyyətini ön plana çəkilir və onlara aid nümunələr göstərilir. Məsələn,

● **Anlayış – Xəritə**

● **Xüsusiyyəti - Yer səthinin bütövlükdə və ya onun böyük hissələrinin ümumiləşdirilmiş şərti işarəli təsviri.**

Nümunə: Siyasi xəritə, fiziki xəritə və s.

Müqayisə/Qarşılaşdırma strategiyası. Bu strategiyayı müxtəlif oxşar mövzular arasında və yaxud da bir mövzunun içində müxtəlif məlumatları müqayisə və qarşılaşdırma məqsədi ilə istifadə etmək olar. Məsələn: Azərbaycanın iri şəhərlərindən bəhs edən mətnə bunu belə tətbiq etmək olar.

Mövzu: Azərbaycanın iri şəhərləri

Müqayisə olunacaq şəhərlər: Bakı və Lənkəran

Bunlar arasında hansı oxşar cəhətlər mövcuddur? Onların hər ikisi Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Buradan gəlir əldə edirlər.

Bakının Lənkərandan fərqli cəhətləri: Paytaxt şəhəridir, Abşeron yarımadasında yerləşir, neft sənayesi şəhəridir.

Lənkəranın Bakıdan fərqli cəhətləri: Əyalət şəhəridir, Azərbaycanın cənubunda, Lənkəran ovalığında yerləşir, əsasən kənd təsərrüfatı zonasıdır.

Nəticə: Hər iki şəhər Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşir.

Coğrafiya fənninin tədrisində istifadə olunan forma və üsullar barədə tövsiyələr

Hörmətli müəllimlər! Şagirdlərin dərs prosesində müxtəlif formada öyrənmələri, tədqiqat aparmaları daha effektiv nəticələr verir. Tədris prosesini aktiv şəkildə həyata keçirmək, şagirdlərin fəallığına nail olmaq, onların düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yaradıcılığa həvəsləndirmək üçün təlim prosesində müxtəlif forma və üsullardan istifadə edilməlidir.

Müxtəlif formalarda aparılan dərslər şagirdləri stimullaşdırır, əlavə motivasiya yaradır. Coğrafiya fənninin tədrisində 4 iş forması nəzərdə tutulmuşdur: kollektiv, qruplarla iş, cütlerle iş və fərdi iş. Hər bir təlim forması dərslərin məqsədindən asılı olaraq seçilir və şagirdlərin fəaliyyətləri bu forma üzərində qurulur.

Fərdi öyrənmədə şagirdlər verilən tapşırıqları öz-özləri ilə çalışırlar. Bu tip öyrənmədə şagirdin rəqibi yalnız özüdür. Şagird məqsədə çatmağa çalışır. Bu formanın əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, müəllim şagirdləri bir-biri ilə müqayisə etməsin. Müəllimin rolu burada dəstək verməkdən və yol göstərməkdən ibarətdir.

Əməkdaşlıq edərək öyrənmə hər şagird üçün əhəmiyyətli hesab edilir. Müxtəlif qabiliyyətli, öyrənmə formaları müxtəlif olan şagirdlərdən **qruplar** yaradılır və şagirdlər bu əsasda çalışırlar. Hər şagirdə digər şagirdlərlə müsbət qarşılıqlı



ünsiyyətdə olması gözlənilir. Şagirdlər fikirlərini mütləq bir-biriləri ilə paylaşirlar. Qrup üzvləri verilən tapşırıqları bir yerdə həll edirlər. Üzvlər bir-birilərinə dəstək verir, kömək edir, bir-birilərinin fikirlərini dəstəkləyirlər. Müəllim mühitin tənzimləyici və lazım olduğunda köməkçi, dəstəkləyici bir rolda çıxış edir.

Öyrənmə formalarından biri də **cütlərlə iş** formasıdır. Adından da məlum olduğu kimi, bu öyrənmə prosesində şagirdlər cütlərə bölünür və verilən tapşırıqlar bir yerdə həll olunur. Bu zaman cütlərdə birləşdirilmiş şagirdlərin səviyyəsi eyni olmalıdır. Verilən tapşırıqlar isə səviyyələrə görə müxtəliflik təşkil edir. Sınıfdə olan cütlər müqayisə olunaraq, fəal, tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirən cütlər müqayisə olunaraq, qaliblər elan oluna bilər.

Kollektiv formalı dərslərdə problem bir yerdə həll olunur, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyət yaratma bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

Təlim formaları ilə bərabər dərs üçün interaktiv təlim üsulları da müəyyənləşdirilir. Müxtəlif iş üsulları vardır. Lakin bu üsullar seçilərkən müəllim fənnin məqsədini, vəzifəsini, şagirdin yaş və inkişaf səviyyəsini, seçilmiş üsulun təlimin forması ilə vəhdət təşkil etməsini, dərstdə veriləcək bilik və bacarıqların həcmi, üsulun tətbiqinə sərf olunacaq vaxtı, məşğələ keçiriləcək kabinetin şəraitini nəzərə almalıdır.

Vəsaitdə bir neçə üsul haqqında məlumat vermək istərdik:

1. "6 düşüncə papağı" (Six Thinking Hats) Edvard de Bono tərəfindən işlənmiş ən məşhur düşüncə üsullarından biridir. Bu üsulun əsasında paralel düşüncə dayanır. Hər hansı bir məsələni 6 müxtəlif düşüncə ilə müzakirə etmək üçün çox maraqlı üsuldur. Şagirdlərin düşünməsi, müzakirə aparması, müəyyən hadisəni analiz etməsi, qiymətləndirməsi onların təhsilə marağını artırır, təfəkkürlərini inkişaf etdirir.

De Bono düşüncəni 6 hissəyə bölür və hər birini digərlərindən ayırır. Hər bir düşüncə yönü müxtəlif rənglərdə şlyapalarla təmsil olunur. Nəyə görə məhz papaq? Çünki papaqları taxıb çıxarmaq çox asandır. İnsan düşüncəsi də müxtəlif olur və onu tez-tez dəyişə bilər. Papaqların hər rənginə uyğun funksiyaları vardır. Müəyyən rəngdə papağı taxdıqda düşüncələr lazımi istiqamətə yönəlir. Papaqları dəyişdikdə isə eyni məsələyə müxtəlif rəqurslardan baxırlar. Bu zaman şagird məsələni tam əhatə edə bilər. Bu metod dərsi rəngarəng və maraqlı edir. Üsulun tətbiqi zamanı bütün rənglərdən eyni anda istifadə etmək vacib deyil, bu artıq müəllimin öz fantaziyası və peşəkarlığından asılıdır.

Papağın hər bir rəngin öz funksiyası və mənası vardır.

 Ağ papaq. Obyektivlik simvoludur. Ağ papağı taxanlar yalnız faktlarla və rəqəmlərlə danışırlar. Onlar emosiyalardan uzaq olmalı, hisslərə qapanmamalıdırlar.

 Qara papaq. Qara papaq əsl tənqidçidir. Bu papağı taxanlar hər şeyi qara rəngdə görməlidirlər. Hər zaman çatışmazlıqlar axtarır, sözlərə və rəqəmlərə inanmırlar.



Sarı papaq. Qara papağın əksidir. Sarı papaq bizdən məsələnin üstünlüklərinə diqqət etməyi, ideyanın pozitiv tərəflərini vurğulamağı tələb edir. Sarı papağı taxan optimist olmalıdır, yalnız fikrini əsaslandırmalıdır.



Yaşıl papaq. Yaşıl papaq yaradıcı axtarışdadır. Yaşıl papaqda şagird yeni ideyaların generatoru olmalı, alternativlər axtarmalıdır.



Qırmızı papaq. Qırmızı papaqlı şagird emosiyalara qapılır. Qırmızı papaqlı şagird fikirlərini subut etmir.



Göy papaq. Göy papaq analitik və moderatordur. O, digərlərindən fərqlənir, özü işləmir, digərlərinə rəhbərlik edir. Bu papaq fikir prosesini idarə edir, hamını ortaq fikrə gətirib çıxarır. O, dirijora bənzəyir, fikirləri dinləyir.

Müəllimin məqsədindən asılı olaraq fikir müxtəlifliyinə, şagirdlərin düşüncələrinin inkişafına görə papaqlar dəyişdirilə bilər.

2. BİBÖ - Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim
3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyir və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

Bildiklərim	İstəyirəm biləm	Öyrəndiklərim

3. İNSERT

Fəal təlim metodlarından biri kimi, coğrafiya fənninin tədrisində «Səmərali Mütaliə və yazı üçün interaktiv Qeydetmə Sistemi» - dən (İNSERT) geniş istifadə olunma imkanları vardır. Bu metod dərslikdəki mətnin aktiv fəaliyyətlə, yəni şagirdin öz münasibətini bildirərək oxunmasıdır. Şagird mövzudakı fikirlərə olan münasibətlərini qəbul olunmuş işarələrlə («V» - bu məlumat mənə tanış idi, «- «-bu informasiya mənim əvvəllər bildiyimi rədd edir, «+» -bu informasiya mənim üçün yenidir, «?» -bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istərdim) bildirir. Dərslik mətni oxunduqdan sonra ümumiləşmələr aparılır və qeyd olunur.



«V»	«- »	«+»	«?»

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır.

4. Venn diaqramı

Hər hansı iki mövzunun (informasiyanın, coğrafi məlumatın, anlayışın, obyektin və s.) müqayisəli səciyyəsinə əks etdirən «Venn diaqramı»-nın tətbiq edilməsi tədris baxımından çox maraqlıdır. İki mövzunun oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılmasına həsr olunan bu metod şagirdləri alternativ düşüncəyə cəlb edir, -onlarda qoyulmuş məsələnin daha çox cəhətli müzakirəsini tələb edir.

Klaster (şaxələndirmə)

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir və onun mərkəzində yazılmış anlayışla bağlı söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz onunla əlaqəli sözlərlə xətlərlə birləşdirilir. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

5. Karusel

Metodun məqsədi:

1. Qısa vaxt ərzində interaktiv şəkildə məzmunu əhatəli keçmək, hər bir şagirdin bütün məsələlərin həllində iştirakına nail olmaq.
2. Məntiqi, tənqidi və müstəqil düşünməni inkişaf etdirmək.
3. Fərdi və qrup məsuliyyətini inkişaf etdirmək
4. Ünsiyyət və qrupdaxili qarşılıqlı əlaqə hisslərini inkişaf etdirməkdir.

Müəllim öyrənməli mövzuya dair 4 və ya 5 açıq sual və ya tapşırıq seçir. Sınıfı 4 və ya 5 qrupa bölür və hər qrupa 1 suala aid cavab yazmağı tapşırır. Vaxt müəyyən olur (təxminən 5 dəqiqə). Vaxt qurtardıqdan sonra hər qrup öz yazdıqları iş vərəqini yanındakı qrupa (saat əqrəbi istiqamətində) ötürür və öz növbəsində digər qrupdan onların iş vərəqəsini alır. Hər qrup bu iş vərəqlərində olan yazıları nəzərdən keçirir və öz əlavələrini edir.

Bu proses o vaxta qədər təkrarlanır ki, bütün qruplar bütün iş vərəqlərini nəzərdən keçirib əlavələr etsinlər. Sonda iş vərəqi ilkin qrupa qayıtdıqdan sonra təqdimatlar başlayır. Şagirdlər ümumiləşdirmələr aparırlar.

6. Diskusiya

Diskusiya prosesində şagirdlər müzakirə olunacaq məsələ barədə öz fikirlərini söyləmək, baxışlarını əsaslandırmaq, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Diskussiya aparmağın aşağıdakı qaydaları vardır:



Eyni vaxtda yalnız bir nəfərin danışması
Danışanı dinləmək
Sözü kəsməmək
Danışanı deyil, fikri tənqid etmək
Reqlamenti nəzərə almaq
Heç kəsi lağa qoymamaq
Söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

7. Dəyirmi masa

Dəyirmi masa –metodu bütün fənlərin tədrisində uğurla tətbiq oluna bilər. Sınıf şagirdləri qruplara bölünür, hər birinə rəngli qələm verilir. Müəllim mövzu ilə əlaqədar ağ vərəqdə bir söz yazır. Sonra vərəqi sol tərəfdəki qonşusuna ötürür. Qeyd olunan fikrə hər şagird yeni mülahizə əlavə etməlidir.

8. Layihələrin hazırlanması

Mövzu seçilir. İşin müddəti, istifadə olunacaq mənbələr, ədəbiyyat, şəkillər müəyyən olunur. Layihənin icrası zamanı müəllim nəzarət edir, yol göstərir. Şagirdlər layihə üzərində müstəqil işləyirlər. Layihə hesabat, xəritə, şəkil, fotosəkil, cədvəllər, illüstrasiya formasında təqdim oluna bilər. Layihələr qiymətləndirilir.

9. Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun- tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar. Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır. Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır.

10. Söz assosiasiyaları

Bu üsuldan istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

11. Qərarlar ağacı

- Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.
- Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4-6 nəfərdən ibarət



qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+” və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

- Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problem			
Problemin həlli yollarının mənfi və müsbət tərəfləri	Problemin həlli yolları		
	1-ci həll yolu	2-ci həll yolu	3-cü həll yolu
Qərar			

Cöğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları tədris prosesi üçün seçilmiş üsulların sayını artırmaq olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müəllimlər hər hansı fəal təlim üsulunu dərs prosesinə tətbiq edərkən yaradıcı şəkildə onu zənginləşdirmək və ya sinfin səviyyəsindən asılı olaraq sadələşdirmək və eləcə də, mövzu seçimində tam sərbəst olmaq hüququna malikdirlər.

İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr və nümunələr

Hörmətli müəllimlər! Planlaşdırma məqsədə çatmaq üçün, gələcəkdə tətbiq olunacaq bir sıra qərarların əvvəlcədən hazırlandığı bir sənəddir. Müəyyən zamanlarda reallaşdırılacaq hədəflərə sahib olmaq üçün əvvəlcədən nəticəyönümlü planlaşdırma aparmaq vacibdir.

Planlaşdırma “hara və necə gedəcəyik?” suallarına cavab verərək hazırlanmalıdır. Başqa ifadə ilə desək, müəyyən hədəfə çatmaq üçün, əlindəki imkan və vasitələrdən istifadə etməklə qərarların verilməsidir.

Planlaşdırma müəllimin şagirdi müəyyən müddət ərzində, müəyyən hədəflərə çatdırmaq üçün fəaliyyətlərinin məcmusudur. Müəllimin bir il boyu həyata keçirəcəyi bütün fəaliyyətləri yadında saxlaması mümkünsüzdür. Plan hazırlayan müəllim hansı fəaliyyəti nə zaman və necə həyata keçirəcəyini bilir və özünü hazır hiss etdiyindən



rahatdır. Plan məqsədə qısa və doğru yoldan çatmaqda ən böyük faktordur. Planlı iş müəllim və şagirdi dağınıqlıqdan xilas edir, onlara inam qazandırır. Planlaşdırma müəllim təlim-tədris prosesində nəyi? nə üçün? necə? öyrədəcəyini düşünməsinin səmərəsini artırır. Əvvəlcədən hazırlanmış düzgün planlaşdırma müəllim və şagirdə nizamlı və birlikdə iş vərdisi qazandırır. Planlaşdırma lazım olduğunda yer və zaman görə dəyişdirə bilinər bir sənəddir.

Təhsildə planlaşdırma perspektiv (illik) və gündəlik (cari) olmaqla 2 növdə müəyyənləşdirilmişdir.

Perspektiv planlaşdırma müəllimin bir il müddətində proqrama (kurikulum) uyğun olaraq tədris edəcəyi mövzuları hansı günlərdə, neçə saat, hansı resurslarla tədris edəcəyi, integrasiya etdiyi fənləri və şagirdləri hansı qiymətləndirmənin üsul və vasitələri göstərməklə hazırlanan bir planlaşdırma dərsləri başlandı müəllim tərəfindən hazırlanaraq, təsdiq olunmaq üçün məktəb rəhbərliyinə təqdim olunur.

Perspektiv planlaşdırma hazırlayan müəllim əvvəlcə dərsləri deyəcəyi sinflə, fənn üzrə proqramla, məktəbin maddi-texniki bazası və yerləşdiyi ətraf mühitlə tanış olmalıdır.

Perspektiv planlaşdırma hazırlamaq üçün müəllimdə bir neçə bacarığın olması vacibdir. Tədris vahidi və mövzuların ardıcılığının düzgün müəyyənləşdirilməsi mühüm bacarıqlardan biridir. Müəllim bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsiri nəzərə almalıdır. Bu prinsiplər məzmun ardıcılığı baxımından sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru getmək, məntiqi və xronoloji ardıcılıq olmalıdır.

Planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan ikincisi mövzuların tədrisi zamanı integrasiya imkanlarını müəyyən etməkdir. Coğrafiya fənninin bir çox fənlərlə integrasiyası mümkündür. Coğrafiya müəllimi planlaşdırma apararkən tədris etdiyi mövzunun digər fənlərdəki bu və ya digər mövzu ilə integrasiya imkanlarını müəyyən etməlidir.

Mövzuya uyğun resursların seçilməsi perspektiv planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan biridir. Müxtəlif herbarilər, coğrafi şəkillər, suxurlar, planşet, kompas, termometr, fluger və digər əyani vəsaitlər coğrafiyanın tədrisində mühümdür. Coğrafiya fənnin tədrisində ən mühüm əyani vəsait isə müxtəlif məzmunlu xəritələr, atlaslar və qlobuslardır.

Mühüm bacarıqlardan biri də mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaqdır. Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş vaxtı artırıb, azaltmamalı şərti ilə müəllim mövzuların çətinlik dərəcəsinə görə onlara verilən vaxtı öz müəyyənləşdirmə bacarığına malik olmalıdır.

Plan hazırlayarkən həddindən artıq kitaba bağlı qalınmamalı və plan elastik olmalıdır. Plana daxil olunan detallar nə çox qısa, nə də çox uzun olmamalıdır, müəllim şagirdlərə göstərişlər verəcək xüsusiyyətdə olmalıdır.



Məzmun standartı	Tədris vahidi	Mövzu	Inteqrasiya	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
1.1.1.	COĞRAFI BİLİKLƏRİN İNKİŞAF TARİXİ	Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti	Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Formativ qiymətləndirmə əks əlaqə yazılı formada	1	
		Yer haqqında ilkin biliklərin toplanması		Formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulu	1	
		Orta əsrlərdə coğrafi biliklərin inkişafı		Formativ qiymətləndirmə Özünüqiymətləndirmə vərəqələri	1	
		Materiklərin və okeanların kəşf edilməsi		Formativ qiymətləndirmə Fəaliyyət disrriptorları	1	
		Azərbaycanın coğrafiyasının öyrənilməsi və coğrafi biliklərin inkişafı		Formativ qiymətləndirmə Fəaliyyət disrriptorları	1	
		KSQ-1			1	



1.3.1. 1.3.2.	YER SƏTHİNİN TƏSVİRİ	Üfüq və onun cəhətləri. Azimut.		Formativ fəaliyyət göstərisciləri	1	
		Miqyas		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Yer səthinin təsviri formaları. Qlobus		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Məhəllin planı və şərti işarələr		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Praktiki iş. Ərazinin planının tərtib edilməsi.		Formativ özünü-qiyətləndirmə	1	
		KSQ-2			1	
1.2.1		Coğrafiya xəritələri və onların əhəmiyyəti.			1	
		Meridianlar və paralellər			1	



	COĞRAFIYA XƏRİTƏLƏRİ	Xəritələr coğrafi informasiya mənbəyidir.			1	
		Praktiki iş. Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi və onlar üzərində iş			1	
		KSQ-3			1	
1.2.1. 1.2.2.	GÜNƏŞ SİSTEMİNİN QURULUŞU VƏ YER PLANETİ	Kainat və günəş sistemi	F.1.1.3	formativ qiymətlən- dirmənin əks əlaqə üsulunun yazılı forması	1	
		Günəş sisteminə daxil olan planetlər		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Yerin Günəş sisteminə mövqeyi və fərqli xüsusiyyətləri		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	



		Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Yerin Günəş ətrafında hərəkəti və onun nəticələri		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Praktiki iş. Fəsilərin dəyişməsi və onların əsas nəticələrinin müəyyən edilməsi		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		KSQ-4			1	
1.2.1. 1.2.2.	LİTOSFER	Yerin daxili quruluşu.	F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.	Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Dağ süxurları və minerallar		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Yer qabığının hərəkəti. Vulkanlar və zəlzələlər		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	



		Yer səthinin relyefi. Qurunun dağları və düzənlikləri.		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Aşınma və dağ süxurlarının dəyişməsi		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Praktiki iş. Fiziki xəritələrdə relyefin oxunması		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		KSQ-5			1	
2.1.1. 2.1.2.	ATOMOSFER	Atmosferin əhəmiyyəti və quruluşu.		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Havanın temperaturu		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Külək və onun növləri		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	



		Havada su buxarı. Nisbi və mütləq rütubətlik. Buludlar	F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Atmosfer yağıntılar		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Hava və onun elementləri		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Meteoroloji stansiyalar və burada toplanan məlumatlar.		formativ qiymətləndirmə verbal qiymətləndirmə	1	
		Praktiki iş. Hava üzərində müşahidə aparılması		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		KSQ-6			1	
2.1.5. 2.1.6.		Hidrosfer və onun əhəmiyyəti		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	



	HİDROSFER	Dünya okeanı və onun öyrənilməsi.	F.2.1.1.	Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Dünya okeanı və onun hissələri		Formativ, özünüqiymət- ləndirmə	1	
		Təbiətdə suyun dövrəni		Formativ, özünüqiymət- ləndirmə	1	
		Dünya okeanında quru sahələri		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Quru suları və onların qidalanması		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		KSQ-7			1	
2.1.7. 2.1.8	BİOSFER	Biosfer anlayışı	B.1.1.1.;4.1.1.;	Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Torpaq		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyi		Formativ, özünüqiymət- ləndirmə	1	



		Dünyanın meşə qurşaqları		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		İnsanların təbiətə təsiri və biosferin mühafizəsi		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Praktiki iş. Bitki kolleksiyalarının toplanması. Herbari hazırlanması		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		KSQ-8			1	
3.1.1. 3.2.1. 3.1.2. 3.2.2.	DÜNYA ÖLKƏLƏRİ VƏ XALQLARIN YERLƏŞMƏSİ	Ölkələrin siyasi xəritədə yerləşməsi	A-t.3.1.1. H-b.2.1.1. İnf.3.3.1.	Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Dünya ölkələrinin yaranması və müxtəlifliyi		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Dünya əhalisinin sayı və tərkibi		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	



		Əhalinin yerləşməsi. Yaşayış məskənlərinin formaları		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Azərbaycan Respublikası və onun qonşu ölkələrə görə mövqeyi		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		Praktiki iş. Dünya ölkələri və iri şəhərlərin xəritədə təsviri		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		KSQ-9			1	
3.2.3. 3.2.4 3.2.5.		Təsərrüfat sahələri və onların inkişafının əsas mərhələləri.			1	
		Əmək bölgüsünün formalaşması. Xammal və məhsulların müxtəlifliyi.		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	



	TƏSƏRRÜFAT SAHƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ. TƏBİƏTİN QORUNMASI	Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın sahələri və onların inkişafında olan fərqlər	B.4.1.1. T.2.1.1. H-b.2.3.1	Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Ətraf mühitin çirklənmə mənbələri və onun qorunması		Formativ fəaliyyət göstəriciləri	1	
		Praktiki iş. Yaşadığınız ərazinin ekoloji vəziyyətinin öyrənilməsi.		Formativ, özünüqiymətləndirmə	1	
		KSQ-10			1	



Gündəlik planlaşdırma aparılmasına dair təvsiyələr və nümunələr

Hörmətli müəllimlər! Gündəlik plan ən əhəmiyyətli mövzuların öyrədilməsini asanlaşdırır, zamanı yaxşı qiymətləndirməyə imkan verir, müəllimin fəaliyyətini göstərən sənəd xüsusiyyəti daşıyır və dərslərin bir-biri ilə əlaqələndirilməsini, dərslərdə davamlılığı və bütövlüyü təmin edir.

Gündəlik plan illik planda nəzərdə tutulmuş hər hansı bir mövzunun tədrisi prosesinin planlaşdırılmasıdır. Bu planda fənn üzrə məzmun stnadartlarını reallaşdırmaq üçün təlim nəticələri, iş forması və üsulları, resurslar, integrasiya, motivasiya, tapşırıqlar, məlumatların mübadiləsi və müzakirəsi, qiymətləndirmə kimi komponentlər daxildir.

Gündəlik plan hazırlayarkən səhv etməmək üçün müəllimlərin bir neçə məsələyə diqqət etmələri vacib hesab edilir. Müəllim şagirdlərdə fərdi fərqliliklərə diqqət yetirməlidir. O, hər uşağın dəyişik maraq, ehtiyac və qabiliyyətləri olduğunu nəzərdən qaçırmamalı, eyni davranış və ya öyrənmə vəziyyətini hər şagirddən eyni şəkildə istəməməli və planını ona görə hazırlamalıdır.

Gündəlik planlaşdırma hazırlayarkən müəllimin birinci işi mövzunun **standarta uyğunluğunu** müəyyənləşdirməkdir. Standart müəyyənləşəndən sonra, ona uyğun dərslərin məqsədləri çıxarılır. Artıq standarta və öyrənilən mövzuya uyğun **təlim nəticəsi** (məqsəd) yazılarkən, müəllimə deyil, şagirdə yönəlməlidir. Əgər müəllim dərslərin məqsədini şagirdin maraqları üzərində qurarsa uğurlu və nəticəyönümlü təlim təşkil edə bilər.

Şagirdi təlimə cəlb etməyin bir yolu mövzuya və məqsədə uyğun **fəal təlim forma və üsullarından** yerində istifadə edilməsidir.

Müəllim dərslərin birinci və ən mühüm mərhələsi olan **motivasiyanı** elə qurmalıdır ki, şagirdi təlimə cəlb edə bilsin. Bu mərhələdə müəllim məsələdəki ziddiyyətləri qabartmaqla müxtəlif baxışların və variantların toqquşmasından yaranan vəziyyət əsasında sual qoyaraq şagirdləri düşünməyə hazırlayır. Motivasiya ilk növbədə tədqiqat üçün həm mümkün, həm də şagirdin öz bacarığını və qabiliyyətini həyata keçirilməsinə imkan verən, onun inkişaf xüsusiyyətlərinə müvafiq olmalıdır.

İkinci mərhələdə motivasiyadan çıxan fərziyyələr dəqiqləşdirildikdən sonra artıq **tədqiqat işinə** başlamaq olar. Tədqiqat müxtəlif formalarda – bütün siniflə birlikdə, kiçik qruplarda, cütlüklər şəklində və ya fərdi şəkildə aparıla bilər. İrəli sürülmüş problemin həlli üçün müxtəlif variantlardan, həm də özündə yeni suallar və yeni informasiyalar daşıyan iş vərəqlərindən istifadə olunur. İş vərəqlərində verilən tapşırıqlar birbaşa problemin həlli üçün “açar” rolunu oynayır. Şagirdləri araşdırmaya sövq edən və inkişaf etdirəcək tapşırıqlar təqdim edilməli, lakin şagirdlərin potensial imkanlarını aşan tapşırıqlar verməməlidir. Şagirdlərə verilən hər cür araşdırma və tapşırığa mütləq nəzarət etməlidir. Tapşırıq şagird səviyyəsindən nə artıq, nə də əskik olmamalıdır.



Məlumat mübadiləsi üçüncü mərhələdə aparılır. Qoyulmuş tədqiqat sualının cavabını tapmaq istiqamətində görülən işlər tədqiqat iştirakçılarını bir-birinin dəlillərini dinləmək zərurəti qarşısında qoyur.

Dərsin dördüncü mərhələsində **məlumatın müzakirəsi** prosesi başlayır. Bu ən mürəkkəb mərhələdir. Belə ki, bu mərhələdə təfəkkürün müxtəlif növlərinin səfərbərliyə alınması baş verir. Müəllim bu mərhələdə fasilitasiya funksiyasını yerinə yetirir. Əldə olunmuş faktlar sistemləşdirilir və əlaqələr aşkara çıxarılır.

Beşinci mərhələ **ümumləşdirmə və nəticələrin çıxarılması** mərhələsidir. Müəllim qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi məqsədilə suallar qoyur və bu suallar əsasında biliklər və informasiyalar sistemləşdirilir. Şagird əldə etdiyi bilikləri, gəldiyi nəticəni, irəli sürülmüş fərziyyələrlə tutuşdurur.

Dərsin altıncı mərhələsində qiymətləndirmə və ya refleksiya prosesi başlayır.

Məzmun xətti: Coğrafi mövqe

Məzmun standartı: 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

Mövzu: Yer haqqında ilkin biliklərin toplanması

Təlim nəticəsi: Yer haqqında ilkin coğrafi biliklərin toplanmasını şərh edir.

Fənlərarası integrasiya: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.

Oxu staratergiyası: Açar sözlərin tapılması

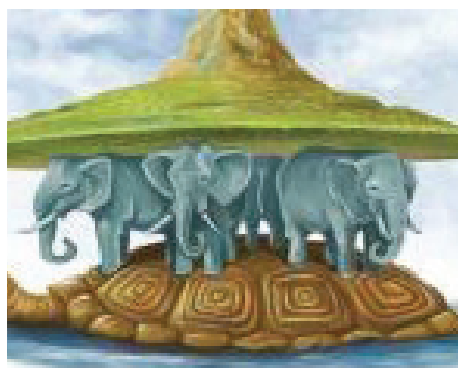
İş forması: kollektiv, kiçik qruplar

İş üsulu: müakirə, sual-cavab, Venn diaqramı

Resurslar: dərslik, şəkillər, iş vərəqləri, markerlər

Dərsin gedişi:

Motivasiya: Şagirdlərə aşağıdakı şəkilləri göstərilərək yönəldici suallar verilir:



Yönəldici suallar:

- *Şəkilə baxdıqda sizdə hansı təsəvvürlər yaranır?*
- *Sizcə, Yer kürəsinin hansısa bir heyvanın üzərində yerləşməsi mümkündürmü?*
- *Nəyə görə qədim insanlar yer kürəsinin hansısa bir heyvanın üstündə təsəvvür edirdilər?*



Şagirdlərin fərziyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

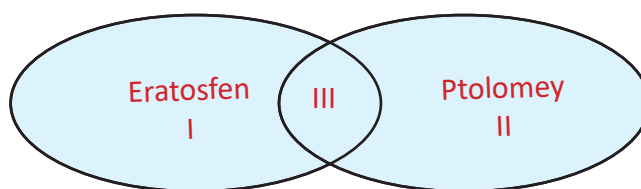
– **Yer haqqında ilkin coğrafi biliklərin toplanmasının əhəmiyyəti nədir?**

Şagirdlər tədqiqata başlamazdan əvvəl mətni oxumalıdırlar. Mətni oxumaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etmək olar. Bu mətn üçün “Açar sözlərin tapılması” strategiyası seçilə bilər. Şagirdlər mətni hissə-hissə oxuyur, mətnin mahiyyətini açan açar sözləri tapdıqca onu söyləyir, müəllim sözləri lövhəyə yazır. Tapılmış açar sözlərlə bağlı şagirdlərə suallar ünvanlanır. Məsələn, açar söz kimi “təbiəti öyrənmək” qeyd olunursa, müəllim şagirdlərə “Təbiəti öyrənmək insanların nəyinə lazım idi?” sualını ünvanlaya bilər.

Tədqiqatın aparılması mərhələsində şagirdlər qruplara bölünür və onlara iş vərəqlərində tapşırıqlar verilir.

I qrup:

1. Qədim insanlar yaşayış yerini necə seçirdilər?
2. Venn diaqramına əsasən qruplaşdırın:



1. İlk dəfə coğrafiya terminini işlətmişdir.
2. Tərtib etdiyi xəritədə daha geniş vermişdir.
3. Avropa, Asiya və Afrikanın şimalını təsvir etmişlər.
4. Yerin ilk dəfə ölçülərini hesablamışdır.
5. Xəritənin üzərində paralel və meridianlar çəkilmişdir.
6. Coğrafiya elminin inkişafında xidmətləri olmuşdur.

II qrup:

1. İnsanlara ətraf əraziləri öyrənmək nə üçün lazım gəlirdi?
2. “Ptolomeyin təsəvvürlərinə görə kainatın mərkəzində Yer kürəsi, onun ətrafında Günəş və digər planetlər fırlanır” ifadəsinə əsasən sxematik olaraq təsvir edin.

III qrup:

1. Qədim xəritələrdə hansı ərazilər təsvir olunmuşdur?
2. Müasir xəritə ilə qədim xəritəni müqayisə edin. Oxşar və fərqli cəhətlərini yazın.

Məlumat mübadiləsi mərhələsində şagirdlər hazırladıqları tapşırıqları təqdim edirlər. Qruplar əvvəlcədən hazırlanmış meyarlara görə -,+ işarələri ilə qiymətləndirilir.



Məlumat müzakirəsi zamanı müəllim şagirdlərin mövzunu necə anladıqlarını müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar verir:

- İnsanlar yer haqqında ilkin bilikərini necə təsvir edirdilər?
- Qədim dövlətlər hansılardır və onların yaranmasına səbəb nə oldu?
- Nəyə görə Yer okean sahillərində yaşayan insanların təsəvvüründə balıq üzərində idi?
- Yerin kürə formasında olması qənaətinə ilk dəfə kim gəldi və nə səbəbdən belə düşündü?

Nəticə və ümumiləşdirmə mərhələsində yenidən tədqiqat sualına qayıdılır, qazanılmış biliklər ümumiləşdirilir.

- ✓ Qədim dövlətlərə Misir, Babilistan, Yunanıstan, Roma, Çin və Hindistan aiddir
- ✓ Yerin formaları haqqında müxtəlif fərziyyələr mövcuddur
- ✓ İlk insanlar ətrafda gördüklərini qayaüstü rəsmlərdə təsvir edirdilər
- ✓ O dövrə qədər toplanmış coğrafi biliklər əsasında Eratosfen “Coğrafiya” adlı kitab hazırlamışdır.

✓ K.Ptolomeyin irəli sürdüyü fikirlərə görə Yer kainatın mərkəzində dayanır, Günəş və digər planetlər onun ətrafında fırlanır.

Qiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmə zamanı müəllim afərin; təşəkkür edirəm; çalışqanlığın xoşuma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür edirəm; məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırısan; nəticəni düzgün almısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir. Öz formativ dəftərində də şagirdin qarşısında bu sözləri qeyd edir.

Məzmun xətti: Təbiət

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

Mövzu: Yer qabığının hərəkəti. Vulkanlar və zəlzələlər.

Təlim nəticəsi: Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələləri şərh edir

Oxu staratergiyası: Ardıcılıq forması

Fənlərarası integrasiya: F.1.1.1.;2.1.1.;H-b.1.1.1.

İş forması: kollektiv, kiçik qruplar

İş üsulu: müzakirə, sual-cavab

Resurslar: dərslik, iş vərəqləri, marker

Dərsin gedişi:

Motivasiya:

- Yer kürəsində təhlükəli təbiət hadisələri hansılardır?
 - Fikrinizcə, zəlzələ və vulkanların yaranma səbəbləri nədir?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

- *Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələlər nədir və necə baş verir?*



Şagirdlər tədqiqata başlamazdan əvvəl mətni oxumalıdırlar. Mətni oxumaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etmək olar. Bu mətn üçün “Ardıcılıq forması” seçilə bilər. Mətn oxunduqca əsas məsələlər haqqında sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsəduyğundur.

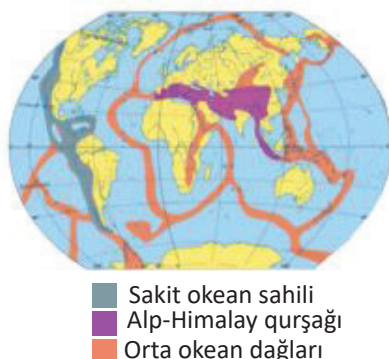
Tədqiqatın aparılması mərhələsində şagirdlər qruplara bölünür, onlara iş vərəqləri paylanır.

I qrup:

1. Vulkan püskürməsi nəticəsində səthə çıxan qaynar kütlənin yaranmasına səbəb nədir?
2. Mətnə adları çəkilən fəaliyyətdə olan və sönmüş vulkanları xəritədə göstərin. Onların adını kontur xəritədə qeyd edin.

II qrup:

1. Zəlzələlərin dünyanın hansı ərazilərində baş verməsini xəritəyə görə müəyyənləşdirin.



2. Qeyzərlər və isti bulaqlardan hansı məqsədlər üçün istifadə edilir? Dünyada qeyzərlər hansı ölkələrdə daha çoxdur və bunun səbəbi nədir?

III qrup:

1. Vulkanın şəklini çəkin, onun hansı elementləri vardır, elementləri şəkildə qeyd edin.
2. Cədvəli müvafiq doldurun.

Nö	Vulkanın adı	Fəaliyyətdə olan / sönmüş	Ölkə

Məlumat müzakirəsi zamanı müəllim şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar verir:

- Zəlzələ və vulkanların baş verməsini əvvəlcədən xəbər vermək mümkündürmü? Niyə?
- Vulkanizm nədir?



- Zəlzələnin baş verdiyi yerlər necə adlanır?
- Hiposentr və episentr nədir?
- Qeyzərlər və isti bulaqların yaranma səbəbləri hansılardır?

Nəticə və ümumiləşdirmə mərhələsində yenidən tədqiqat sualına qayıdılır, qazanılmış biliklər ümumiləşdirilir.

✓ Yerin dərin qatlarında yüksək temperatur nəticəsində ərimiş maddələrin səthə çıxır və vulkan əmələ gəlir.

✓ Vulkanın elementləri: maqma, vulkan boğazı, lava, vulkan krateri

✓ Fəaliyyətdə olan vulkanların çoxu Sakit okean sahillərində yerləşir.

✓ Yerin dərin qatlarından fasilələrlə fəvvarələr şəklində səthə çıxan qaynar sular və buxara qeyzərlər deyilir

✓ İsti bulaqlar və qeyzərlərin müalicəvi əhəmiyyəti vardır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdləri **Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələləri şərh etmə** meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edilir.

Məzmun xətti: Cəmiyyət

Məzmun standartı: . 3.1.1.Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir

Mövzu: Dünya əhalisinin sayı və tərkibi

Təlim nəticəsi: Dünya əhalisinin sayı və tərkibini təsvir edir

Oxu staratergiyası: Ardıcılıq forması

Fənlərarası integrasiya: İnf.3.3.1.

İş forması: kollektiv, kiçik qruplar

İş üsulu: müzakirə, sual-cavab

Resurslar: dərslik, iş vərəqləri, marker

Dərsin gedişi:

Motivasiya:

- Fikrinizcə, müxtəlif ölkələrdə yaşayan insanlar da fərqlənir?

- İnsanlar hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənə bilər?

- Bu fərqli xüsusiyyətlər hansı səbəblərdən yaranır?

Şagirdlərin fərziyələri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

- **Dünya əhalisinin sayı və tərkibi necə dəyişir?**

Şagirdlər tədqiqata başlamazdan əvvəl mətni oxumalıdırlar. Mətni oxumaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etmək olar. Bu mətn üçün "Ardıcılıq forması" seçilə bilər. Mətn oxunduqca əsas məsələlər haqqında sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsəduşğundur.

Tədqiqatın aparılması mərhələsində şagirdlər qruplara bölünür, onlara iş vərəqləri paylanır.

1 qrup:

1. Təbii artımın dəyişmə dinamikasını ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edin. İnkişaf səviyyəsi təbii artıma necə təsir göstərir?

Afrika, Kuba, Böyük Britaniya, Almaniya, Bolqarıstan, Liviya, Nigeriya



2. Miqrasiya nədir və hansı istiqamətlərdə baş verir?

II qrup:

1. Miqrasiyanın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirin.



2. Azərbaycanda hansı dinə aid nümayəndələr yaşayır?

III qrup:

1. Əhalisinin sayına görə qabaqcıl yer tutan ölkələri xəritədə göstərin. Onların adını kontur xəritəyə qeyd edin.

2. Mətnə adları çəkilən ölkələri irqlərinə görə cədvəldə yerləşdirin:

<i>avropoid</i>	<i>monqoloid</i>	<i>neqroid</i>	<i>avstraloid</i>

Məlumat müzakirəsi zamanı müəllim şagirdlərin mövzunu necə anladıqlarını müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar verir:

- Əhalinin müxtəlif tərkibə malik olmasına hansı amillər göstərir?
- Təbii artım nədir?
- Təbii artımın səviyyəsinə görə ölkələrin fərqi hansı səbəbdən yaranır?
- Daxili və xarici miqrasiyalar arasında oxşar və fərqli cəhətlər hansılardır?
- Dünyada necə irq var?
- İrqlər bir birindən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?

Nəticə və ümumiləşdirmə mərhələsində yenidən tədqiqat sualına qayıdılır, qazanılmış biliklər ümumiləşdirilir.

✓ Əgər doğulanların sayı ölənlərin sayından çoxdursa əhalinin sayı təbii artım hesabına çoxalır. Təbii artımın yüksək olduğu Afrika, Asiya, Cənubi Amerika



ölkələrində əhali sürətlə çoxalır.

✓ Ölkə daxilində olan miqrasiya daxili, bir ölkədən digərinə köçərkən xarici miqrasiya adlanır.

✓ İrqlər xarici görünüşün müəyyən edən dərisi və saçının rənginə, başının formasına, burnu və dodaqlarına görə fərqlənir. Dünya əhalisi bu əlamətlərə görə avropoid, monqoloid, neqroid (zənci) və avstroloid irqlərinə ayrılır.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Təbii artımı izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Miqrasiya anlayışını izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. İrqləri fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Dinlərin xüsusiyyətlərini fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Şagirdlərdə bilik və bacarıqlar formalaşdırmaq üçün tapşırıqların hazırlanması qaydaları.

Şagirdlərin məzmun standartlarını mənimsəmə səviyyəsi, onlar üçün hazırlanmış sual və tapşırıqlarla ölçülür. Mövzu ilə bağlı hazırlanmış sual və tapşırıqlar standartları və dərsin məqsədlərini reallaşdırır, şagirdə yaddaşdan əlavə, düşünmə, təhlil etmə, əlaqələndirmə, dəyərləndirmə kimi bacarıqları formalaşdıracaq və inkişaf etdircək şəkildə olmalıdır. Xatırlamağı tələb edən suallar qısa və tək doğru cavablı suallardır. Halbuki, düşünməni hərəkətə gətirmək üçün mürəkkəb və çox cavablı suallardan istifadə etmək zəruridir.

Tapşırıq və ya sual hazırlayarkən əvvəlcə müəyyənləşdirmək lazımdır, sualın məqsədi nədir? Şagirdin hər hansı məlumatı xatırlamasıdır, yoxsa, bu məlumatı istifadə etməsi və ya tətbiq etməsidir?! Bu fərqli məqsədlər sual və tapşırıqların xatırlama, tətbiq etmə, təhlil etmə, əsaslandırma və qiymətləndirmə tələb edən şəkildə fərqli səviyyələrlə ayrılmasını tələb edir. Sual və tapşırıqların belə təsnifatlaşdırılması çox önəmlidir. Müxtəlif şəkildə hazırlanmış sual və tapşırıqlar şagirdlərə hər səviyyədə düşünmə bacarığını qazanmağa sövq edir.

1. Xatırlama tələb edən suallar. Şagirdin yaddaşını sınayır. Bu məlumatların tərifə və əzəbləməyə istinad edən zehni proses yolu ilə asanlıqla xatırlanmasıdır. Xatırlama tələb edən suallar əhatə dairələri ən dar olan suallardır. Bu suallar hazırlanarkən müxtəlif açar sözlərdən faydalanmaq olar: xatırla, yaz, təsvir et, adlandır, izah et, nümunə göstər, siyahısını tut və s.

2. Tətbiq etmə tələb edən suallar. Xatırlanan məlumatın şagirdlərə başqa bir sahəyə tətbiq etməsinin, analiz edilməsini və bu məlumatlarla fikir və təxmin etməsinin təmin edən suallardır. Bu cür suallar detallı suallardır. Düşünməyi tələb edir. Ancaq tək doğru cavabı olan suallardır. Müəyyən bir cavabı əldə etmək üçün hər hansı bir məlumat təhlil edilməli və məntiqi analizlərlə cavab tapılmalıdır. Bu mənada tətbiq etmə tələb edən suallar da dar əhatəli suallardır. Belə suallar hazırlanarkən istifadə oluna biləcək açar sözlər aşağıdakılar ola bilər: birləşdir, açıqla, qarşılaşdır, dəyişdir, hesabla, təhlil et, əlaqələndir və s.

3. Yaradıcı suallar. Əhatə dairəsi geniş olan bu suallar məlumatları xatırlamağı deyil, bu məlumatlardan yararlanaraq öz orjinal məlumatını yaratmağa sövq edir. Belə sual və tapşırıqlar hazırlanarkən aşağıdakı açar sözlərdən istifadə etmək mümkündür: proqnoz ver, həllini təklif et, yarat, formalaşdır, yeni quruluş ver, dəyişiklik et, modelini qur, fərziyyə ver, qrafikini və ya sxemini qur və s.



4. Münasibət bildirmə tələb edən suallar. Şagirdlərn hər hansı bir mövzu ilə bağlı mühakimə etməsini və qiymət verməsini tələb edən tapşırıq və suallardır. Bu tip suallar da açıq tiplidir. Lakin yaradıcı suallardan daha müərkəkb və çətinidir. Belə suallarla şagirdədən həm mövzuya aid məlumatlara sahib olmağı, verilən materialı məntiqi doğruluq, tutarlılıq kimi meyarlarla qiymətləndirməsi, məhsul haqqında qərar verməsi istənilə bilər. Bundan əlavə şagird materialdakı məlumatın bütünlüyüni, məzmununu, vəziyyətini, məqsədlərini qiymətləndirməlidir. Bu tip suallar hazırlanarkən istifadə oluna biləcək açar sözlər: qiymətləndir, mühakimə yürüt, müdafiə et, seç, dərəcələndir, tənqidi fikirlər de, qərar ver, dəstəklə, sübut et və s.

5. Çevirmə suallarının köməyi ilə şagird mövzunun təsvirini verir, məlumat çatdırmağın fərqli olmasına çalışır, müəliyə zamanı rast gəldiyi informasiyaları canlandırır. Məsələn, eyni mövzu daxilində («Avstraliyanın təbii zonaları») «Materikin hansı hissəsində kölgəsi olmayan hündür ağaclar bitir, bu ağacların yarpaqları ilə özünün suya olan tələbatını ödəyən koala ayısı, başqa materiklərdə rast gəlinməyən kisəli heyvanlar yaşayır?» Göründüyü kimi bu sualın cavabını tapmaq üçün şagirdin idraki fəaliyyəti aktivləşməli, bir neçə variantda cavabları araşdırmalıdır.

6. Interpretasiya sualları əslində çevirmə suallarının daha müərkəkb forması olub, yeni ideyalar arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmağa istiqamətlənmişdir. **Məntiqi düşüncənin** ən yüksək səviyyəsinə əsaslanan interpretasiya suallarında şagirdlər ideyaların mənalarını dərk edərək, onların uzlaşdırılmasına nail olmalıdırlar. Məsələn, nümunə üçün seçilmiş mövzuda «sizcə nə üçün savannada hündür ağacların (evkalipt nəzərdə tutulur) kölgəsi olmur?» və ya «Nə üçün Avstraliya materikində mövcud olan kisəlilərə başqa materiklərdə rast gəlinmir» və s.

7. Tədqiq sualları şagirdlərə problemlərin həllində müstəqil tədqiq etmək imkanı yaradır. İnformasiyaları ümumiləşdirmək, onun həyatı əhəmiyyətini dərk edərək nəticələr çıxarmağı tələb edir. Məsələn, «Avstraliyanın şimalında yağıntının illik rejimində olan fərqlilik, ərazinin bitki və canlı aləminə necə təsir göstərir?» və ya «Avstraliyanın Qondvana qurucusundan çox uzaq keçmişdə (570 milyon il əvvəl) ayrılması materikin təbiətində hansı xüsusiyyətləri yaratmışdır?»- sualına cavab vermək üçün şagird müxtəlif mənbələrdən istifadə etməli, alternativ fikirlərə öz münasibətini bildirməlidir.

8 Təhlil sualları məlumatın nə dərəcədə doğru olduğunu müəyyən etmək, səbəb-nəticə əlaqələrinə əsasən tədqiqə yönəlir. Mövzunun ümumi başa düşülməsinə əsasən onun daha kiçik hissələrə ayrılmasını təmin edir.



9. Sintez sualları özünəməxsus formaların yaradılması, bilik və bacarıqlardan istifadə etməklə problemə yaradıcı yanaşma üçün imkan yaradır. Sintez sualları vasitəsi ilə şagirdlərdə alternativ fikirlər yaratmaq, məsələnin həllinə tamamilə əks tərəfdən yanaşmaq mümkündür. Məsələn, təqdim etdiyimiz dərs nümunəsində «Evkalipt ağacları Avstraliyanın cənubunda günəş şüalarının daha aşağı bucaqda göründüyü ərazilərdə yayılmış olsaydı yenə də kölgəsi olmazdı?» Göründüyü kimi, sual şagirdə tamamilə gözlənilməz əks variantda verilir.

10. Qiymətləndirici suallar Şagirdlərin qərara gəldiyi fikirlərin düzgün və ya səhv olmasını müəyyən etmək, nəticə çıxarmasına yönəlmiş suallardır. Qiymətləndirici suallar şagirdləri öyrəndikləri informasiyanın keyfiyyətinə görə fərqləndirməyə məcbur edir. Onlar problemə aid irəli sürdükləri fikirləri əsaslandırır, təcrübə və statistik rəqəmlərə əsasən onun doğru olub- olmadığını üzə çıxarır. Qiymətləndirici suallara nümunə olaraq «Tropsferdə havanın temperaturunun artması hansı dəyişikliyə səbəb olur?» probleminə şagird münasibətini götürmək olar. Şagirdlər havanın temperaturunun artması ilə 1 kub.m havada ola biləcək su buxarının miqdarının artması fikrini əsaslandırmaq üçün təcrübələr aparır, və yaxud «Quru subtropik iqlim şəraitində becərilən pambığın məhsuldarlığının tropiklərə nisbətən aşağı olmasını» subut etmək üçün təkcə pambığın günəş istiliyinə tələbkar olması fikri ilə əsaslandırmaq kifayət deyil. Şagirdlər müstəqil olaraq tədqiqat aparır, statistikanı araşdırır. 1 hektar sahədən yığılan pambıq lifinin subtropik enliklərdə tropiklərə nisbətən çox aşağı olduğunu ümumiləşdirir və bunun ölkədə bitkiçiliyin ekstensiv inkişafından asılı olduğunu əsaslandırır.



Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı tövsiyələr

I. Məktəbdaxili qiymətləndirmə

İstər ənənəvi, istərsə də müasir təhsildə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün müxtəlif üsullar və vasitələr mövcuddur. İllər keçdikcə qiymətləndirmənin obyektı, məqsədi, xüsusiyyətləri, göstəriciləri, rolu, vəzifəsi, forması, üsulları, vasitələri, nailiyyət səviyyələri, keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri dəyişilmişdir.

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi təlim prosesində əks əlaqəni təmin etmək, onun inkişafını və keyfiyyətini izləmək, nailiyyətlərini vurğulamaq üçün vacib məsələlərdən biridir. Qiymətləndirmə şagirdin mövcud biliklərini təyin etmək, inkişafını izləmək, çətinliklərini öyrənməklə bərabər, həmçinin təhsilin və təhsil materiallarının da keyfiyyətini təyin etmək üçün bir prosesdir. Qiymətləndirmə öyrənmənin ayrılmaz bir parçasıdır və şagirdin nəyi bilmədiyini deyil, nəyi, nə qədər bildiklərini görməyi aşkar edən bir vasitədir.

1.1. Diaqnostik qiymətləndirmə

Diaqnostik qiymətləndirmə tədris ilinin, tədris vahidinin, mövzuların əvvəlində şagirdin ilkin bilik və bacarıqlarına qoyulan qiymətləndirmədir. Qiymətləndirmənin bu növü müəllimə şagirdləri tanımağa, onların potensial imkanlarını, səviyyələrini, ehtiyaclarını müəyyən etməyə imkan yaradır. Diaqnostik qiymətləndirmə fənn üzrə şagirdin qavrama və formalaşma səviyyəsinin ilkin göstəricisidir. Bu qiymətləndirmənin əsas məqsədi şagirdlərin öyrənmə prosesində qarşılaşdıqları problemləri tez müəyyən etmək və onun həll edilməsinə görə planlaşdırma aparmaqdır. Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə (sinif və formativ qiymətləndirmə jurnallarında) qeyd olunmur, müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

1.2. Formativ qiymətləndirmə

Formativ qiymətləndirmə formalaşdırıcı qiymətləndirmədir. Bu qiymətləndirmə fasiləsiz olaraq şagirdi dərs prosesində müşahidə etməyə imkan yaradır, şagirdin irəliləmə və geriləməsinin müəyyənləşdirilməsində müəllimə yol göstərir. Formativ qiymətləndirmə müəllimə şagirdlərin irəliləmə prosesini izləməyə, geriləmə zamanı isə bunu erkən vaxtı aşkara çıxarmağa və qarşısının alınmasına,



şagirdə isə öz məsuliyyətini dərk etməyə şərait yaradır. Formativ qiymətləndirmə sayəsində şagird gündəlik təlim fəaliyyəti ərzində rəqəmli qiymət almaq üçün deyil, yaxşı nəticə göstərmək üçün çalışır. Bu qiymətləndirmə şagirdin problemlərini aradan qaldırmağa və onu istiqamətləndirmək üçün aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagirdin fərdi kompetensiyalarına görə qiymətləndirilərkən daha effektiv olur. Ənənəvi qiymətləndirmə zamanı çox vaxt şagirdi digər şagirdə, sinfin səviyyəsinə nəzərən, qiymətləndirmək mümkün olurdu. Formativ qiymətləndirmə zamanı isə meyarlar elə müəyyənləşdirilməlidir ki, hər bir şagirdin fərdi keyfiyyətlərinə uyğun gəlsin. Müəyyənləşdirilmiş meyarlar aydın ifadə olunmalıdır ki, şagird və valideyn üçün mümkünsüz görünməsin. Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri olmalıdır. Şagird haqqında qeydlər bu dəftərdə aparılmalıdır. Bu dəftərin aparılması üçün xüsusi bir qayda olmasa da, şagirdlərin ad, soyadları göstərilməli, tarix göstərilməklə, hər bir şagird haqqında qeydlər olması məqsədə müvafiqdir. Formativ dəftərdə aparılan qeydlər müvafiq olaraq şagirdin məktəbli kitabçasında da eyni tarixdə qeyd olunmalıdır.

Aydındır ki, formativ qiymətləndirmə prosesində müəllimin əsas vəzifələrindən biri şagirdlərlə səmərəli **əks əlaqə** yaratmaqdan ibarətdir. Çünki, təhsil-tədris prosesinin əsas məqsədi şagirdlərin keyfiyyətli təlim almasından, bu isə öz növbəsində onlarla yaradılan əks-əlaqənin səviyyəsindən asılıdır.

Əks-əlaqə - təlim məqsədlərinə nail olmaq üçün konkret situasiyalar və mübahisəli məsələlər barədə məlumatların alınması və müvafiq izahların verilməsi prosesidir. Başqa sözlə, əks əlaqə müəllimə təlim-tədris prosesinin necə getməsi, şagirdin nailiyyət səviyyəsi və problemləri barədə məlumat verən, tədrisin vəzifələrini təyin edən bir alət kimi də başa düşülə bilər. Əks əlaqə qarşılıqlı hörmət əsasında şagirdlərin səhflərinin düzəldilməsi, onların təfəkküründə düşünmə (məsələnin həllinə yanaşma) tərzinin və ya fəaliyyətinin lazım olan istiqamətdə dəyişdirilməsi formasında həyata keçirilir. Müəllimin səmərəli əks-əlaqə yaratması onun şagirdin nəyi yaxşı səviyyədə yerinə yetirdiyini qeyd etməsi, buraxdığı səhvlər və nəticələrini yaxşılaşdırmaq barədə konkret təkliflər verməsi ilə təyin olunur.

Beləliklə, əsasən müəllim-şagird, şagird-şagird, şəkildə yaradılan əks-əlaqə müəllimə fəaliyyətini tənzimləmək (yeni təlim üsullarını seçilməsi, dərsin vaxtının bölüşdürülməsi və s.), şagirdə isə bilavasitə yol verdiyi nöqsanların aradan qaldırılması barədə informasiya verir. Əks-əlaqənin yaradılması üçün şifahi və yazılı izahat (şərh), müşahidə, sorğu, əks-əlaqə gündəliyi, özünənəzarət dəftəri və s.-dən istifadə olunur.

Ümumitəhsil pilləsində müəllim və şagirdlər arasında əks-əlaqənin **şifahi – sözlə (verbal)** və **yazılı** formalarından istifadə edilir.

Şifahi əks-əlaqə. Şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırığın və onun fəaliyyətinin müəllim tərəfindən müşahidəsinin yekunlarına əsasən şifahi şəkildə (sözlə) verilən tövsiyələr **şifahi əks-əlaqə** adlanır. **Şifahi əks-əlaqə** şagirdin tədris fəaliyyətinin inkişaf dinamikasını açmaq, bilik və bacarıqlarını təhlil etmək, ona lazımi köməkliyin göstərilməsi üçün imkanlar yaradır. Bu əks-əlaqə bütün hallarda müəllimin şagirdə optimist münasibətini əks etdirib onun həvəsləndirilməsinə, onda özünəinam və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə (təhsilalma və öyrənmə) pozitiv münasibət



formalaşdırmağa xidmət edir.

Yazılı əks əlaqə. Sözlə əks-əlaqədən fərqli olaraq yazılı əks-əlaqə zamanı şagirdin yazılı şəkildə yerinə yetirdiyi formativ qiymətləndirmə vasitələrinin yoxlanılmasından sonra ona yazılı şəkildə konkret tövsiyələr verilir. Bu əks-əlaqə digər maraqlı tərəflərə vaxında və dəqiq məlumatlar verməyə imkan yaradır. Ona görə də müəllimin dərstdə şagirdlərlə şifahi və yazılı əks-əlaqə yaratması və bu zaman yığcam və geniş formalardan istifadə etməsi zəruridir.

Müəllim əks-əlaqənin yığcam şəkildən istifadə etməklə şagirdin əldə etdiyi müsbət nəticələri və fəaliyyətini qiymətləndirərkən (tərifləmək, və müvafiq məsləhət verməklə); afərin; təşəkkür edirəm; afərin, çalışqanlığın xoşıma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür edirəm; afərin, məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırısan; nəticəni düzgün anlamısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsəduyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir.

Əks-əlaqə gündəliyi. Müəllim əks-əlaqəni daha effektiv şəkildə qurmaq üçün “**Əks-əlaqə gündəliyi**”-ndən istifadə edə bilər. Bu məqsədlə o, dərslərin sonuna az qalmış şagirdlərin reallaşdırılan məzmunla bağlı “Bu gün nədə çətinlik çəkdiniz və ya sizə nə çətin gəldi?” suala cavab yazmalarını təklif edir:

– Mən üfünün aralıq cəhətlərini əsas cəhətlərindən fərqləndirməkdə çətinlik çəkirəm.

– Aralıq cəhətlərin dərəcələrini tapmaq çətindir.

Müəllim şagirdlərin yazılı cavablarını toplayır, dərstdən sonra onları nəzərdən keçirir, əldə etdiyi müvafiq məlumatları sistemləşdirir və növbəti dərsləri planlaşdırarkən mövzu ilə bağlı şagirdlərin nöqsan və çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üçün həmin məlumatlardan istifadə edir.

1.3. Summativ qiymətləndirmə

Artıq summativ qiymətləndirmə zamanı şagirdin əldə etdikləri kompetensiyalar qiymətləndirilir. Ənənəvi təhsildə əgər şagirdlərin faktları, düsturları, hadisələri, formulları, tarixləri və s. yadda saxlayıb, danışmaları qiymətləndirilirdisə, səriştəyə əsaslanan yeni təhsil proqramında şagirdlərin daha yüksək bacarıqları qiymətləndirilməlidir. Summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlayarkən müəllim bir neçə sual üzərində düşünməlidir:

- Şagird mövzunu necə mənimsəyib?
- Mənimsədiyini tətbiq edə bilirmi?
- Daha irəli getmək üçün potensialı nə qədərdir?

Summativ qiymətləndirmələr tədris vahidlərinin sonunda kiçik (KSQ), yarımillərin sonunda isə böyük (BSQ) olaraq aparılır. Summativ qiymətləndirmə zamanı rəqəmlərdən istifadə olunur. 5 ballıq qiymətlə bərabər, həm də 100 ballıq şkaladan istifadə olunur. Sınıf jurnalında summativlər üçün 2 sütun ayrılır: birinci sütunda ballar, ikinci sütunda isə qiymət yazılır.



Coğrafiya fənni üzrə 6-cı sinifdə BSQ aparılır. Yarımdə ən azı 3, ən çoxu isə 6 KSQ aparılır.

Summativ qiymətləndirmə vasitələri çətinlik dərəcəsinə görə 4 səviyyədə hazırlanır.

1.4. Qiymətləndirmə qaydaları

Kiçik summativ qiymətləndirmə bəhs və ya bölmələrin sonunda altı həftədən gec olmayaraq müəllim tərəfindən keçirilir. Onun nəticələri yanmillik qiymətlərin hesablanmasında nəzərə alınır.

Kiçik summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün dərsdə iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı xananı diaqnalda 2 yerə ayırmalı və onun surətində “q” (qayıb) yazıb, məxrəci isə boş saxlamalıdır. Növbəti 2 həftə ərzində kiçik summativ qiymətləndirmə aparıb, nəticəsi məxrəcdə qeyd edilməlidir. Bu şagirdlər üçün yeni, lakin sinif üçün istifadə olunan tapşırıqlarla eyni səviyyəli qiymətləndirmə vasitələri hazırlanır.

Qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən aşağıdakılar nəzərə alınır, suallar çətinlik səviyyəsinə görə aşağıdakı kimi hazırlanır:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar - 20%;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar - 30%;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar - 30%;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar - 20%.

II Müxtəlif formalı dərslərdə qiymətləndirmə

İnteraktiv təlimdə şagirdlərin nailiyyətlərini və təlim prosesini, xüsusən şagirdlərin fərdi və cütlərlə işini, həmçinin kiçik qruplardakı işi obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən meyarlarını tərtib edilməsi də diqqəti cəlb edən məsuliyyətli işdir. Müəllim hazırladığı qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri mütləq tanış etməlidir. Bu, müəllimlə şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqənin, inam və hörmət hissinin yaranmasına kömək edəcəkdir. Bundan əlavə, şagirdlər özləri də kiçik qruplarda qiymət meyarları müəyyənləşdirilib, onları bütün siniflə birlikdə müzakirə edə bilirlər.

Hörmətli müəllimlər! Bu gün bir çoxunuzu düşündürən məsələlərdən biri də “kiçik qrupla iş” forması zamanı formativ qiymətləndirmənin aparılmasıdır. Qrup formasında aparılan dərslərdə əsas məqsəd sonra alınacaq məhsulu qiymətləndirmək deyil, həmçinin bu məhsul qrupda necə yaradıldı, kimlər tərəfindən işləndi, hansı şagirdlə daha aktiv və yaxud daha passiv idi kimi məsələlər üzərində də düşünülməlidir. Qrupda işləmək bacarığı çox mühüm bir fəaliyyətdir. Şagirdlərdə bu bacarığın formalaşması çox əhəmiyyətlidir.

Qrup üzvləri öz aralarında vəzifə bölgüsü aparmalıdırlar. Bu halda təqdimat zamanı kimin vəzifəsinin öhdəsindən gəlib-gəlmədiyini aşkara çıxacaq. Müəllim



əvvəlcədən meyar cədvəli hazırlayır və şagirdləri meyarlarla tanış edir. Məsələn, aşağıdakı kimi bir meyar cədvəli hazırlamaq olar:

Kiçik qrupların qiymətləndirmə meyarları:

Qruplar Meyarlar	Əməkdaşlıq (qrup daxilində vəzifə bölgüsünə əməl etmək)	Davranış (digər qruplara işləməyə mane olmamaq)	Tapşırığın cavabını izah və təqdim etmək	Digər qrupları dinləmək, sual vermək və əlavələr etmək	Yekun
I					
II					
III					
IV					

Cədvəldə göstərilən meyarların hamısı eyni vaxtda qiymətləndirilmir. Tapşırıq qruplara paylanıb, vaxt elan olunduqdan sonra müəllim əməkdaşlıq və davranış sütunlarına müvafiq olaraq + və ya – işarəsini qoyur. 3-cü və 4-cü meyarlar isə qrup nümayəndələrinin təqdimatı zamanı qiymətləndirilir. Təqdimatlardan sonra qrup işlərinin və əldə olunmuş nəticələrin müzakirəsi baş verir. Bu zaman müəllim aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər:

- Qrupların işində hansı müsbət tərəfləri gördünüz?
- Tapşırıqları həll etmə prosesində hansı çətinliklərlə qarşılaşdınız?
- Bu çətinlikləri aradan necə qaldırdınız?

Birinci suala alınmış cavablarla müəllim hər bir qrupun işinin üstünlüyünü görə bilər, 2-ci və 3-cü sualın cavabları ilə isə yaranmış problemləri və onların həlli yollarını şagirdlərlə birgə müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Qrup işlərinin nəticəsi müəllimə qərar qəbul etməyə köməklik göstərir: əgər nəticə müsbətdirsə müəllim mövzunun öyrənilməsinə davam edir, yox əgər nəticə çox zəifdirsə, bu zaman müəllim əlavə tapşırıqlar verir. Əlavə tapşırıqlar verərkən müəllimin təlim formasını dəyişməsi məsləhət görülür. Müəllim əlavə tapşırıqları fərdi və ya cütlərlə verə bilər.

Qruplarla iş zamanı müəllim qruplarda birləşən şagirdlərin fərdi fəaliyyətlərini də müşahidə etməli və qiymətləndirməlidir. Bunun üçün qrup işinin meyarlarından əlavə, qrupda işləyən şagirdlərin fərdi qiymətləndirmə meyarları da hazırlamalıdır. Lakin burada bir məsələni əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir: bu gün kimləri müşahidə edəcək. Məsələn, müəllim müəyyənləşdirir ki, bu gün Könülü, Yusifi, Nərgizi və Fuadı qiymətləndirəcək, müşahidələrini də bu şagirdlərə yönəldir. Aşağıda nümunə kimi verilmiş meyar cədvəli müəyyənləşdirilə bilər:



Şagirdin adı	Könül	Yusif	Nərgiz	Fuad
Qrup daxilində vəziyyətə bölgüsündə iştirak edir, öz vəzifələrini müəyyənləşdirir	+	+	+	+
İdeyalar verir	-	+	+	+
Qrup daxili müzakirələrdə fəal iştirak edir	+	+	+	+
Qrupun digər üzvlərinə kömək edir	-	-	+	+
Diqqətlə müzakirəyə qulaq asır və suallar verir				
Müzakirə aparmağı bacarır (nəzakətlə etiraz edir, mübahisə yaranarkən razılığa gəlir)				
Diqqətini verilmiş tədris tapşırığına yönəldir və işləyir				
Ümumi bal				

Müəllim qrupların işlərini müşahidə edir, lakin bu zaman fəaliyyətlərini izləməyi nəzərdə tutulan şagirdlər daha dəqiq izlənilir və cədvəldə qeydiyyat aparılır. Qrup formasında aparılan dərslərdə müəllim əvvəlcədən şagirdlərin nəzərinə çatdırır ki, qrupun yekün qiymətləndirilməsi hər bir qrup üzvünün fərdi fəaliyyətindən asılıdır.

Cütlərlə iş formasından istifadə edilən dərslərin də xüsusi qiymətləndirmə meyarları olmalıdır. Dərsin sonunda cütlərə aşağıda göstərilən cədvəl paylanılır. Bu cədvəldən istifadə etməklə hər bir şagird həm özünün, həm də yoldaşının fəaliyyətini qiymətləndirə bilər.



Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Fərid					
Kəmalə					

III Şagirdlərin təlim zamanı özünüqiymətləndirməsi

Özünüqiymətləndirmə şagirdin özü-özünün zəif və güclü tərəfləri haqqında informasiyanın analizinə yönəlmiş bir prosesdir. Müəllim şagirdlərdə öz bilik və bacarıqlarını obyektiv qiymətləndirmə bacarıqları formalaşdırmalıdır. Özünüqiymətləndirmə bacarıqları şagirdlərdə öz işlərini müxtəlif meyarlarla qiymətləndirərkən yaranır.

Fərdi işlər zamanı şagirdlərə aşağıdakı anket sorğusunu paylamaq olar:

Şagirdin adı:	
Meyarlar	Qiymətləndirmə (+,-)
Yoldaşlarımin fikirlərinə hörmət etdim	
Yoldaşlarımin fikirlərini maraqla dinlədim	
Yoldaşlarımin ehtiyaclarına həssas yanaşdım	
Yoldaşlarımla ədalətli mühakimə yürütdüm	
Yoldaşlarım ilə əməkdaşlıq etdim	
Hərəkət etməzdən əvvəl düşündüm	
Düz qərarlar qəbul etdim	
Səmimiyəm	
Yoldaşlarıma kömək etdim	



Səhvlərimi etiraf edirəm	
--------------------------	--

Qrup işləri zamanı aşağıdakı cədvəldən istifadə etmək mümkündür
Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sınıf**_____

Özünüqiymətləndirmə cədvəli müəllim üçün hər bir şagird haqqında məlumat bazası rolunu oynayır. Bu cədvəl doldurulduqdan sonra şagird özü də öz işi haqqında müəyyən fikrlərə gəlir. Özünüqiymətləndirmə təkcə öz işini qiymətləndirmək deyil, həm də şagird qarşısında duran problemləri müəyyənləşdirmək və onların həlli yollarını tapmağa kömək edən bir vasitədir.

Meyarlar	Qiymətləndirmə (+,-)		
	heç vaxt	ara bir	tez-tez
Mən məlumatı aydınlaşdırmaq və dəqiqləşdirmək üçün suallar verdim			
Mən tapşırığın həllinə kömək edəcək fikirlər deyirdim			
Qrup üzvlərinin fikirlərini dinləyirdim			
Qrup üzvlərinin fikirlərini şərh edirdim			
Müzakirəyə qoşulmayan qrup üzvlərini müzakirəyə cəlb edirdim			
Qrupda mənə həvalə olunan vəzəifəni icra edirdim			



Qrup işində ən çox xoşuma gələn			
Qrup işində ən çox mənə çətin gələn			
Növbəti qrup işi üçün təklif edirəm ki			

IV Layihə dərslərində şagirdlərin qiymətləndirilməsi

Layihə şagirdlərin gerçək həyata bənzər işlər üzərində, xüsusi bir məhsul ortaya qoymaq məqsədi ilə hazırladıqları müstəqil mövzu araşdırmaları və fəaliyyətləridir. Layihə dərslərdə şagird mərkəzdə dayanır, müəllim isə yalnız şagirdə rəhbərlik etmə və qiymətləndirmə vəzifəsini boynuna götürə bilər.

Dərslərin məqsədindən asılı olaraq müxtəlif layihə növlərindən istifadə etmək olar:

- Qısa müddətli layihə: Bir neçə saatlıq ya da bir-iki həftəlik layihələrdir.
- Uzunmüddətli layihə: Bir neçə aylıq və ya uzun müddətli layihələrdir.
- Fəaliyyət layihələri: Cəmiyyətdəki problemlərin həllinə istiqamətli layihələrdir.
- Araşdırma layihələri: Müəyyən bir mövzuda məlumat toplamağı və toplanan məlumatları çözümlər təqdim etməyə istiqamətli layihələrdir.

Layihə mövzuları da dərslərdə tətbiq olunacaq standartdan, məqsəddən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Şagird maraqlarını çəkəcək və həll məqsədli hər hansı bir problem layihə mövzusu seçmək mümkündür. Məsələn, cəmiyyətdəki fərqli şəhərlərdən miqrasiya etmiş insanların ümumi cəhətlərinin tapılması, intibah dövrünü izah edən bir araşdırma hesabatı hazırlanması, ekoloji layihələrin hazırlanması və s.

Layihə dərslərin qiymətləndirilməsi də digər dərslərdən fərqli aparılmalıdır. Belə dərslər xüsusi meyarlarla qiymətləndirilməlidir. Bu zaman həm müəllim tərəfindən, həm də özünüqiymətləndirmə cədvəllərindən istifadə etmək olar. Müəllimin layihələri qiymətləndirmə cədvəlini aşağıdakı kimi hazırlamaq olar:

Şagirdə formalaşan bacarıqlar	Səviyyələr			
	I	II	III	IV
Layihənin mövzusunda elmi araşdırmaların tapılması				



Toplanan məlumatları analiz etmə				
Əldə edilən məlumatlardan mənfəət əldə etmə				
Layihədəki fikirlərin orijinal olmasına diqqət göstərmə				
Layihədə tənqidi düşüncə bacarığını göstərmə				
Layihədəki fikirlərin şəkil, video baxımından sübutların verilməsi				

Layihədərslərdə təqdimatda önəm daşdığından, təqdimatın qiymətləndirilməsi də aparılır:

Təqdim etmə	Səviyyələr			
	I	II	III	IV
Mövzunu dinləyicilərin marağını çəkəcək şəkildə təqdim etmə				
Mövzunu hədəfə istiqamətli materialla dəstəkləmə				
Təqdimatda axıcı dil və bədən dilindən istifadə				
Suallara cavab vermə				
Təqdimat əsnasında dil qaydalarından doğru şəkildə istifadə				



Verilən müddətdə ərzində təqdim etmə				
---	--	--	--	--

V Debat dərslərdə şagirdlərin qiymətləndirilməsi

Debat interaktiv və müxtəlif əks tərəflərin təmsilçilərindən ibarət müzakirə metodudur. Debat yalnız nəticəni analiz edən deduktiv əsaslandırmadan, yalnız nəyinsə doğru olub-olmadığını müəyyən edən faktual mübahisədən və yalnız inandırma taktikalarından ibarət ritorikadan fərqli olaraq, daha geniş anlayışı özündə əks etdirir. Debatda məntiqi davamlılıq, faktların dəqiqliyi və auditoriyaya emosional müraciət inandırma üçün mühüm rol oynayır və məsələni daha üstün kontekstdə və çərçivədə, daha mahircəsinə əsaslandırma bilən tərəf digərini üstələyir. Debatda faktlardan daha çox tərəflərin öz aralarında gəldiyi konsensus və ya birgə formal nəticəyə gəlmə əsas rol oynayır. Formal debat yarışlarında, tərəflərin hər biri üçün keçərli müəyyən qaydalar və çərçivə mövcud olur.

Debatlar həm siyasi mövzularda rəsmi orqanlarda, parlamentlərdə, həm də elmi və yaradıcılıq məqsədləri ilə keçirilir. Bir incəsənət metodu kimi debatin əsas məqsədi istənilən mövqedə opponentlə bərabər şərtlər altında rəşional şəkildə müzakirə aparmaq bacarığının aşılmasıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində debat dərslərin hazırlanması, tətbiqi və qiymətləndirilməsi şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır. Debat dərslərin keçirilməsindən əvvəl müəllim bir neçə qaydaya əməl etməlidir:

1. Debatın mövzusunı müəyyən edin. Mövzu elə seçilməlidir ki, o, şagirdlər üçün maraqlı və geniş müzakirə imkanları yaratsın.

2. Eyni sayda üzvləri olan təsdiq və inkar edən komandaları qruplaşdırın.

3. Püşk atmaqla hansı komandanın təsdiq edənlər, hansıların isə inkar edənlər olduğunu müəyyənəldir.

4. Şagirdlərə arqument və kontrarqumentlərlə kömək edin.

5. Debatın necə keçiriləcəyini, rəqlamenti və iştirakçıların rolunu şagirdlərlə razılaşıdır.

6. Hakimlərin kimlər olacağını müəyyən edin.

7. Debatı keçirərkən rəqlamentə ciddi riayət edin.

Cıxış edənlərin vəzifəsi onların hansı komandaya aid olmasından asılıdır.

Təsdiqedic **komanda** hakimləri öz mövqelərinin doğru olduğuna inandırmalıdır.

Ona görə də ilk çıxış edən iştirakçılar hakimlərə özlərinin arqumentlər sistemini təklif etməlidirlər. Debat zamanı komanda üçün əsas məsələ onun bütün iştirakçılarının əsas arqumentləri aydın, səlis və inandırıcı şəkildə təqdim etməsidir. Nitqi kicik hissələrə bölmək məqsəduyğun deyil.



İnkaredici komandanın vəzifəsi isə opponentlərin arqumentlərini təzkib etməkdir. Onlar təkliflərlə “razı deyillər” və hakimlərin diqqətinə problemə yanaşmada əksmövqeyi təqdim edirlər. İlk çıxış edən təklif olunan baxışların müdafiəsi üçün öz arqumentlərini irəli sürür. Komandanın çıxış edən digər üzvləri isə onun baxışlarını təkidlə müdafiə edirlər. Bir daha qeyd olunmalıdır ki, tərəflər öz mövqelərinin düzgünlüyünə qarşı tərəfi deyil, hakimləri inandırmağa çalışmalıdırlar.

Hakimlər debatlar zamanı qarşı tərəfləri yalnız dinləyirlər. Onlar komanda üzvlərinin hansının daha inandırıcı çıxış etdiyini müəyyənləşdirirlər. Bu zaman hakimlər iştirakçıların arqumentlərinə, onların məntiqi izahına və öz mövqelərini nə dərəcədə inandırıcı müdafiə etdiklərini qiymətləndirməlidirlər.

Bu zaman hakimlər şagirdlərlə əvvəlcədən razılaşdırılmış meyarlar üzrə qiymətləndirmə aparırlar. Məsələn, belə bir cədvəl hazırlamaq olar:

Meyarlar	5 ballıq sistemlə qiyməti
Cıxış edənin inandırıcı olması	
Subutların ciddi arqumentlərə əsaslanması	
Opponentin arqumentini təzkib edə bilməsi	
Cıxışın emosional olması	
Ümumi bal	

Sonda bütün hakimlərin balları toplanaraq hər komanda üçün orta bal çıxarılır. Daha çox bal toplamış komanda



Coğrafi biliklərin inkişaf tarixi. I tədris vahidi

1. Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti

Məzmun standartı: 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. Fənlərarası integrasiya: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Təlim nəticəsi: Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyətini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, cütlər Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Mətnin hissə-hissə oxunması
--	--

Hörmətli müəllim, nəzərə alsaq ki, şagirdlərin ilk dəfə coğrafiya fənnini ilə tanışlığı bu gündən başlayır, ona görə də dərslə başlamazdan əvvəl diaqnostik qiymətlətləndirmə aparmaq məqsədilə onlara bir neçə sualla müraciət edə bilərsiniz.

Mövzunun əvvəlində verilmiş sualları və özünüz də əlavələr etməklə şagirdlərə ünvanlaya bilərsiniz.

– Gündəlik həyatımızda daha hansı məlumatları almaq üçün coğrafi biliklərdən istifadə etmək olar?

Şagirdlərin fərziyyələrini dinlədikdən sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– Coğrafiyanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti nədir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Mətnin hissə-hissə oxunmasından istifadə etmək olar.** Burada məqsəd oxunacaq mətndəki faktları, hadisələri, onlar arasındakı qarşılıqlı səbəb və nəticə əlaqələrini şagirdlərə dəqiq və anlaşıqlı şəkildə çatdırmaqdan ibarətdir. Məsələn, bu mözvdə şagirdlər lap qədim zamanlardan coğrafi biliklərin toplanmasının vacibliyini anlamalı, o biliklərin köməyi ilə coğrafiyanın inkişaf etməsinin əhəmiyyətini təhlil etməlidirlər. Şagirdlər anlamalıdırlar ki, yaşayış yerlərinin seçilməsi, kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması üçün lazımi yerlər coğrafi məlumatlar əsasında müəyyən edilir. Hissə-hissə oxu prosesində mətnin hissələri şagirdlərin diqqətini tez və dəqiq səfərbər etməyə, söylənilənləri gözləri qarşısında konkret şəkildə canlandırmağa imkan verir. Onlar həmin hissədəki üç-dörd faktı tez tutur, araşdırır, oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirir. Beləliklə, az vaxt ərzində oxunan hissəni mənimsəyir, növbəti hissəni öyrənməyə hazır olurlar.

Mətn oxunub bitirdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.



Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Coğrafi biliklərin toplanmasında səyyahların, dənizçilərin topladığı coğrafi biliklər çox böyük rol oynayırdı.

✓ Coğrafiya iki böyük hissədən ibarətdir: fiziki və iqtisadi coğrafiya.

✓ Coğrafiya təbiətdən daha yaxşı istifadə edilməsi yollarını öyrənir.

Nəticə və ümumiləşdirmə apararkən sullardan da istifadə etmək olar. Məsələn, Coğrafiya bilikləri hansı yollarla toplanırdı? Suallar seçilərkən alınacaq cavabların ümumiləşdirməyə köməyi olmalıdır.

Qiymətləndirmə aparmaq üçün formativ qiymətləndirmənin **əks əlaqə** üsulunun **yazılı formasından** istifadə etmək tövsiyə olunur. Bu məqsədlə dərsin sonuna az qalmış şagirdlərə reallaşdırılan məzmunla bağlı “Bu gün nədə çətinlik çəkdiniz və ya sizə nə çətin gəldi?” suala cavab yazmaları təklif edilir. Müəllim şagirdlərin yazılı cavablarını toplayır, dərstdən sonra onları nəzərdən keçirir, əldə etdiyi müvafiq məlumatları sistemləşdirir və növbəti dərsləri planlaşdırarkən mövzu ilə bağlı şagirdlərin nöqsan və çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üçün həmin məlumatlardan istifadə edir.

Müəllimə kömək:

1. Coğrafiyanın yarandığı ilk vaxtlarda verilən təsvirlər Yerin kürə formasında olmasını əsaslandıraraq yeni quru ərazilərini kəşf etmək, məlum olan ərazilərə dəniz yolunu axtarmaq, həmin ərazilərin əhalisi, adət-ənənələri və s. haqqında məlumat toplamaqla coğrafiya elminin inkişafına səbəb olmuşdur.

2. Coğrafiya elmi yarandığı ilk vaxtlarda təsviri xarakter daşdığı üçün fiziki coğrafiyadan ibarət idi. Lakin sonralar əhali və onların təsərrüfat fəaliyyəti öyrənilməsi üçün iqtisadi coğrafiyanın yaranmasına da səbəb oldu.

3. Hazırda coğrafiya elmi yeni yaşayış yerlərinin seçilməsini, sənaye sahələrinin yerləşdirilməsini, faydalı qazıntıların səmərəli mənimsənilməsini və s. hadisələri öyrənir.

Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün verilən hadisələrdən biri seçilir və cədvəl tamamlanır: Məsələn:

Baş verən hadisə: Zəlzələ			
Harada baş verir	Nə üçün baş verir	Hansı nəticəyə səbəb ola bilər	Vurduğu ziyanı, dağıntını azaltmaq üçün hansı işləri görmək olar
Yerin daxilində	Yerin daxilində gedən proseslər	Dağıntılara, insanların məhv olmasına	Yaşayış evlərini zəlzələyə davamlı tikmək



2. Yer haqqında ilkin biliklərin toplanması

Məzmun standartı: 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. Fənlərarası inteqrasiya: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Təlim nəticəsi: Yer haqqında ilkin coğrafi biliklərin toplanmasını şərh edir. Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
--	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə aşağıdakı şəkli şagirdlərə göstərərək, sual vermək mümkündür.



– Uşaqlar, şəkilə baxarkən nə düşünürsünüz?

Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

– **Yer haqqında ilkin coğrafi biliklərin toplanmasının əhəmiyyəti nədir?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **"Açar sözlərin tapılması" strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: təbiəti öyrənmək, qədim dövlətlərin yaranması, ilk coğrafi biliklərin yarandığı ərazilər, Yerin forması haqqında fərziyyə və fikirlər, qədim xəritələr və kitablar və s. ola bilər.

Mətni oxuyub bitirdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

Məlumat mübadiləsi və **müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır:

- ✓ Qədim dövlətlərə Misir, Babilistan, Yunanıstan, Roma, Çin və Hindistan aiddir
- ✓ Yerin formaları haqqında müxtəlif fərziyyələr mövcuddur.



✓ İlk insanlar ətrafda gordüklərini qayaüstü rəsmlərdə təsvir edirdilər
✓ O dövrə qədər toplanmış coğrafi biliklər əsasında Eratosfen “Coğrafiya” adlı kitab hazırlamışdır.

✓ K.Ptolomeyin irəli sürdüyü fikirlərə görə Yer kainatın mərkəzində dayanır, Günəş və digər planetlər onun ətrafında fırlanır.

Qiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmə zamanı müəllim afərin; təşəkkür edirəm; çalışqanlığın xoşuma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür edirəm; məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırsan; nəticəni düzgün almısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir. Öz formativ dəftərində də şagirdin qarşısında bu sözləri qeyd edir.

Müəllimə kömək:

1. Qədim dövrlərdə yaşayan insanlar Yer kürəsini müxtəlif canlıların üzərində təsəvvür edirdilər. Həmçinin, bəzi xalqlar Yer kürəsini müxtəlif qatlara və ya cəhətlərə bölürdülər.

2. Qədim xəritələrdə təsvir olunan ərazilərə Avropanın cənubu, Asiyanın qərbi, Afrikanın şimal hissəsini göstərmək olar.

3. Qədim dövrə aid olan ilk mükəmməl xəritənin müəllifi Ptolomey olmuşdur, xəritənin üstün cəhətlərindən biri Eratosfendən fərqli olaraq daha geniş əraziləri vermiş və onun üzərində paralel və meridianları təsvir etmişdir.

4. Qədim xəritələrdə Afrikanın şimalı Liviya adlandırılırdı.

Tapşırıq.

1. Venn diaqramına əsasən qruplaşdırın:

I – 1,4; II – 2,5; III – 3,6

2. Şagirdlər “Ptolomeyin təsəvvürlərinə görə kainatın mərkəzində Yer kürəsi, onun ətrafında Günəş və digər planetlər fırlanır” ifadəsinə əsasən mövzuda verilmiş məlumatları dəftərlərində şəkillə ifadə edəcəklər.

3. Orta əsrlərdə coğrafi biliklərin inkişafı

Məzmun standartı: 1.1.1.Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. Fənlərarası: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Təlim nəticəsi: Orta əsrlərdə coğrafi biliklərinin inkişafını şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Anlayış təyinetmə forması
--	---



Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə aşağıdakı sualları ünvanlamaq olar:

- Böyük İpək yolu nədir?
- Böyük İpək yolu haqqında nə bilirsiniz?
- Sizin fikrinizcə, bu yol niyə İpək yolu adlanır?

Şagirdlərin fərziyyələri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

Orta əsrlərdə coğrafi biliklər necə inkişafı etmişdir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Anlayış təyinetmə forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Şagirdlər mətni oxuduqca oradakı mühüm anlayışların mahiyyətini ön plana çəkir və onlara aid nümunələr göstərir. Məsələn,

Anlayış	Böyük İpək yolu
Xüsusiyyəti	Mühüm ticarət yolu
Nümunə	Çin, Hindistan, Monqolustan, İran, Özbəkstan, Tacikstan, Azərbaycan digər ölkələrdən keçmişdir

Bu nümunəyə əsasən mətn oxunduqca Əl-Buruni, Mahmud Qaşqari, Piri Rəis, Marko Polo və s. vacib anlayışları təhlil edərək oyrənmək şagirdlərdə maraqlı və asan olar.

Mətni oxuyub bitirdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Coğrafiyanın inkişafında Orta əsrlər dövrü V əsrdən Böyük Coğrafi kəşflərə



qədər olan vaxtdır.

- ✓ İlk qlobusu Əbu-Reyhan Əl-Biruni gildən hazırlamışdır.
- ✓ Türk xalqlarının yaşadığı ərazilərin xəritəsini və bu xalqların dilinə aid lüğəti Mahmud Qaşqari tərtib edilmişdir.
- ✓ Piri Rəis Atlantik okeanının Afrika sahillərində üzmüş, 1513- cü ildə Atlantik okeanının xəritəsini tərtib etmişdir.
- ✓ Marko Polo XIII əsrdə Çin və Hindistana səyahət etmişdir.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun sullar şagirdlərə təqdim olunur

*Şagirdin adı*_____ *Tarix*_____ *Sinif*_____

1.Mən mövzunu anladım.

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

2. Coğrafi dövrləri bir-birindən ayırıram:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

3. Orta əsrlərdə coğrafi biliklərinin inkişafını şərh edirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

Müəllimə kömək:

1. Skandinaviyalılar Qrenlandiya və Şimali Amerikanın şimal-şərqini kəşf etmişlər.

2. Türk xalqlarının yaşadığı ərazilərin xəritəsini Mahmud Qaşqari hazırlamışdır.

3. Türk dənizçisi Piri Rəis Atlantik okeanının xəritəsini tərtib etmişdir.

Təpşiriq.

1. Eyler-Venn diaqramına əsasən qruplaşdırın:

I – 2

II – 1,4

III – 3

2. Mətnə verilmiş xəritədən istifadə etməklə Marko Polonun keçdiyi əraziləri cədvələ uyğun qruplaşdırıb yazmaq olar:



Dövlət	Şəhər	Okean	Dəniz
Türkiyə, İran, İraq, Hindistan	Bağdad, Bəsrə	Sakit okean Hind okeanı	Ərəbistan, Cənubi Çin, Andaman

4. Materiklər və okeanların kəşf edilməsi

Məzmun standartı: 1.1.1.Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. Fənlərarası: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Təlim nəticəsi: Materik və okeanların kəşf edilməsini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

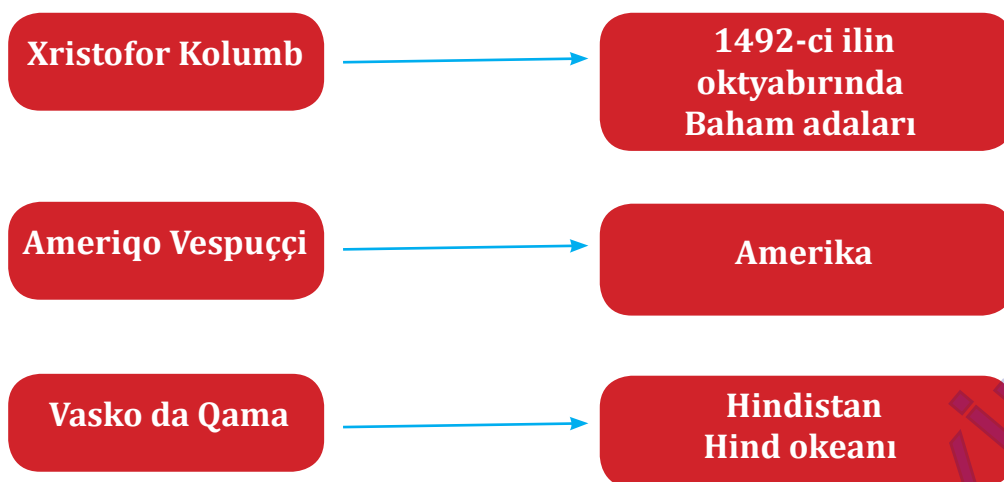
Bu mövzu şagirdlərə aşağı siniflərdə keçirilən «Həyat bilgisi» fənnindən məlumdur. Ona görə də dərsi xatırlatma sualları ilə başlamaq məqsədəuyğundur.

- Materik nədir?
 - Neçə materik var?
 - Okeanlar hansılardır? Ən böyük və ən kiçik okean hansıdır?
- Şagirdlərin cavablarını aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı :

- Materik və okeanlar necə kəşf olunmuşdur?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. **Ardıcılıq forması oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca kəşf olunmuş ərazilər aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





Fernan Magellan

Sakit okean
Yerin kürə şəkilində
olması
Vahid Dünya okeanın
olması

Villem Yanszon

Keyp-York
yarımadasının qərb
sahilləri

Abel Tasman

Avstraliyanı
öyrənmişdir

Ceyms Kuk

Sakit okeanın
mərkəzi hissələrində
yerləşən adalar, Cənub
yarım kürəsindəki
ərazilər

F.F.Bellinshauzen
və M.M.Lazarev

Antarktidanı kəşf
etmişlər

Mətni oxuyub bitirdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

Qiymətləndirmə zamanı Materik və okeanların kəşf edilməsini şərh etmə meyarı üzrə çətinliklə, qismən istifadə etmək olar.

Müəllimə kömək:

Tapşırıq:

1. Uyğunluğu müəyyən edin:

Xəritə-sxemdə rəqəmlərə uyğun gələn hadisələr aşağıdakı kimi müəyyən edilir:



1-a 2-c 3-b,d

2. X. Kolumb Hindistana çatmaq üçün Avropadan qərbə üzmüşdür.

3. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər mətndən və mətndəki xəritə-sxemdən istifadə etməlidirlər.

4.

Səyyah	Səyahət dövrü	Kəşf etdiyi ərazi	Əhəmiyyəti
X. Kolumb	1492	Vest-Hind adaları	Avropalılar Aralıq dənizdən kənara çıxdılar
V.da Qamma	1497-1499	Hindistanın dəniz yolu	Atlantik və Hind okeanı arasında əlaqə
F.Magellan	1519-1521	Sakit okean Flippin adaları	Yerin kürə formasında olması Vahid okeanın mövcudluğu

5. Azərbaycan coğrafiyasının öyrənilməsi və coğrafi biliklərin inkişafı

Məzmun standartı: 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. Fənlərarası: Ü.t. 2.1.1.;2.1.2.İnf. 3.3.1.	Təlim nəticəsi: Azərbaycanın öyrənilməsi və coğrafi biliklərin inkişafını şərh edir. Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
--	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə N. Gəncəvinin aşağıdakı misraları şagirdlərə oxunur.

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,

Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir!..

Yonəldici suallar:

– Uşaqlar, Nizami necənci əsrdə yaşayıb?

– Bu şerin XII əsrdə yazılması Bərdə şəhəri necə şəhər olduğunu bildirir ?

– Azərbaycanın daha hansı qədim şəhərlərini tanıyırsınız?

Şagirdlərin cavablarını aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan necə öyrənilib və burada coğrafi biliklər necə inkişaf etmişdir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə



edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: ticarət əlaqələri, Eratosfenin və Ptolomeyin xəritəsi, Strabonun kitabı, Ərəb səyyahları, Nəsrəddin Tusi, Əbdürrəşid Bakuvi, H.Z.Şirvani, H.Zərdabi, A.Bakıxanov, İ.Qutqaşenli. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq nəticə və ümumiləşdirmə aparır.

- ✓ Azərbaycan insanların qədimdən məskunlaşdığı ərazilərindən biridir.
- ✓ Azərbaycanda qədimdən görkəmli coğrafiyaçı alim və tədqiqatçılar olmuşdur.
- ✓ Hal-hazırda da ölkəmizin inkişaf etməsi üçün coğrafi və iqtisadi tədqiqatlar aparılır.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun suallar şagirdlərə təqdim olunur

Şagirdin adı _____ *Tarix* _____ *Sinif* _____

1.Mən mövzunu anladım:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

2. Azərbaycan haqqında aparılan tədqiqatları şərh edə bilirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

3. Azərbaycan alimlərinin apardıqları tədqiqatları fərqləndirirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

Müəllimə kömək:

Doğru olan bəndlər: 1, 3, 5.



Yer səthinin təsviri II tədris vahidi

6. Üfüq və onun cəhətləri. Azimut

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlimin nəticəsi: 1. Üfüq, onun cəhətləri və azimutu şərh edir. Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Anlayış təyinetmə forması
--	---

Şagirdlərdə mövzuya maraq yaratmaq üçün müəllim onlara müraciət edir:
– Uşaqlar, gəzintiye gedərkən açıq düzənlikdə ətrafınıza baxsaq, sizə elə gələcək ki, böyük bir dairənin ortasındasınız. Sizi hər tərəfdən əhatə edən dairə üfüq adlanır.

Yönəldici sual:

– Sizcə, hündürlüyə qalxdıqca üfiq necə dəyişər?

Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– Üfiqin hansı cəhətləri var?

– Azimut nədir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Anlayış təyinetmə forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Şagirdlər mətni oxuduqca oradakı mühüm anlayışların mahiyyətini ön plana çəkir və onlara aid nümunələr göstərir. Məsələn,

Anlayış

Üfüq

Xüsusiyyəti

açıq yerdə, düzənlikdə
və ya dənizdə ərazinin
gözlə görünən
hissəsidir

Nümunə

Onun kənarlarında
sanki səma yer səthi ilə
birləşir



Bu nümunəyə əsasən mətn oxunduqca üfiq xətti, üfün cəhətləri, qnomon, günəş saati, azimut, kompas kimi əsas sözləri təhlil etmək olar. Üfün cəhətləri bir şagirdi lövhənin qarşısına çıxaradaraq dərlikdə göstərilmiş şəkildəki kimi (şəkil. Üfün əsas və aralıq cəhətləri) izah etmək daha maraqlı və məqsədəuyğundur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərslin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Ətrafımızda gördüyümüz bütün ərazi üfün adlanır.
- ✓ Üfün əsas və aralıq cəhətləri var.
- ✓ Günəş saati – qnomonun kölgə istiqamətinin dəyişməsinə əsasən vaxtı təyin edir.

- ✓ Azimut – şimala (cənub yarımkürəsində cənuba) olan istiqamətlə obyektə yönəlmiş istiqamət arasında qalan bucaqdır.

- ✓ GPS qəbul edəicilərindən aviasiyada, gəmilərdə, avtomobillərdə, mobil telefonlarda istifadə olunur

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

1. Üfün anlayışını izah edirəm:

- bəli
- xeyr
- çətinliklə

2. Üfün əsas və aralıq cəhətlərini fərqləndirir.

- bəli
- xeyr
- çətinliklə

3. Azimutu izah edirəm.

- bəli
- xeyr
- çətinliklə

Müəllimə kömək:

1. 225° üfün cənub-qərb istiqamətini göstərir
2. Üfün əsas cəhətləri: şimal, cənub, şərq, qərb.
Üfün aralıq cəhətləri: şimal-şərq, cənub-şərq, cənub-qərb, şimal-qərb
3. Şagirdlər dərlikdə verilmiş obyektlərə əsasən istiqamət və azimutu təyin edirlər.

4. Məktəbin həyatında ekskursiya zamanı rast gəldikləri obyektlərin cəhətlərini təyin edərək qeydlər aparıb, sonra bunu müzakirə edə bilərsiniz.



7. Miqyas

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Miqyas anlayışını və ondan istifadə qaydalarını şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: BİBÖ
--	--

Bu mözu ilə bağlı motivasiyanı bir neçə cür apara bilərsiniz.

I Dərslərdə verildiyi kimi şagirdlərlə addımlarının ölçüsünə görə sinif otağını ölçə bilərsiniz. Alınan rəqəmlərə görə sinif otağının kağız üzərinə köçürülə bilməməsini, ölçülərin kiçildilməsinin lazım gəldiyini şagirdlərlə birlikdə araşdırma bilərsiniz.

II Lövhədə asılmış Azərbaycanın xəritəsini şagirdlərə göstərərək soruşa bilərsiniz:

- Uşaqlar bu nədir? Nəyin təsviridir?
- Bizim Vətənimiz elə burada göründüyü boydadırmı?
- Sizcə Azərbaycan kağız üzərinə necə köçürülüb?

Şagirdlərin fərziyyələrini alandan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– *Miqyas nədir və o nə üçün lazımdır?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **BİBÖ** oxu strategiyasından istifadə etmək olar. BİBÖ-nü oxu strategiyası kimi istifadə etdikdə şagirdlər müəllimin sualları əsasında oxudan əvvəl Bildiklərim və İstəyirəm biləm sütununu doldururlar. Öyrəndim sütunu dərslərin sonunda, şagirdlər mövzunu tam dərk edəndən sonra doldurulur. Məsələn, Müəllim sual verir: Uşaqlar, miqyas nədir? Bu barədə nə bilərsiniz? Xatırlayaq ki, miqyas mövzusu şagirdlərə Həyat bilgisi və riyaziyyat fənlərindən tanışdır. Əvvəlcə şagirdlərin nəyi bildikləri, sonra bu haqqda nəyi bilmək istədikləri soruşur.

Bildiklərim	İstəyirəm Biləm	Öyrəndim
Miqyasdan müyyən ərazinin kiçildərək təsviri üçün istifadə olunur	Miqyasdan ilk dəfə harada və kim tərəfindən istifadə olunub?	



Xəritələrin hazırlanmasında istifadə olunur	Bəzən xəritələrdə eyni ərazi böyük, digər ərazidə isə kiçik verilir. Bunun səbəbini bilmək istərdim	
	Xəritələrin üzərində yerləşən ölkələr, şəhərlər arasındakı məsafə ölçülə bilər? Necə ölçülür?	

BİBÖ cədvəlinin Öyrəndim sütununa dərsin sonunda qayıdaraq , yenə suallar vasitəsi ilə şagirdləri yönləndirərək öyrəndikləri məlumatla doldurulur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Miqyas - Yer səthinin müstəvidə olan təsvirlərində kiçiltmə nisbətini göstərən kəsrdir.
- ✓ Miqyas böyüdüksə təsvir olunan ərazi daha çox kiçilmiş olur
- ✓ Miqyas 3 formada yazılır: ədədi, adlı (izahlı) və xətti.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdlərə Yer səthinin təsviri formalarını şərh edir, meyar əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

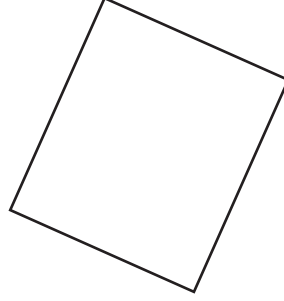
1. Məsələnin həlli: $500000 \times 7 = 3500000 \text{ sm} = 35 \text{ km}$

8. Yer səthinin təsviri formaları. Qlobus

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Yer səthinin təsviri formalarını şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Anlayış təyinetmə forması
--	--



Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq üçün aşağıdakı şəkilləri və yaxud əyani formada kibritin özün və kağızdan kəsilmiş dördbucaqlını göstərmək olar. Yönləldici suallardan istifadə edərək şagirdləri mövzuya yönəltmək mümkündür.



Yönləldici suallar:

- Uşaqlar, lövhədə gördükləriniz nədir?
 - Onların bir-birindən oxşar və fərqli cəhətləri nədir?
- Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– Yer səthinin təsviri formaları hansılardır və onlar bir-birlərindən nə ilə fərqlənir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün Anlayış təyinetmə forması oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Şagirdlər mətni oxuduqca oradakı mühüm anlayışların mahiyyətini ön plana çəkir və onlara aid nümunələr göstərir. Məsələn,

Anlayış

Plan

Xüsusiyyəti

Kiçik ərazilərin
kağız üzərində şərti
işarələrlə təsviri

Nümunə

Stolun planı, sinfin
planı, otağın planı

Bu nümunəyə əsasən mətn oxunduqca əsas sözləri: kosmik şəkillər, xəritə, qlobus kimi terminləri də təhlil etmək olar.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqla bilər.



– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yer səthini 4 formada təsvir etmək olar: kosmik şəkillər plan, xəritə və qlobus
✓ Kosmosdan çəkilən şəkillər təsərrüfat işlərində də geniş istifadə olunur.
✓ Planda kiçik ərazilər, xəritədə isə nisbətən böyük sahələr şərti işarələrin köməyi ilə kiçildilmiş formada verilir.

✓ Qlobus – Yerin kiçildilmiş modelidir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdlərə Yer səthinin təsviri formalarını şərh edir, meyar əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1.

Təsvir üsulları			
Kosmik şəkillər	Plan	Xəritə	Qlobus
Xüsusiyyətləri			
Geniş əraziləri əhatə edən şəkillər çəkilir	Kiçik ərazilər təsvir edilir, yerin ayrılığı nəzərə alınmır	Böyük ərazilər təsvir edilir, miqyasına görə müxtəlif ölçüdə verilir	Yerin ölçülərini daha dəqiq müəyyən etmək olur, kürə formasında olduğu üçün obyektləri Yer səthində olduğu kimi təsvir etmək olur

2.

Kim hazırladı?	Hansı əlamətləri ilə fərqlənir?	Nə vaxt hazırlanıb?
Maloslu Krates	ən qədim	b.e.ə. 150-ci il
Əl-Buruni	Relyef qlobusu	995-ci il
Nəsrəddin Tusi	Ulduz qlobusu	1259
Martin Behaym	Yer alması	1492

3. Təsvir üsullarına aid olan əlamətlər:

1. be

2. acd



9. Məhəllin planı və şərti işarələr

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Məhəllin planı və istifadə olunan şərti işarələri şərh edir. Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

Şagirdlərdə mövzuya uyğun maraq yaratmaq məqsədi ilə müəllim şagirdlərə müraciət edir:

– Uşaqlar, müəyyən bir ərazidə rahat gəzmək, inşaat işləri aparmaq, təsərrüfat işləri ilə məşğul olmaq, yol çəkmək üçün həmmənin ərazinin planını əldə etmək vacibdir. Bəs sizin fikrinizcə plan necə hazırlanır, orada nələr və necə təsvir olunur? Şagirdlərin fərziyyələri dinləndikdən sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Məhəllin planı nədir və planda istifadə olunan şərti işarələr nəyi bildirir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Ardıcılıq forması oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca planaalma və şərti işarələr haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





**Miqyassız şərti
işarələr**



**zavod boruları,
bulaqlar, su quyuları,
evlər, məktəb**

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayudaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Məhəllin planının köməkliyi ilə obyektlərin yerləşmə vəziyyətini, yollara, yaşayış məntəqələrinə görə mövqeyini, ərazinin relyefi və su obyektlərinin xarakterini öyrənə bilərik.

✓ Ərazinin plana alınması havadan və yer səthində aparılır.

✓ Hər bir obyektin planda təsvir edilməsi üçün özünəməxsus şərti işarələr vardır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdləri «**Məhəllin planı və istifadə olunan şərti işarələri**» şərh edir meyarına əsasən çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Çəmənlik, ağac
4. Meyvə bağı, avtomobil yolu, su quyusu
5. qarışıq meşə, cığır, çəmənlik, su quyusu, kolluq, bataqlıq, qarışıq meşə.

10. Praktiki iş. Ərazinin planının tərtib edilməsi

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir. 1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.	Təlim nəticəsi: Planda istifadə olunan şərti işarələri təyinatına görə izah edərək müəyyən ərazinin planını tərtib edir. Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq məqsədilə müəllim onlara müraciət edir:



– Uşaqlar, biz keçən dərslərimizdə plan, onun növləri, orada istifadə olunan şərti işarələr haqqında öyrəndik. Bu gün isə planın necə tərtib olunmasını öyrənəcəyik. Sizin fikrinizcə hər hansı bir ərazinin planını tərtib etmək üçün bizə nələr lazımdır? Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– Planda şərti işarələr nəyi bildirir və plan necə tərtib olunur?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdırlar. Bu mövzu praktik xarakterli olduğundan mövzu oxuna-oxuna orada göztərilən təlimatlara uyğun olaraq plan tərtib etmək lazımdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə olunur. Mətn hissə-hissə oxunmaqla plan tərtib edilir.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Bu mövzu təris vahidinin sonuncu mövzusu olduğundan özünüqiymətləndirmənin təhili müəllimə KSQ hazırlayarkən kömək olacaqdır. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun suallar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Mən mövzunu anladım.

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Planda istifadə olunan şərti işarələri təyinatına görə istifadə edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Plan hazırlanarkən istifadə olunan alətlərin istifadə qaydasını öyrəndim:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Plan tərtib etdim

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Coğrafiya xəritələri III tədris vahidi

11. Coğrafiya xəritələri və onların əhəmiyyəti

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Coğrafiya xəritələrini və onların əhəmiyyətini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
--	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət edilir:

– Uşaqlar, siz buludsuz havada təyyarə ilə uçsanız yerdə cisimləri çox kiçik görəcəksiniz. Yerdə olan tarlalar sanki yaşıl düzbucaq, şose və dəmir yolları nazik ip kimi görünəcək. Çaylar isə qıvrılmış lenti xatırladacaq.

– Bu təsvir sizə nəyi xatırladır?

– Yerdəki bütün obyektləri xəritədə təsvir etmək mümkündür?

Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Xəritədə nələr təsvir olunur və xəritələrin əhəmiyyəti nədir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **coğrafiya xəritəsi, xəritənin miqyası, xəritənin məzmunu, şərti işarələr, xəritənin plandan fərqi, xəritədə istifadə olunan rənglər, xəritədə hərəkətlər, xəritələrin əhəmiyyəti**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.



- ✓ Xəritələrdə Yer üzərində olan böyük obyektlər təsvir olunur.
- ✓ Xəritələr müxtəlif məzmunlu və miqyaslı olur.
- ✓ Xəritələrdə şərti işarələrdən və rənglərdən istifadə olunur.
- ✓ Müəyyən ərazinin xəritəsinə baxmaqla həmin ərazi haqqında fikir söyləmək olar.

✓ Xəritələr Yer səthinin və onun ayrı-ayrı ərazilərinin coğrafiyasını öyrənmək üçün mühüm vasitədir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdləri «*Coğrafiya xəritələrini və onların əhəmiyyətini şərh etmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Plan və xəritədə eyni təsvir olunan coğrafi obyektlərə bataqlıq, çay, qumluq, gölləri misal göstərmək olar.

2. Xəritələrin əhəmiyyətinə aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) Nəqliyyat yollarının çəkilməsi
- 2) Geniş ərazilərin öyrənilməsi
- 3) Coğrafiya fənninin tədrisində və.s.

3. Xəritə və planın oxşar cəhətləri: şərti işarələrdən istifadə olunur, müstəvi üzərində təsvir edilir, bataqlıq, qumluq, göllər eyni olur, hidroqrafik şəbəkə mavi rənglə verilir.

Planın fərqli cəhəti: kiçik ərazilər təsvir olunur, meşələr yaşıl rənglə verilir.

Xəritənin fərqli cəhəti: Yer kürəsinin bir hissəsi və ya tam təsvir olunur, yaşıl rəng ovalıqları bildirir, Yerin quru səthi müxtəlif rəng çalarları ilə təsvir olunur.

12. Meridianlar və paralellər

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Meridian və paralelləri şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Ardıcılıq forması
---	--

Şagidlərdə mövzu ilə bağlı motivasiya yaratmaq üçün xəritə və qlobusu onlara göstərərək suallar vermək olar:

- Uşaqlar, xəritə və qlobus vasitəsilə biz hansı məlumatları ala bilərik?
- Xəritə və qlobusun üzərindəki xətlər nə üçündür?
- Bu xətlərlə biz hansı məlumatları ala bilərik?

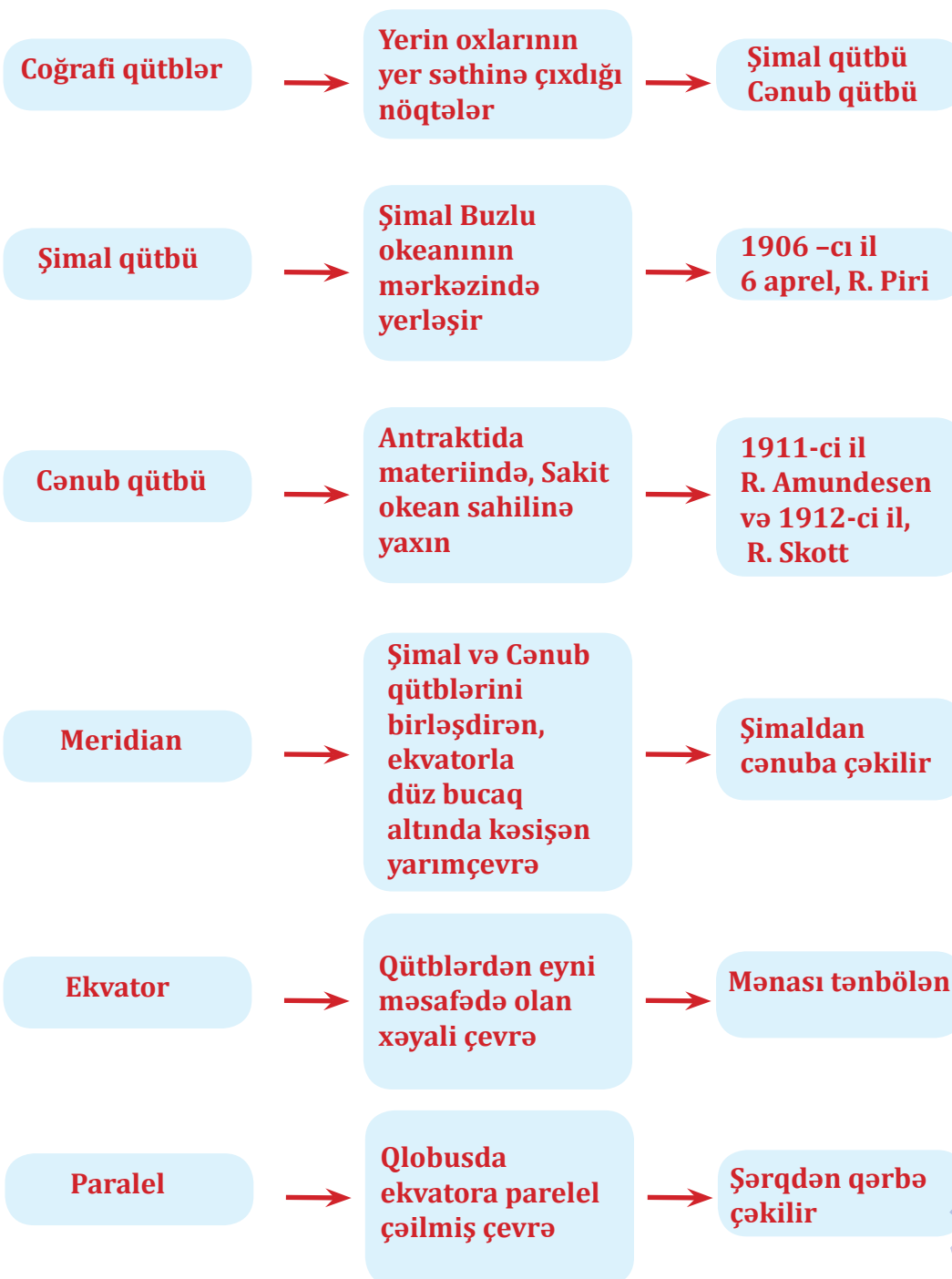
Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.



Tədqiqat sualı:

-Meridian və paralel nə üçün lazımdır?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün Ardıcılıq forması oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca meridian və paralellər haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





Dərəcə toru



**Meridian və
paralellərin
dərəcələrlə
bölünmüş xətləri**

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Bütün meridianlar Yerin qütblərində birləşir.
- ✓ Hər bir meridianın uzunluğu və forması eynidir.
- ✓ Ekvator Yeri Şimal və Cənub yarımkürələrinə bölür
- ✓ Qlobus və xəritələrdə şərqdən qərbə doğru istiqamət paralellərə görə müəyyən olunur

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Meridian və paralelləri şərh etmə meyarı**» əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. 1) Xəritə düzgün deyil.
- 2) Xəritə düzgün təsvirdir. Meridianlar Şimaldan Cənuba, paralellər şərqdən qərbə olan istiqaməti göstərir.
2. Səyahatlar haqqında məlumatları internetdən və ya mətndən istifadə etməklə hazırlamaq olar.
3. Ankara, Pekin, Madrid, Nyu-York

13. Xəritələr coğrafi informasiya mənbəyidir

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Xəritələrin coğrafi informasiya mənbəyi olduğunu şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--

Mövzuya uyğun şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün aşağıdakı sualları ünvanlamaq olar:



– Uşaqlar, yəqin ki, belə bir cümlə eşitmisiniz “Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir”. Bunu necə anlayırsınız?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– Nə üçün xəritələr coğrafi informasiya mənbəyi adlandırılır?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sullar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Müasir dövrü informasiyalar mərhələsi də adlandırmaq olar. Onları toplamaqla yanaşı, istifadə edilməsi də vacibdir. Bu işdə coğrafiya xəritələrinin də rolu böyükdür. Xəritələr coğrafi biliklərin ən mühüm mənbəyidir. Xəritələr coğrafi informasiya daşıyıcısı hesab olunur. Xəritələrin köməkliyi ilə ərazi haqqında məlumat əldə edilir, təbiətdə baş verən hadisə və proseslər öyrənilir, coğrafi obyektlərin yeri təyin edilir. İnsanların gündəlik həyatında coğrafiya xəritələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xəritələrdə informasiyaların verilməsi və onlardan biliklərin əldə edilməsi imkanları onların miqyası ilə yanaşı, məqsədindən, məzmunundan, təsvir edilən ərazilərin sahəsindən asılıdır. Elmi xəritələrdə verilən informasiyalar kifayət qədər çox olur” abzası bir şagird tərəfindən oxunub bitdikdən sonra müəllim sinifə suallarla müraciət edir:

- Nəyə görə müasir dövrü informasiyalar mərhələsi adlandırmaq olar?
- Müasir dövrdə coğrafi informasiyalar necə toplanır və istifadə olunur?
- Nəyə görə xəritələr coğrafi biliklərin mənbəyi hesab olunur?
- Xəritələrin köməkliyi ilə hansı məlumatlar alınır?
- İnsanların gündəlik həyatlarında xəritənin hansı əhəmiyyəti vardır?
- Xəritələrdə informasiyanın verilməsi nələrdən asılıdır?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər müxtəlif şagirdlər tərəfindən oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları ilə bilən.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Xəritələrin köməkliyi ilə ərazi haqqında məlumat əldə edilir, təbiətdə baş verən hadisə və proseslər öyrənilir, coğrafi obyektlərin yeri təyin edilir.

✓ Fiziki xəritələrdə dağlar, düzənliklər, çaylar, faydalı qazıntılar, dənizlər, fədali qazıntıların yerləşməsi, siyasi xəritələrdə dövlətlər, sərhədlər və paytaxtlar göstərilir.

✓ Kontur xəritələrdə yalnız sərhədlər və dərəcə toru göstərilir.

✓ Şərq və Qərb yarım kürələri təsvir olunmuş xəritələr yarım kürələr xəritəsi adlanır.

Qiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmə zamanı müəllim afərin; təşəkkür edirəm;, çalışqanlığın xoşuma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür



edirəm; məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırısan; nəticəni düzgün almısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir.

Müəllimə kömək:

1. Bu materiklər Sakit okeanın şərq sahilində yerləşir.

2. Aşağıdakı xəritələrdə təsvir olunur:

Fiziki xəritə – Dağlar, düzənliklər, çaylar, göllər və s.;

Siyasi xəritə – Dövlətlər, onların paytaxtları və iri şəhərləri;

Kontur xəritə – Coğrafi obyektlərin sərhədləri və dərəcə toru göstərilir. Bu xəritələri müxtəlif mövzuda təsvir etmək olar.

14. Praktiki iş.

Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi və onlar üzərində iş

Məzmun standartı: 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.	Təlim nəticəsi: Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi qaydalarını şərh edərək onlar üzərində iş aparır. Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Fasiləli oxu
---	---

Motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı kimi müraciət oluna bilər:

– Uşaqlar, biz xəritə və qlobus haqqında öyrəndik. Bu gün kontur xəritə ilə işləməyi öyrənəcəyik. Kontur xəritə coğrafiya iş dəftəridir, onu səliqəli və düzgün doldurmaq lazımdır. Kontur xəritədə praktik və müstəqil işlər atlas, xəritə və dərslikdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Atlas və dərslikdən əlavə rəngli qələmlər və pozan da lazım olur.

– Uşaqlar, gəlin yadıma salaq, xəritələrdə nələr təsvir olunur?

– Xəritədə rənglər nəyi bildirir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– *Kontur xəritələrdən istifadə edilməsi üçün hansı qaydalar var və kontur xəritə üzərində iş necə aparılır?*

Nəzərə alsaq ki, bu mövzu praktikdir, o zaman dərslikdə verilmiş mətn fasilələrlə oxunub, müzakirə olunaraq verilmiş tapşırıqlar həyata keçirilməlidir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdlərə **kontur xəritələrdən istifadə edilməsi qaydalarını** şərh edərək onlar üzərində iş aparma meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.



Günəş sisteminin quruluşu və Yer planeti. IV tədris vahidi

15. Kainat və Günəş sistemi

Məzmun standartı: 1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.3.	Təlim nəticəsi: Kainat və Günəş sistemini izah edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
--	---

Şagirdlərdə mövzu ilə maraq yaratmaq üçün müəllim onlara müraciət edir:
– Uşaqlar, siz yəqin ki, gecələr səmaya baxarkən orada Ayı və çoxsaylı ulduzları, gündüzlər isə parıldayan Günəşi görürsünüz. Ulduzları sanki kimsə göy üzünə səpələmişdir. Siz heç düşünmüşünüzmü ki, bu səma cismləri səmada necə dayanır? Ay və ulduzlar niyə Yer kürəsini işıqlandırmır?

Şagirdlərin fərziyyələri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Kainat və Günəş sistemi nədir?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **"Açar sözlərin tapılması" strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: kainat, Günəş, teleskop, Ay, ulduzlar, qalaktika, bürclər, süd yolu, komet, asteroid. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirlərin mövzunu necə anladıqlarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Bizim gördüyümüz Yer və onu əhatə edən maddi aləmə Kainat və ya Kosmos deyilir.

✓ Kainat əbədi olaraq mövcuddur, məkanca sonsuz və daim hərəkət edən maddi aləmdir.



✓ Ulduzlar qaz şəklində, kürə formasında, temperaturu çox yüksək bir səma cismidir.

✓ Günəş yerə ən yaxın ulduzdur.

✓ Planetlər Günəş və öz oxu ətrafında hərəkət edən səma cisimləridir.

Qiymətləndirmə aparmaq üçün formativ qiymətləndirmənin **əks əlaqə** üsulunun **yazılı formasından** istifadə etmək tövsiyə olunur. Bu məqsədlə dərslərin sonuna az qalmış şagirdlərə reallaşdırılan məzmunla bağlı "Bu gün nədə çətinlik çəkdiniz və ya sizə nə çətin gəldi?", "Bu gün nə öyrəndiniz?" suallarına cavab yazmaları təklif edilir. Müəllim şagirdlərin yazılı cavablarını toplayır, dərslərdən sonra onları nəzərdən keçirir, əldə etdiyi müvafiq məlumatları sistemləşdirir və növbəti dərsləri planlaşdırarkən mövzu ilə bağlı şagirdlərin nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün həmin məlumatlardan istifadə edir.

Müəllimə kömək:

1. Günəş sisteminə daxil olan səma cisimlərinə planetlər, peyklər, asteroidlər, kometlər, meteoritlər daxildir.

2. Günəş sisteminə daxil olan səma cisimlərinin əlamətləri:

Səma cisimləri: Günəş, planet, peyk, Ay, asteroid, meteorit.

Əlamətləri: Günəş- qızmar, kürəşəkilli, orta ölçülü, tərkibi qazlardan ibarətdir.

Planet – Günəş və oxları ətrafında hərəkət edir.

Peyk – Planetlərin cazibəsi altındadır.

Ay – Yerə yaxın səma cismidir.

Astroid – formasız səma cismidir.

Meteorit – Dəmir və daş kütlələrindən ibarətdir.

3. Yerə peyki olan Ay haqqında məlumatı internet, ensiklopediya və ya dərslikdən toplaya bilər.

4. Uyğunluğu müəyyən edin:

1 – e, b

2- d

3 – c

4 - a

16. Günəş sisteminə daxil olan planetlər

Məzmun standartı: 1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.3.	Təlim nəticəsi: Günəş sisteminə daxil olan planetləri fərqləndirir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--



Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq oyatmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, keçən dərsimizdə hansı səma cismlərini öyrəndik?
 - Sizcə səmada daha hansı cisimlər vardır?
 - İnsanlar hansı səma cismlərinə səyahət etmişlər?
 - Sizcə, insanlar planetlərə niyə uça bilmirlər?
- Şagirdlərin fərziyyələri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Günəş sistemində hansı planetlər var və onlar bir birlərindən nə ilə fərqlənir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sullar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Günəş sisteminə 8 planet daxildir. Onlar Günəşdən uzaqlığına görə aşağıdakı ardıcılıqla yerləşir: Merkuri, Venera, Yer, Mars, Yupiter, Saturn, Uran və Neptun. Planetlər Günəş ətrafında bir müstəvi üzərində hərəkət edir. Aydın olur ki, müxtəlif məsafədə olduğuna görə onun ətrafında fırlanma dövrü də fərqli olacaqdır” abzas bir şagird tərəfindən oxunub bitdikdən sonra müəllim sinifə suallarla müraciət edir:

- Necə planet var?
- Onların yerləşmə ardıcılığı necədir?
- Planetlər necə hərəkət edir?
- Planetlərin fırlanma dövrü nə üçün fərqlidir?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində** müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq nəticə və ümumiləşdirmə aparır.

- ✓ Günəş sistemində 8 planet var.
- ✓ Planetlər Günəş ətrafında müxtəlif məsafədə yerləşdiyindən fırlanma dövrü də müxtəlif olaraq hərəkət edir.

Qiyətləndirmə apararkən müəllim «*Günəş sisteminə daxil olan planetləri fərqləndirmə*» meyarına əsasən çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək.

1. Uyğunluğu müəyyən edin.

1-c,d

2 – a

3 - b



17. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və fərqli xüsusiyyətləri

Məzmun standartı: 1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.3.	Təlim nəticəsi: Yerin planetlər sistemində mövqeyini və xüsusiyyətlərini fərqləndirir. Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: BİBÖ
--	---

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq üçün müəllim onlara müraciət edir:

- Uşaqlar, biz hansı planetdə yaşayırıq?
 - Yaşadığımız planet digərlərindən nə ilə fərqlənir?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– *Yer planetlər sistemində hansı mövqedədir və o, digər planetlərdən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **BİBÖ** oxu strategiyasından istifadə etmək olar. BİBÖ-nü oxu strategiyası kimi istifadə etdikdə şagirdlər müəllimin sualları əsasında oxudan əvvəl Bildiklərim və İstəyirəm biləm sütununu doldurular. Öyrəndim sütunu dərsin sonunda, şagirdlər mövzunu tam dərk edəndən sonra doldurulur. Məsələn, müəllim sual verir: Uşaqlar, Yer kürəsi haqqında nə bilirsiniz? Xatırlayaq ki, şagirdlər Yer haqqında ilkin biliklər ilə «Həyat bilgisi» fəmindən tanışdır. Əvvəlcə şagirdlərə nəyi bildikləri, sonra bu haqda nəyi bilmək istədikləri soruşulur.

Bildiklərim	İstəyirəm biləm	Öyrəndim

BİBÖ cədvəlinin Öyrəndim sütununa dərsin sonunda qayıdılaraq, yenə suallar vasitəsi ilə şagirdləri yönləndirərək öyrəndikləri məlumatla doldurulur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.



Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Yer Günəş sistemində uzaqlığına görə üçüncü yeri tutur.
- ✓ Yerin digər planetlərdən əsas fərqi ondadır ki, burada həyat mövcuddur.
- ✓ Yerə Mavi planet də deyilir, çünki Yer kosmosdan baxarkən mavi rəngdə görünür. Bunun səbəbi okean sularının geniş sahə tutmasıdır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Yerin planetlər sistemində mövqeyini və xüsusiyyətlərini fərqləndirmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Yerdə həyatın mövcud olmasına aid ifadələr: 1,3.

18. Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti

Məzmun standartı: 1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.	Təlim nəticəsi: Yerin öz oxu ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--

Mövzu ilə bağlı motivasiya yaratmaq məqsədilə şagirdlərə aşağıdakı sualları ünvanlamaq olar:

- Uşaqlar, sizin fikrinizcə gecə və gündüz necə yaranır?
- Şagirdlərin fikirləri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

1. *Yer öz oxu ətrafında necə hərəkət edir?*
2. *Yerin öz oxu ətrafında hərəkətinin hansı coğrafi nəticəsi var?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə suallar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Yerdə baş verən təbiət hadisələrində onun öz oxu və Günəş ətrafında hərəkəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Üzərində yaşadığımız Yer bərabər sürətlə xəyali olan oxu ətrafında dövrə vurur. Belə hərəkət Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti adlanır. Yer səthində olan bütün obyektlər onunla birlikdə fırlandığına görə biz bu hərəkəti hiss etmirik. Eyni zamanda Yer öz oxu ətrafında kifayət qədər yüksək sürətlə fırlanır.”



abzas bir şagird tərəfindən oxunub bitdikdən sonra müəllim sinfə suallarla müraciət edir:

- Yerin necə cür hərəkəti var?
- Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti necə baş verir?
- Biz Yerin hərəkətini niyə hiss etmirik?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər müxtəlif şagirdlər tərəfindən oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində** müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Yerin iki hərəkəti mövcuddur: öz oxu və Günəş ətrafında.
- ✓ Yer öz oxu ətrafında 24 saat ərzində fırlanır.
- ✓ Yerin öz oxu ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticəsi gecə və gündüzün yaranmasıdır.

Qiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmə zamanı müəllim afərin; təşəkkür edirəm; çalışqanlığın xoşuma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür edirəm; məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırısan; nəticəni düzgün almısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir.

Müəllimə kömək:

1. Venn diaqramına görə:

I – c

II – b

III – a

2. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün dünyanın siyasi xəritəsindən istifadə olunur:

Tokio, Pekin, Nur-Sultan, Bakı, Ankara, Berlin, Vaşinqton



19. Yerin Günəş ətrafında hərəkəti və onun nəticələri

Məzmun standartı: 1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.	Təlim nəticəsi: Yerin Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
--	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət oluna bilər:

– Uşaqlar, biz keçən dərsimizdə Yerin öz oxu ətrafında hərəkətini öyrəndik. Öyrəndik ki, Yer öz oxu ətrafında hərəkət edərkən nə yaranırdı?

– Bəs Yer planetində onu digərlərindən fərqləndirən daha nələr yaranır?

– Sizin fikrinizcə, fəsillər necə yaranır?

Şagirdlərin fikirlərini dinlədikdən sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

1. Yer Günəş ətrafında necə hərəkət edir?

2. Yerin Günəş ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticəsi nədir?

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdılar. Bunun üçün **"Sualların tərtib edilməsi" strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birilərinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür seçiyəndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir;

Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırılı bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.

Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnə dəqiq cavabı olan sual: - Yer Günəş ətrafında neçə gün və saat ərzində hərəkət edir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: -Günəşin hansı halı Yerin şimal və cənub



yarısında gecə və gündüzlərin uzunluğunun bərabər olmasına səbəb olur?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual.

- Yerdə fəsilər yaranmasa idi, nələr baş verərdi?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yer Günəş ətrafında fırlanır.

✓ Yerin Günəş ətrafında fırlanması fəsilləri yaradır.

✓ Yer üzərində fəsillərin bir-birini əvəz etməsi ekvator və qütblər arasında yerləşən orta enliklərdə daha aydın müşahidə edilir.

✓ Yerin Günəş ətrafında hərəkəti nəticəsində həm də il yaranır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «Yerin Günəş ətrafında hərəkətini təsvir etmə və onun coğrafi nəticələrini təqdim etmə meyarı» əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1.

Tarix	Şimal yarımkürəsi	Cənub yarımkürəsi
21 mart	Yaz	Payız
22 iyun	Yay	Qış
23 sentyabr	Payız	Yaz
22 dekabr	Qış	Yay

2. I bcf II ae

3. bcd

20. Praktiki iş. Fəsillərin dəyişməsi və onun əsas nəticələrinin müəyyən edilməsi

Məzmun standartı: 1.2.2. Yer in öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.	Təlim nəticəsi: Fəsillərin dəyişməsi və onun əsas nəticələrinin müəyyən edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fəsiləli oxu
---	--



Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq məqsədilə müəllim onlara müraciət edir:

– Uşaqlar, fəsillərin dəyişməsinin əhəmiyyəti nədir?

Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Fəsillərin dəyişməsi və onun əsas nəticələrini necə müəyyən etmək olar?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdır. Bu mövzu praktik xarakterli olduğundan mövzu oxuna –oxuna orada göstərilən təlimatlara uyğun olaraq tapşırıqlar həll olunur. Bunun üçün **Fəsilələri oxu** strategiyasından istifadə olunur. Lampanın ətrafına məftil dolamaq və onu qlobusa bərkitməklə, qlobusu mərkəzdə yerləşən Günəş ətrafında fırlatmaqla onun üzərinə düşən şüaların bucağının dəyişməsini şagirdlərlə birlikdə izləmək olar.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Bu dərs tədris vahidinin sonuncu mövzusu olduğundan özünüqiymətləndirmənin təhlili müəllimə KSQ hazırlayarkən kömək olacaqdır. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun sullar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Mən mövzunu anladım:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Yerin Günəş ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticələrini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Fəsillərin dəyişməsinin əhəmiyyətini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Günəş şüalarının düşmə bucağının dəyişməsi, gecə-gündüzlərin uzunluğunun dəyişməsi və fəsli dəyişikliklərin baş verməsi arasında əlaqəni izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Litosfer V tədris vahidi

21. Yerin daxili quruluşu

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1	Təlim nəticəsi: Yerin daxili quruluşunu şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
--	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət olunur:

– Yaşadığımız ərazidə gəzintiyə çıxdıqda bəzi yerlərin səthinin hamar, başqa bir yerin dağlıq və ya təpəlik olduğunu görə bilərik. Dünyanın hər yerində Yer səthi müxtəlifdir. Uşaqlar, heç düşünmüşünüz mü bəs, yerin daxili quruluşu necədir?

Şagirdlərin fiirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– **Yerin daxili quruluşu necədir və orada hansı proseslər baş verir?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: Yer qabığı, mantiya, nüvə, litosfer, materik tipli yer qabığı, okean tipli yer qabığı. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yer səthindən mərkəzinə doğru **Yer qabığı, mantiya və nüvə təbəqələri** ayrılır



✓ Planetimizin səthini nüvə və mantiya ilə müqayisədə çox nazik olan yer qabığı örtür.

✓ Yer qabığı ilə üst mantiya birlikdə **litosfer adlanır**.

✓ **Materik tipli Yer qabığı** materiklərin, materik mənşəli adaların bünövrəsini tutur.

✓ **Okean tipli Yer qabığı** planetimizin səthinin 60%-ə qədərini əhatə edir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Yerin daxili quruluşunu şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1.

Əlamətləri <u>Yerin daxili təbəqəsi</u>	Təşkil olunduğu maddələr	Hissələri	Qalınlığı
Yer qabığı	Çökmə Qranit Bazalt	Okean Materik	5-7 km 90 km
Mantiya	Maqnezium Dəmir	Yuxarı Aşağı	90-1000 km 1000-2900 km
Nüvə	Dəmir Nikel	Xarici Daxili	2900 -5140km 5140-6371 km

2. Yerin daxilinə doğru getdikcə yüksək təzyiq şəraitində maddələrin sıxlığı artdığı üçün kip halda olurlar.

3. Yer qabığının ən qalın yeri Himalay dağları, ən nazik yeri Marian çökəkliyidir. Himalay dağlarında çökmə, qranit, bazalt qatları olduğu halda, Marian çökəkliyi çökmə və bazaltdan ibarətdir.

4. Nüvə.

5. Şagirdlər dərslikdəki sxemə əsasən Yerin daxili quruluşunun təsvirini çəkirlər.

22. Dağ süxurları və minerallar

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.	Təlim nəticəsi: Dağ süxurları və mineralların müxtəlifliyini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Ardıcılıq forması
--	--



Mövzuya uyğun şagirdlərdə motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar.

– Uşaqlar, ətrafımızda gördüyümüz Yer səthində qum, müxtəlif rəngli torpaq, daşlar vardır.

– Sizcə, Yer səthində daha nələr var?

– Azərbaycan hansı təbii ehtiyatlarla zəngindir?

– Yaşadığınız ərazidə hansı təbii ehtiyatlar var?

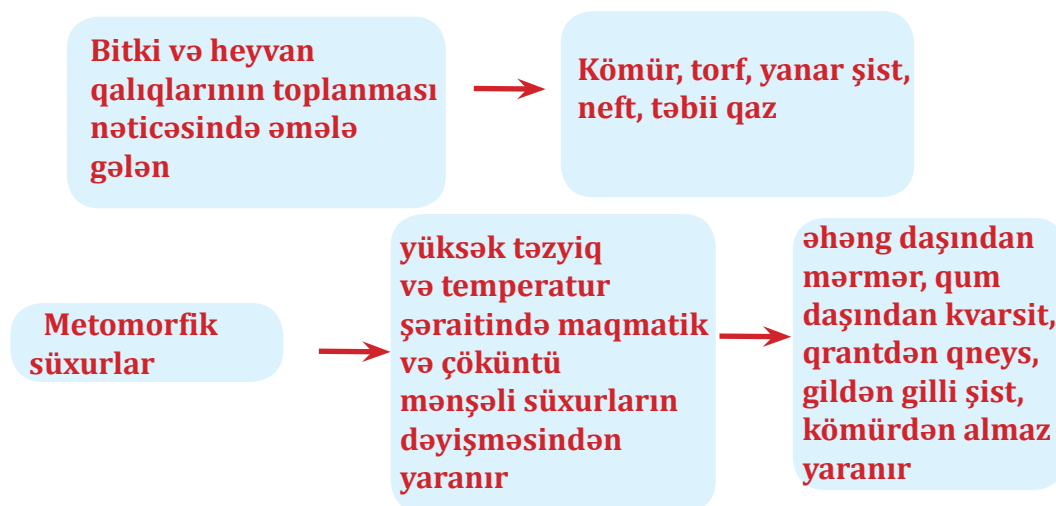
Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Dağ süxurları və mineralların müxtəlifliyinin səbəbi nədir?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca dağ süxurları və minerallar haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin suallar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Müxtəlif kimyəvi elementlər birləşərək eyni fiziki xassəyə malik olan **mineralları** əmələ gətirir.

✓ Mineralların birləşməsindən süxurlar yaranır.

✓ Süxurlar maqmatik, çöküntü və metomorfik mənşəli olurlar.

✓ Yer qabığı əsasən maqmatik və metamorfik süxurlardan təşkil olunur.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun sullar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Mineral və süxurları fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Süxurları mənşəyinə görə qruplaşdırıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Süxurların hansı şəraitdə dəyişikliyə məruz qaldığını izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Müəllimə kömək:

Şagird bu tapşırığı tamamlamaq üçün dərslikdə verilən mətndən istifadə edə bilər.

Süxurlar	Süxurun adı	Əmələ gəlmə şəraiti
Çökmə	neft	bitki və heyvan qalıqların toplanması
Maqmatik	bazalt, vulkan şisti, pemza	maqmanın yer səthinə çıxması
Metomorfik	mərmər, kvarsit	yüksək təzyiq və temperatur

23. Yer qabığının hərəkəti. Vulkanlar və zəlzələlər

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.	Təlim nəticəsi: Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələləri şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət oluna bilər:

- Yer kürəsində təhlükəli təbiət hadisələri hansılardır?
 - Fikrinizcə, zəlzələ və vulkanların yaranma səbəbləri nədir?
- Şagirdlərin fikirləri alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələlər nədir və necə baş verir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsəduyğundur. Mətni oxuduqca vulkan və zəlzələlər haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsəduyğundur.





qeyzerlər



Yerin dərin qatlarından fasilələrlə fəvvarələr şəklində səthə çıxan qaynar sular və buxar

qeyzerit



qeyzer zamanı yerin səthinə çıxan mineral suların əmələ gətirdiyi süxur

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yerin dərin qatlarında yüksək temperatur nəticəsində ərimiş maddələrin səthə çıxır və vulkan əmələ gəlir.

✓ Vulkanın elementləri: maqma, vulkan boğazı, lava, vulkan krateri.

✓ Fəaliyyətdə olan vulkanların çoxu Sakit okean sahillərində yerləşir.

✓ Yerin dərin qatlarından fasilələrlə fəvvarələr şəklində səthə çıxan qaynar sular və buxara qeyzerlər deyilir.

✓ İsti bulaqlar və qeyzerlərin müalicəvi əhəmiyyəti vardır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Yer qabığının hərəkəti, vulkanlar və zəlzələləri şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər

Müəllimə kömək:

1. Yerin daxilində baş verən proseslər nəticəsində olur.

3. Püskürülmüş süxurlardan vulkanik tuf, bazalta rast gəlinir.

4. Zəlzələ və vulkan püskürməsinə 1,2,4 nömrəli məntəqələrdə rast gəlinir.

24. Yer səthinin relyefi. Qurunun dağları və düzənlikləri

Məzmun standartı:

2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.

Təlim nəticəsi: Yer səthinin relyefini, qurunun dağları və düzənliklərini şərh edir

Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar

Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab

Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması



Şagirdlərin fikirlərini mövzuya yönəltmək məqsədi ilə onlara aşağıdakı şəkildə müraciət oluna bilər:

- Uşaqlar, biz əvvəlki mövzularda Yer in daxili quruluşunu öyrəndik.
- Yer in daxili quruluşu ilə səthinin relyef formaları arasında hansı fərqlər var?
- Yer səthində nələr var?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra **tədqiqat sualı** elan olunur:

- Yer səthinin relyefi necədir?
- Qurunun dağları və düzənlikləri hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **relyef, dağ, təpə, zirvə, suayrıcı, daban, yamac, alçaq dağlar, orta hündürlüklü dağlar, yüksək dağlar, sıra dağlar, düzənliklər, ovalıq, yüksək düzənlik və ya yüksəklik, yayla, aşırım, akkumulyativ düzənliklər, denudasion düzənliklərdir**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları ilə bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yer səthində nisbi hündürlük fərqləri 200 metrədən çox olan, zirvəsi, yamacları və ətəyi aydın nəzərə çarpan, kəskin parçalanmış relyef forması **dağ** adlanır.

✓ Qurunun geniş ərazi əhatə edən və nisbətən hamar, nisbi hündürlüklər fərqi 200 m-ə qədər olan sahələrinə **düzənlik** deyilir.

✓ Dağlar və düzənliklər bir-birindən hündürlüyünə görə fərqlənir

✓ Dağlar əsasən tektonik hərəkətlər nəticəsində yaranır.

✓ Mənşəyinə görə akkumulyativ və denudasion düzənlikləri ayrılır.

✓ Düzənliklər hündürlüyünə görə ovalıq, yüksəklik və yaylalara ayrılır.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun suallar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Dağın fərqli xüsusiyyətlərini izah edirəm:

-bəli

-xeyir

-bilmirəm



2. Düzənliklərin fərqli xüsusiyyətlərini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Mənşəyinə görə düzənlikləri fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Dağları müxtəlif hündürlüyünə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Alçaq: Ural

Orta: Skandinaviya

Yüksək: Qafqaz, Pamir, And

3. Dağlar müxtəlif hündürlüyünə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Alçaq – 1000m-ə qədər

Orta – 2000m-ə qədər

Yüksək – 2000m-dən çox

4. Dağlıq ərazilər yaşayış üçün əlverişsiz hesab olunur. Burada yolların çəkilməsi, binaların tikilməsi, yaşayış məskənlərinin salınması əlavə xərc tələb edir. Lakin buna baxmayaraq dağlıq ərazilər turizm üçün əlverişli yer hesab olunur.

25. Aşınma və dağ süxurlarının dəyişməsi

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.	Təlim nəticəsi: Aşınma və dağ süxurlarının dəyişməsini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq formasının tapılması
---	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün aşağıdakı şəkilləri onlara göstərüb suallar vermək mümkündür:

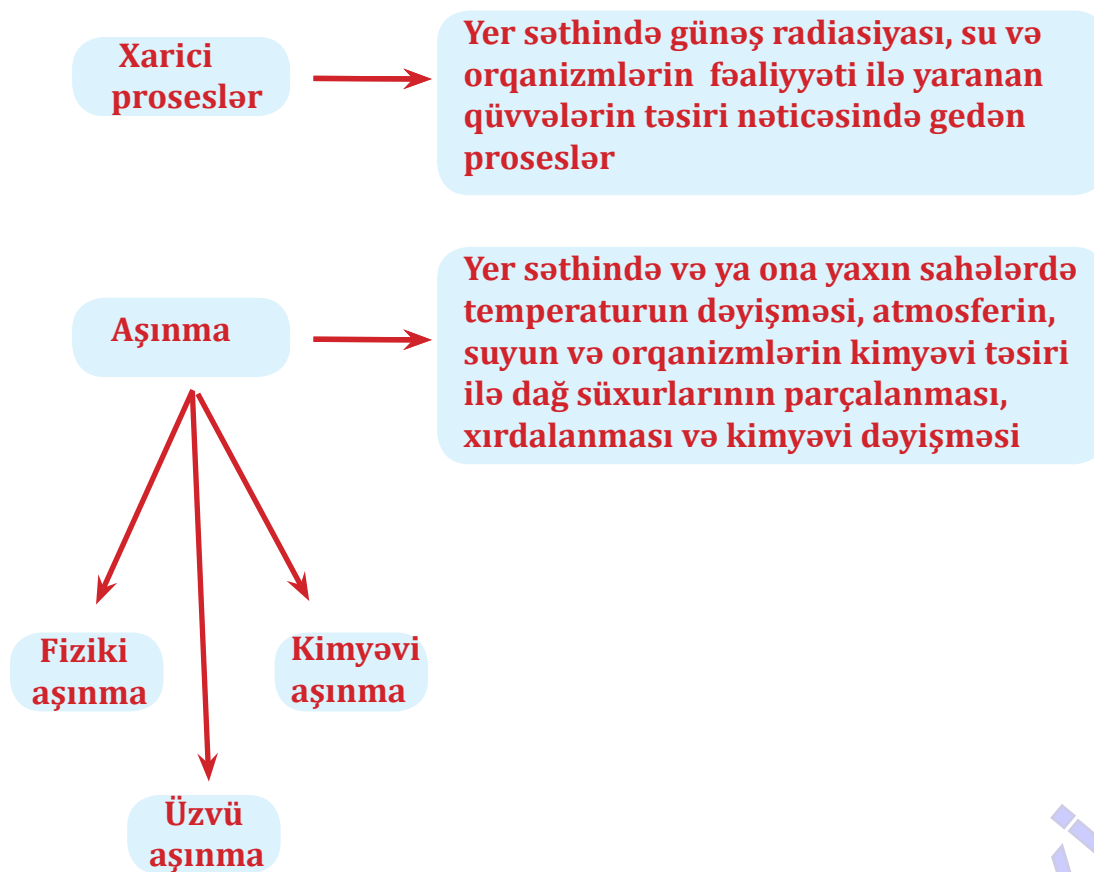


- Uşaqlar, şəkillərdə gördüyünüz nədir?
 - Fikrinizcə, hansı proseslər nəticəsində bu relyef formaları yaranmışdır?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

- Aşınma və dağ süxurlarının dəyişməsi necə baş verir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca mövzu haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





**Fiziki
aşınma**



**Süxurlar uzun müddət fasiləsiz
olaraq istidən genişlənməsi, soyuqdan
sıxılması uçulub dağılması**

**Kimyəvi
aşınma**



**tərkibində oksigen, karbon qazı, duzlar,
turşular və qələvilər olan məhlulların
süxurları dağıtması**

**Üzvi
aşınma**



**Canlı orqanizmlər olan bitkilərin və
heyvanların həyat fəaliyyəti nəticəsində
süxurların uçulub dağılması**

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Xarici proseslərə günəş şüalarının qeyri-bərabər paylanması, aşınması, axar və yeraltı sular, külək və buzlaqların fəaliyyəti, canlı orqanizmlərin təsiri aiddir.

✓ Yer səthində və ya ona yaxın sahələrdə temperaturun dəyişməsi, atmosferin, suyun və orqanizmlərin kimyəvi təsiri ilə dağ süxurlarının parçalanması, xırdalanması və kimyəvi dəyişməsi **aşınma** adlanır.

✓ Aşınma fiziki, kimyəvi və üzvi formalara ayrılır.

✓ İnsanlar kanallar, bəndlər, su anbarları, yollar çəkir, tunellər kimi relyef formaları yaradır

✓ Fiziki aşınma səhralarda, yarımsəhralarda və quraq ərazilərdə daha intensiv gedir.

✓ Kimyəvi aşınma isti və rütubətli ərazilərdə daha intensiv gedir. Mineral və üzvi mənşəli turşular, duzlar kimyəvi aşınmada iştirak edir.

✓ Üzvi aşınma isti və rütubətli rayonlarda sürətlə gedir.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun suallar şagirdlərə təqdim olunur.



*Şagirdin adı*_____ *Tarix*_____ *Sınıf*_____

1. Aşınmanın formalarını fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Fiziki aşınmanın daha sürətlə getdiyi əraziləri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Kimyəvi aşınmanın daha sürətlə getdiyi əraziləri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Üzvi aşınmanın daha sürətlə getdiyi əraziləri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1.

Aşınma növləri	Baş verdiyi ərazi
Fiziki	Səhra, yarımsəhra
Kimyəvi	İsti və rütubətli
Üzvi	Canlı orqanizmlərin çox olduğu yer

2. 2,4

3. Fiziki aşınma gedir. Temperaturun gün ərzində dəyişməsindən yararır.



26. Praktiki iş. Fiziki xəritələrdə relyefin oxunması

Məzmun standartı: 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir. Fənlərarası integrasiya: F.1.1.1.;2.1.1. H-b.1.1.1.	Təlim nəticəsi: Fiziki xəritələrə relyefi oxuyur Relyef formalarını kontur xəritəyə köçürür Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Fasiləli oxu
---	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, əvvəlki mövzularda biz sizinlə xəritələrdə təsvir olunan obyektləri öyrəndik. Gəlin xatırlayaq, xəritələrdə dağlar, düzənliklər, ovalıqlar, dənizlər, çaylar hansı rənglə göstərilir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Fiziki xəritələr necə oxunur?*

Mövzu praktik dərslərdir. Ona görə də dərslərdə verilmiş mövzunu fasilələrlə oxuyaraq, verilən tapşırıqlar qruplara və ya cütlərə tapşırıqlar.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «*Fiziki xəritələrə relyefi oxuma* və *relyef formalarını kontur xəritəyə köçürmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

Materik	Ən yüksək nöqtə	Hündürlüyü, m.
Avrasiya	Comolunqma d.	8848
Cənubi Amerika	Akonkaqua d.	6959
Şimali Amerika	Denali d.	6194
Afrika	Kilimancaro vlk.	5895
Antarktida	Vinson massivi	5140
Avstraliya	Kostyuşko d.	2228



Atmosfer VI tədris vahidi

27. Atmosferin əhəmiyyəti və quruluşu

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
---	---

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək mümkündür:

– Uşaqlar, planetimizi kosmosdan görən astronautlar onun nazik mavi dumanla əhatə olunduğunu söyləyirlər.

– Sizcə, bu nazik mavi duman nədir?

– Bu duman olmasa nə baş verərdi?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sual elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Atmosferin quruluşu necədir?**

– **Atmosferin əhəmiyyəti nədir?**

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **"Sualların tərtib edilməsi" strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnəli mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir, sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.



Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnində dəqiq cavabı olan sual: - Atmosfer nədir, onun tərkibi hansı qazlardan ibarətdir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: - Atmosferdə yağıntılar necə əmələ gəlir?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual.- Atmosferin təbəqələrə bölünməsinin səbəbləri nədir?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Atmosferin tərkibində olan oksigen canlıların yaşaması üçün əsas elementdir. İnsanlar və heyvanlar aləmi oksigenlə nəfəs almadan bir an belə yaşaya bilməz.

✓ Canlı aləmin Yer səthində yaşamasına şərait yaradan digər amil hava qatının sıx olmasıdır. Havanın belə yüksək sıxlığa malik olması nəticəsində səs asanlıqla ətrafa yayılır. Buludların təsiri ilə atmosferin aşağı qatları gündüzlər çox qızdır, gecələr isə çox soyuması mümkün olur.

✓ Yer səthindən yuxarıya doğru havanın sıxlığı, tərkibi, su buxarının miqdarı, temperaturu, qızması və soyuması xüsusiyyətləri dəyişir. Ona görə Yer səthindən yuxarıya doğru təbəqələr ayrılır.

✓ Troposfer – havanın 80%-i burada toplanır, canlılar yaşayır, cu buxarı və havanın hərəkəti burada baş verir.

Stratosfer – havanın qalan hissəsi burada toplanır, lakin çox seyrəkdir. Burada su buxarı və demək olar ki, yoxdur. Yerdə yaşayan canlıları zərərli şüalardan qoruyan ozon qazları toplanır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Azot- 78%; oksigen -21%; Digər qazlar – 1%.

2. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün mətnə verilmiş atmosferin təbəqələri sxemindən istifadə edilə bilər.

3. Yerin qızılıb-soyuması: Gündüzlər çox qızmaqdan, gecələr çox soyumaqdan qoruyur.

İnsan və heyvanların yaşaması: oksigenin olması

Bitkilərin yayılması: oksigenlə təmin edir, canlıların yaşamasına səbəb olur

Təbii proseslərin baş verməsi: Yağışın yağması, küləyin əsməsi və s.

4. 2, 4 .



28. Havanın temperaturu

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir 2.1.4.Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F. 1.1.4.;2.1.1.;2.1.2 F.1.1.1. İnf.1.2.1.;1.2.2.;1.2.3.	Təlim nəticəsi: Havanın temperaturu anlayışını şərh edir Hava üzərində müşahidələrə görə sutkalıq temperaturu hesablayır Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
--	--

Mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq məqsədilə şagirdlərə aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, yəqin ki, xəbər proqramlarından sonra verilən hava məlumatlarına qulaq asmısınız.

– Hava haqqında verilən məlumatlarda nələr deyilir?

– Hava haqqında proqnozlar necə əldə olunur?

– Hava haqqında verilən məlumatların əhəmiyyəti nədir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Havanın temperaturu nədir və hava üzərində müşahidələr necə aparılır?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **havanın temperaturu, günəş şüalarının düşmə bucağı, günəş şüalarının müxtəlif enliklərə düşməsi, termometr, yüksəkliyə doğru temperaturun azalması, buludların havanın temperaturunu aşağı salması, temperaturun ölçülməsi, sutkalıq ortalıq temperaturun hesablanması**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları ilə bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yer səthində havanın temperaturunun dəyişməsinə Yer kürə şəklində olması, ilin fəsilləri, buludluluq, mütləq hündürlük və havanın şəffaflığı da təsir göstərir.

✓ Müxtəlif enliklərdə havanın temperaturu günəş şüalarının düşmə bucağından asılıdır.



✓ Yerin kürə şəklində olmasına görə günəş şüalarının ekvatorial və tropik enliklərdə ilin çox hissəsində düşmə bucağı böyük olduğundan temperatur yüksək olur

✓ Termometrin yuxarıda və kölgədə yerləşdirilməsi onu birbaşa düşən şüalarından, digər kənar təsirlərdən qorunmalıdır. Onun açıq havada yerləşdirilməsi zamanı günəş şüaları birbaşa termometri qızdırmış olur, bu halda onun temperaturu göstərilir.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun sullar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Havanın temperaturu anlayışını izah edirəm.

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Yer səthində havanın dəyişməsinə izah edirəm.

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Müxtəlif enliklərdə temperaturun nədən asılı olduğunu izah edirəm.

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Sutkalıq temperaturu hesablayıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Yaşadığı ərazinin orta sutkalıq temperaturunu təyin etmək üçün gündəlik hava proqnozundan istifadə etmək olar.

2. Orta sutkalıq temperaturu hesablayaq:

$$12^{\circ} + 18^{\circ} + 23^{\circ} + 25^{\circ} + 35^{\circ} + 33^{\circ} + 29^{\circ} + 24^{\circ} = 199^{\circ} : 8 = 24,9^{\circ} \text{ C}$$

3. Sutkanın ən yüksək temperaturu saat 14:00-15:00 radələrində, ən aşağı Günəş çıxmasından 15 dəqiqə əvvəl qeydə alınır. Sutka ərzində temperaturun dəyişməsinə təsir göstərən amil Günəş şüalarının düşmə bucağıdır.

4. Orta sutkalıq temperaturu hesablayaq:

$$10^{\circ} + 15^{\circ} + 20^{\circ} + 22^{\circ} + 33^{\circ} + 30^{\circ} + 22^{\circ} + 21^{\circ} = 173^{\circ} : 8 = 21,6^{\circ} \text{ C}$$



5. Orta sutkalıq temperaturu hesablayaq:

$$(-5^{\circ})+(-3^{\circ})+(-8^{\circ})+(-10^{\circ})+(-6^{\circ})+(-2^{\circ})+5^{\circ}+3^{\circ}=(-34^{\circ}+8^{\circ}):8=-3,25^{\circ}\text{ C}$$

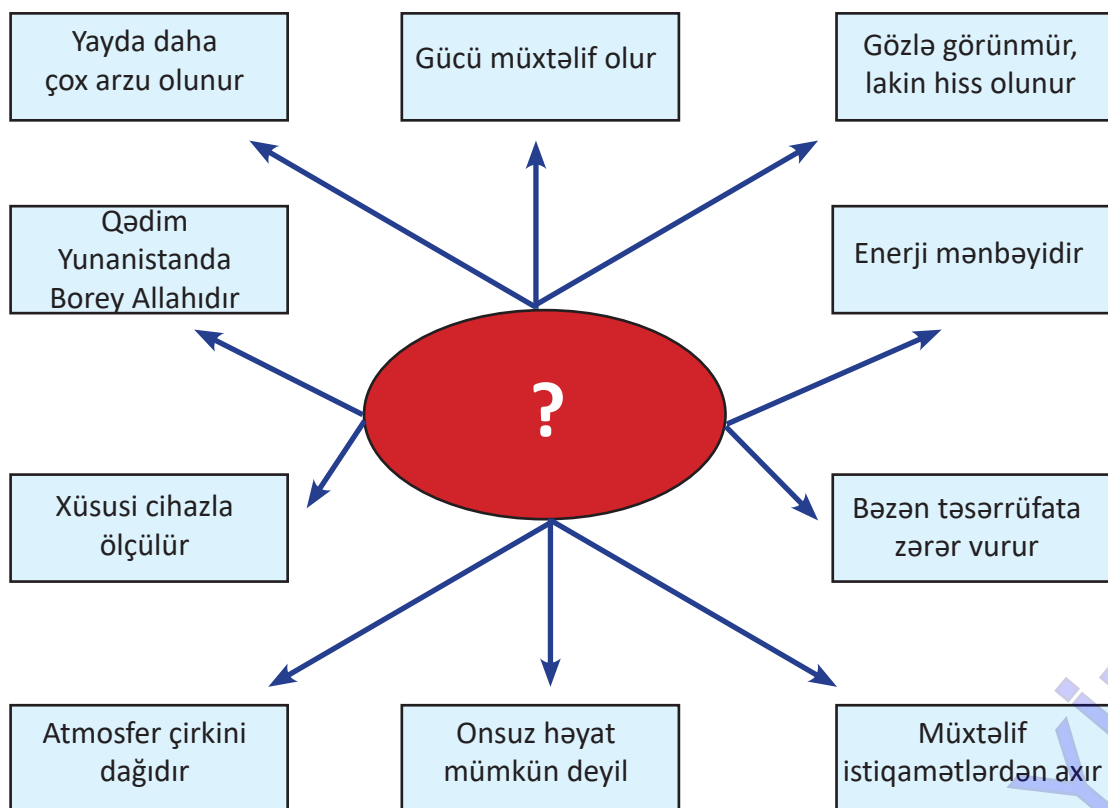
6. Orta sutkalıq temperaturu hesablayaq:

$$-3^{\circ}+(-5^{\circ})+0^{\circ}+5^{\circ}+7^{\circ}+2^{\circ}+0^{\circ}=(-8^{\circ}+14^{\circ}):7=0,8^{\circ}\text{ C}$$

29. Külək və onun növləri

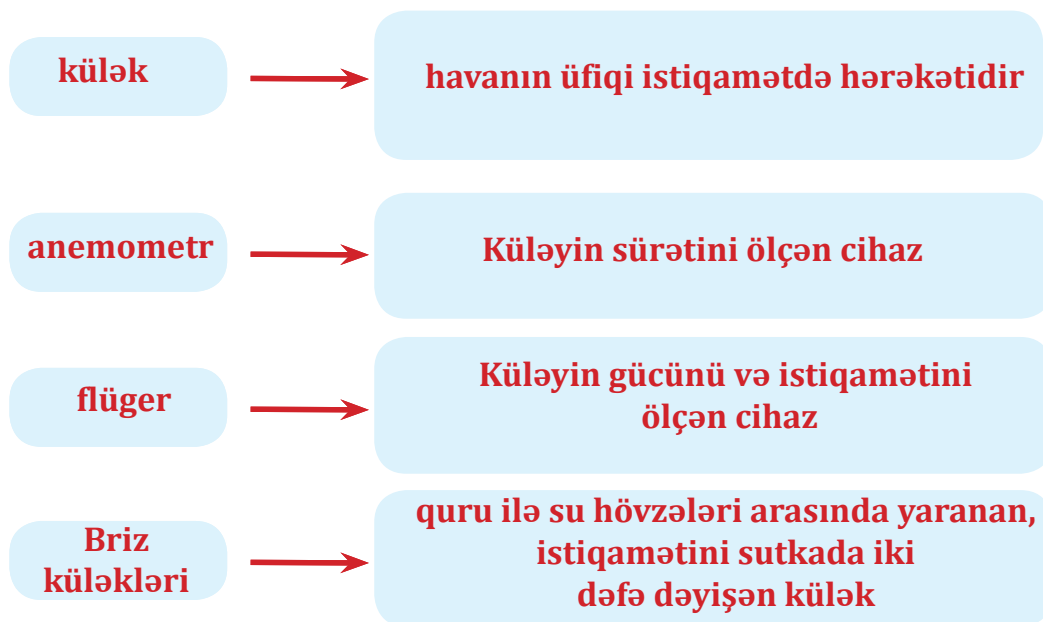
Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Küləyin yaranmasını və onun növlərini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab, Anlayışın çıxarılması Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	--

Mövzuya uyğun şagirdlərdə motivasiya yaratmaq üçün **Anlayışın çıxarılması** üsulundan istifadə etmək olar. Müəllim lövhədə aşağıdakı sxemi asır. Sualın ətrafındakı anlayışlar bir-bir açılır, şagirdlərin fikirləri alınır. Şagirdlər anlayışlara görə sualın altındakı sözün “külək” olduğunu tapırlar.





Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Ardıcillıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca külək və küləyin növləri haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.



Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Küləyin göstəricilərinə onun istiqaməti, sürəti və gücü aiddir
- ✓ Briz və musson küləyin növləridir. Briz və musson quru ilə su hövzələri arasında yaranır. Brizlər sutkada iki dəfə, mussonlar isə istiqamətini ildə iki dəfə dəyişir.

- ✓ Mussonlar əsasən Cənubi, Cənub-Şərqi və Şərqi Asiyada müşahidə olunur.

- ✓ Tornado ABŞ-ın mərkəzi və cənub rayonlarında əmələ gəlir.

- ✓ Küləyin öyrənilməsində anemometr və flügerdən istifadə olunur.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim **«Küləyin yaranmasını və onun növlərini şərh etmə»** meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Briz və mussonların yayıldığı ərazilər haqqında mətndəki məlumatlardan istifadə edərək xəritə üzərində göstərir.

2. Yaşadığı əraziyə uyğun gələn yerli küləyi müəyyən edib yazır. Abşeron



yarmadasında yayda gilavar küləyi əsir, özü ilə bürkülü isti hava gətirir. Qışda isə xəzri küləkləri hakim olur, nəticədə havalər soyuyur.

3. Xəzər sahili ərazilərdə günorta vaxtı küləklər dənizdən quruya, gecə isə qurudan dənizə doğru əsir.

4. Mussonlar quru və su hövzələri arasında ildə 2 dəfə istiqamətini dəyişir. Yayda okean səthi soyuq olduğu üçün küləklər okeandan quruya doğru əsir. Nəticədə özü ilə bol yağıntı gətirir. Qışda isə quruda soyuq hava yarandığı üçün qurudan okeana doğru əsir və buludsuz, yağmursuz havanın yaranmasına səbəb olur.

5. Küləklərin okean və dənizlərdən əsməsi zamanı özü ilə bol rütubət gətirməsinə səbəb olur.

30. Havada su buxarı. Buludlar

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir Fənlərarası inteqrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Havada su buxarını, buludların yaranmasını, nisbi və mütləq rütubətliyi şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
---	---

Mövzuya uyğun şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün təcrübə apara bilərsiniz. Əvvəlcədən qızdırılmış suyu ağzı geniş bir qaba tökərək şagirdlərdən nə müşahidə etdiklərini soruşa bilərsiniz. Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan oluna bilər.

Tədqiqat sualı:

– *Havada su buxarı, buludlar necə yaranır?*

– *Nisbi və mütləq rütubətlik nədir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **"Açar sözlərin tapılması" strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **su buxarı, havanın rütubətliyi, mütləq rütubətlik, nisbi rütubətlik, transpirasiya, kondensasiya, isti havanın yuxarı qalxması, isti və soyuq havanın qarşılaşması, bulud, laylı, topa və lələkli buludlar, buludluq**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıqlarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun



cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Buxarlanan suyun miqdarı, havanın temperaturundan, ərazinin sahəsindən, küləyin sürətindən, havada toplanan suyun miqdarından asılıdır.

✓ 1 m³ havada toplanan suyun miqdarı mütləq rütubətlik adlanır. Mütləq rütubətlik temperaturdan asılıdır, havanın temperaturu yüksəldikcə onun 1m³-də toplanan su buxarının miqdarı da artır.

✓ Nisbi rütubətlik – havada olan faktiki suyun miqdarının onun doyması üçün tələb olunan suyun miqdarına nisbətidir.

✓ Səmanın buludlarla örtülmə dərəcəsi buludluq adlanır

✓ Formasına görə buludlar 3 əsas qrupda birləşir. Onlara laylı, topa və lələkli buludlar aiddir.

✓ Mütləq yüksəklikdən və yaranma şəraitindən asılı olaraq buludlar müxtəlif formaya malik olur.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «*Havada su buxarını, buludların yaranmasını, nisbi və mütləq rütubətliyi şərh etmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Suyun maye haldan buxar halına keçməsi temperaturun qalxması zamanı baş verir. Müəyyən hündürlüyə qalxan su buxarı soyuyur, bu zaman qaz halından maye halına keçir.

2. Havanın temperaturu artdıqca daha çox su buxarı saxlaya bilər.

3. Yer səthindən buxarlanan su yuxarı qalxdıqca temperaturun aşağı düşməsi nəticəsində su damcılarına çevrilir. Nəticədə buludun yaranmasına səbəb olur.

31. Atmosfer yağıntıları

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Atmosfer yağıntılarının yaranmasını şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq üçün, onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:



– Uşaqlar, atmosfer yağıntıları dedikdə nə başa düşürsünüz? Bu yağıntılara nələr daxildir?

– Sizin fikrinizcə dünyada az yağıntı və ya çox yağıntı düşən ərazilər harada yerləşir? Ya hər yerə eyni miqdarda yağıntı düşür?

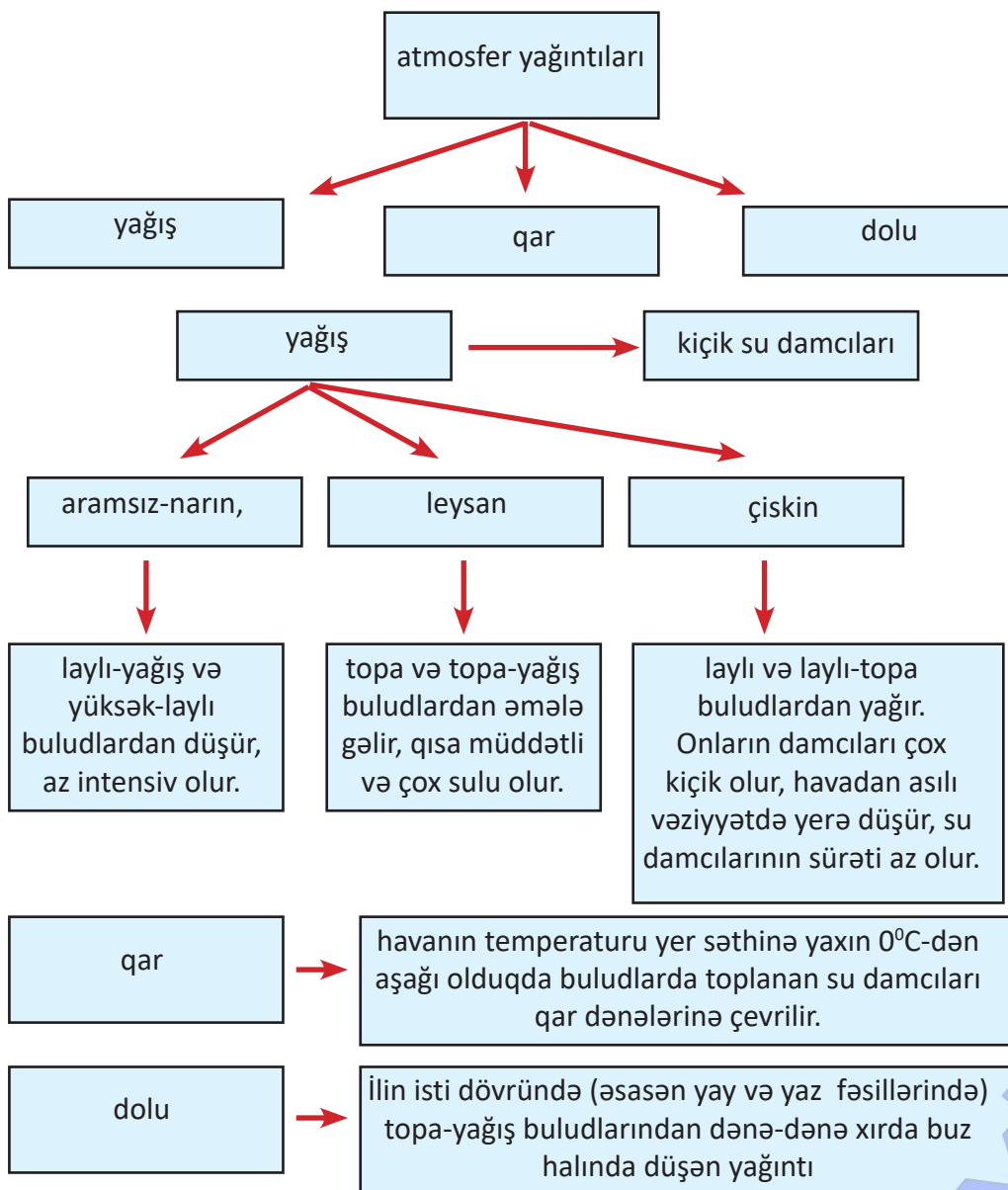
– Yağıntıların çox və ya az olması nədən asılıdır?

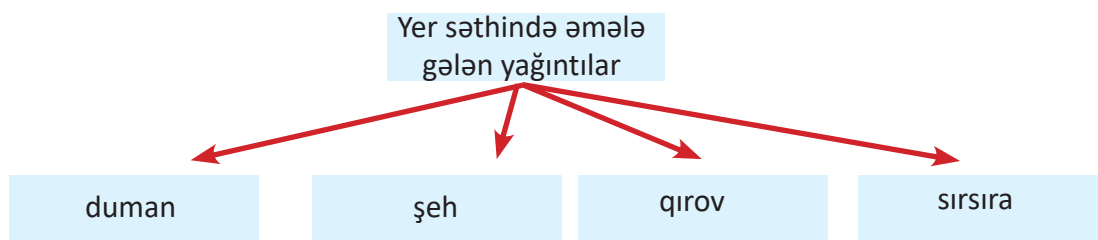
Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

Tədqiqat sualı:

– Atmosfer yağıntılarının yaranmasının səbəbi nədir?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsəduyğundur. Mətni oxuduqca atmosfer yağıntıları haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin suallar verməsi, müzakirə aparması məqsəduyğundur.





Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Buludlar çox kiçik su damcılarından və buz kristallarından təşkil olunur. Aşağı-yuxarı hərəkət edərkən damcılar havada olan su buxarını özünə birləşdirməklə tədricən böyüyür. Nəticədə ölçüləri böyüyən damcılar yağışa çevrilir.

✓ Buludlardan yağış, qar və dolu düşür.

✓ Yağıntıların bir hissəsi yer səthinə yaxın sahələrdə əmələ gəlir. Onlara duman, şəh, qırov və sırsıra aiddir.

✓ Axşamüstü havanın temperaturunun azalması nəticəsində su buxarının kondensasiyası baş verir. Bu proses nəticəsində yaranan su damcıları yağıntı formasında Yer səthinə, əşyalara, bitkilərin üzərinə çökür və şəh əmələ gəlir.

✓ Gündüz havanın temperaturu müsbət, gecə mənfi olduqda, buludsuz, küləksiz şəraitdə havadakı su buxarı soyuq səthə təmas etdikdə sublimasiya gedir, yəni su buxarının maye hala keçmədən birbaşa buz kristallarına çevrilir. Bu zaman qırov əmələ gəlir.

✓ Havada xırda su buxarı hissəciklərinin, kondensasiya məhsullarının toplanması duman adlanır.

✓ Qar qışda torpağı donmağa qoymur, burada olan həşəratları və digər canlı orqanizmləri şaxtadan qoruyur, tədricən əridiyinə görə çox hissəsi torpağa hopur, onun rütubət ehtiyatını artırır. Ona görə yazda məhsuldarlığı yüksək olur. Dağlarda yağan qar çayları qidalandıran əsas su mənbələrindən biridir.

✓ Aramsız-narın yağış zamanı ərazi yaxşı rütubətlənir. Ona görə kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi üçün aramsız-narın yağıntıların əhəmiyyəti çoxdur.

✓ Şaxtalı havada sırsıra əmələ gəlir.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sınıf**_____

1. Atmosfer yağıntılarını fərqləndirirəm:

-bəli

-xeyir

-bilmirəm



2. Yer səthində əmələ gələn yağıntıların yaranma səbəbini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Yağıntıların əhəmiyyətini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Buludlardan və yer səthinə yaxın əmələ gələn yağıntıların oxşar cəhəti su buxarının müəyyən hündürlükdə soyuması nəticəsində əmələ gəlməsidir.

2.

Buludlar		
topa	laylı	lələkli
Yağıntının növü		
Leysan yağışı, dolu	Aramsız narın yağış, ciskinli yağış, qar	Yağıntı vermir

3. Azərbaycanda bütün yağıntı növlərinə rast gəlinir.

4. Buxarlanan su yuxarı qalxdıqca temperaturun aşağı düşməsi nəticəsində su damcılarına çevrilir. Atmosferin yuxarı qatlarında temperatur aşağı olduğu üçün su buxarı buz kristallarına çevrilir. Troposferin yuxarı qatlarında su damcıları və buz kristallarının toplanması bulud əmələ gətirir.

32. Hava və onun elementləri

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir 2.1.4.Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Hava və onun elementlərini şərh edir Hava üzərində müşahidələrini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
---	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun maraq oyatmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət oluna bilər:

– Uşaqlar, yaşadığımız ərazidə havanı hər gün müşahidə edirik. Hava gün ərzində necə dəyişir?



- Səhər nələri müşahidə edirsiniz?
 - Günorta hava necə dəyişir?
 - Axşam havada hansı dəyişiklikləri hiss edirsiniz?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

- *Hava nədir və onun elementləri hansılardır?*
- *Hava üzərində müşahidələr necə aparılır?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: *hava üzərində müşahidələr, havanın elementləri, hava rejimi, günəş radiasiyası, temperatur, rütubətlik, atmosfer təzyiqi, küləyin sürəti və istiqaməti, buludluluq, yağıntıların miqdarı, havanın meteoroloji vəziyyəti, sinoptiklər, havanın dəyişməsi, ərazinin hava şəraiti, havanın sutkalıq göstəriciləri, ekvatorial enliklərdə hava, tropik enliklərdə hava, subtropik enliklərdə hava, hava kütlələri, hava proqnozu, Hidrometeoroloji Mərkəz*. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları bilər.

- **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Hava — Atmosferin aşağı hissəsinin meteoroloji vəziyyətidir. Günəş radiasiyası, temperatur, rütubətlik və atmosfer təzyiqi, küləyin sürəti və istiqaməti, buludluluq, yağıntıların miqdarı havanın göstəriciləridir.

✓ Havanın elementləri və hadisələrinin dəyişməsi havanın dəyişməsinə gətirib çıxarır.

✓ Havanın qabaqcadan xəbər verilməsi üçün meteoroloji stansiyalar, peyklər, təyyarələrdə toplanan məlumatlar xüsusi mərkəzlərdə toplanır, sonra təhlil olunur.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim **«Hava, onun elementlərini və müşahidələrini şərh etmə»** meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Azərbaycana şimaldan daxil olan küləklər temperaturun aşağı düşməsinə, havaların soyumasına səbəb olur. Şərqdən gələn küləklər isə havaların quru və yağmursuz keçməsinə səbəb olur. Cənubdan gələn küləklər havaların isti və quru keçməsinə, qərbdən gələn küləklər isə yağıntılı keçməsinə səbəb olur.

2. Atlantik okeanından gələn hava axınları özü ilə rütubətli hava gətirə bilər. Yağıntıların artmasına səbəb ola bilər.



Ərəbistan yarımadasından gələn hava axınları qurudan gəldiyi üçün isti və quraq havaların yaranmasına səbəb ola bilər.

33. Meteoroloji stansiyalar və burada toplanan məlumatlar

Məzmun standartı: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.4.;2.1.1.;2.1.2	Təlim nəticəsi: Meteoroloji stansiyalar və burada toplanan məlumatları şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
---	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, televizor və radioda hər gün hava haqqında məlumatlar verilir. Fikircə, bu məlumatlar harada toplanır?

– Hava haqqında məlumatların toplanmasının səbəbi və əhəmiyyəti nədir? Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Meteoroloji stansiyalarda məlumatlar necə toplanır?*

– *Bu məlumatlardan necə istifadə olunur?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sallar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Havanın göstəriciləri üzərində müşahidələr daim aparılır. Bunun üçün xüsusi olaraq meteoroloji stansiyalar təşkil olunur. Onlarda havanın temperaturu, atmosfer təzyiqi, rütubətliyi, küləyin sürəti və istiqaməti, atmosfer yağıntılarının ölçülməsi üçün cihazlar və digər avadanlıqlar qurulur. Havanın göstəriciləri haqqında məlumatlar toplanması, onların qabaqcadan xəbər verilməsi çox vacibdir. Təsərrüfatın müxtəlif sahələrində bu məlumatlar istifadə edilir və nəzərə alınır. Kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasında, nəqliyyat sahələrində təyyarələrin, gəmilərin hərəkətinin təşkilində, ətraf mühitə nəzarətin həyat keçirilməsində, turizm təsərrüfatında meteoroloji stansiyalarda alınan məlumatlar və onların qabaqcadan müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə hava haqqında dəqiq məlumatların əldə olunması və bu sahədə informasiyaların mübadilə edilməsi vacib sayılır” abzası oxunduqdan sonra müəllim suallarla sinifə müraciət edir:

- Havanın göstəriciləri nələrdir?
- Hava üzərində müşahidələr harada aparılır?



- Meteoroloji stansiyalarda havanın hansı göstəriciləri ölçülür?
- Havanın göstəriciləri haqqında məlumatların toplanması nə üçün lazımdır?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər müxtəlif şagirdlər tərəfindən oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqla bilər.

- **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Meteoroloji stansiyalar havanın göstəriciləri üzərində daim müşahidələr aparmaq üçün xüsusi olaraq təşkil olunur.

✓ Meteoroloji stansiyalarda havanın temperaturu, atmosfer təzyiqi, rütubətliyi, küləyin sürəti və istiqaməti, atmosfer yağıntılarının ölçülməsi üçün cihazlar və digər avadanlıqlar qurulur.

✓ Havanın öyrənilməsi kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasında, nəqliyyat sahələrində təyyarələrin, gəmilərin hərəkətinin təşkilində, ətraf mühitə nəzarətin həyat keçirilməsində, turizm təsərrüfatında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

✓ Yüksək dağlıq ərazilərdə, sərt təbii şəraiti olan rayonlarda, okean və dənizlərin uzaq akvatoriyalarında üzən platformalarda, çətin keçilən sahələrdə məlumatları avtomatik olaraq qeydə alan və müşahidə mərkəzlərinə ötürən cihazlar qurulur.

Qiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin verbal qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmə zamanı müəllim afərin; təşəkkür edirəm; çalışqanlığın xoşuma gəlir; düzgün cavaba görə təşəkkür edirəm; məqsədinə nail olacaqsan; yaxşı, gəl birlikdə edək; sən bacarıqlısan; afərin, tapşırığı düzgün yerinə yetirmisən, sualı dolğun və düzgün cavablandırırısan; nəticəni düzgün almısan və s. ifadələrdən istifadə edir, fəaliyyətinin məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi üçün ona müvafiq məsləhət verir.

Müəllimə kömək:

1. Meteoroloji stansiyalarda havanın temperaturu, atmosfer təzyiqi, rütubəti, küləyin sürəti və istiqaməti haqqında məlumat toplanır. Bu məlumatlar təsərrüfatın müxtəlif sahələrində, kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasında, təyyarə və gəmilərin hərəkətinin tənzimlənməsində istifadə olunur.

3. Dünyanın əksər ölkələrində qurulmuş meteoroloji stansiyalarda atmosfer və onun havası üzərində müşahidələr sutkada ən azı 4 dəfə eyni vaxtda aparılır.



34. Praktiki iş. Hava üzərində müşahidə aparılması

Məzmun standartı: 2.1.4.Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir Fənlərarası integrasiya: F.1.1.1. İnf.1.2.1.;1.2.2.;1.2.3.	Təlim nəticəsi: Hava üzərində müşahidə aparır, aldığı nəticələri təqdim edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Fasiləli oxu
--	---

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, biz bu günə qədər havanın temperaturunu, küləyi, yağıntıları, havanın elementlərini, hava haqında məlumatların necə toplanmasını öyrəndik. Bu gün isə biz sizinlə birlikdə hava üzərində müşahidə apararaq, nəticələri təqdim və təhlil edəcəyik.

– Fikrinizcə, hava üzərində müşahidə aparmaq üçün bizə nələr lazım ola bilər?

Şagirdlərin fikrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

– Hava üzərində müşahidələri necə aparmaq olar?

Mövzu praktikdir. Ona görə də dərslikdə verilmiş mövzu fasilələrlə oxuyaraq, verilən tapşırıqlar qruplara və ya cütlərə tapşırıqlar.

Dərsin yerinə yetirilməsi üçün yaxınlıqda yerləşən stansiyada toplanan məlumatlardan istifadə etmək olar. Əgər stansiya yoxdursa, əsas hava göstəricilərinin müəyyən edilməsi üçün avadanlıqların məlumatları toplanma bilər, və ya gündəlik radio və televiziya ilə verilən məlumatlar əsasında bir neçə gün üçün olan göstəricilərin orta kəmiyyəti əsas kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Müşahidə müddətində havanın temperturu üçün kəmiyyətlərə görə havanın orta temperaturunu hesablayıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Buludluq üzərində müşahidə apararaq şərti işarələri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Küləyin istiqamətini təyin edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Hidrosfer VII tədris vahidi

35. Hidrosfer və onun əhəmiyyəti

Məzmun standartı: 2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Hidrosfer və onun əhəmiyyətini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
---	---

Mövzuya uyğun şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, həyatda elə vacib elementlər var ki, onlarsız yaşamaq mümkün deyil. Bunlardan hansının adlarını çəkə bilərsiniz?
 - Nə üçün susuz yaşamaq olmaz? Suyun əhəmiyyəti nədir?
 - Təbiətdə suyun hansı hallarına rast gəlmək mümkündür?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

- ***Hidrosfer nədir və onun hansı əhəmiyyəti var?***

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu strategiyasından** istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sullar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Su təbiətdə ən çox yayılan maddələrdən biridir. Planetimizdəki bütün sular hidrosfer təbəqəsini əmələ gətirir. **Hidrosfer** - Yerin su örtüyüdür, “hidro” – su, “sfera” – kürə deməkdir. Hidrosfer atmosfer və litosfer təbəqələri arasında yerləşir, planetimizdə olan bütün suları özündə birləşdirir. Hidrosferə okeanlar, dənizlər, quruda şirin və şor sular, buzlaqlar, atmosferdə su dənəcikləri, litofsefir üst hissəsinə hopan yeraltı suları daxildir. Planetimizdəki suyun 96,5%-i okean və dənizlərin, 1,8%-i qütb bölgələrindəki buzlaqların, 1,7%-i yeraltı suların, 0,01%-i yerüstü suların (quru suları), yəni çaylar, göllər, su anbarları, bataqlıqların payına düşür. Yer üzündə suyun çox olmasına baxmayaraq, bütün suların 97%-i şorsulu, 3%-i şirin sulara aiddir. İçməli suların az olmasını nəzərə alsaq, ondan qənaətlə istifadə etməliyik.” abzası oxunduqdan sonra müəllim suallarla sinifə müraciət edir:

- Hidrosfer nədir?
- Hidrosfer hansı təbəqələr arasında yerləşir?



- Hidrosferə hansı su obyektləri daxildir?
- Planetimizdəki sular necə bölünmüşdür?
- İcməli sudan qənaətlə necə istifadə etmək olar?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər müxtəlif şagirdlər tərəfindən oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Hidrosferə okeanlar, dənizlər, quruda şirin və şor sular, buzlaqlar, atmosferdə su dənəcikləri, litosferin üst hissəsinə hopan yeraltı suları daxildir.

✓ Suyun əsas hissəsi okeanlarda toplanır.

✓ Okeanlarda toplanan, quru sahələrində olan və atmosferdə yığılan sular bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Su bir haldan digərinə asanlıqla keçdiyinə və daim hərəkətdə olduğuna görə bu əlaqələr mümkün olur.

✓ Şirin sular sənayedə, kənd təsərrüfatında və məişətdə geniş istifadə edilir. Sudan elektrik enerjisinin alınmasında, kağızın hazırlanmasında, kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında istifadə olunur.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Hidrosfer anlayışını və onun əhəmiyyətini şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Okean və dənizlər, buzlaqlarda toplanan sular, yeraltı sular, səth sularından çaylar, göllər, bataqlıqlar.

2. Okean və dənizlərdən balıqçılıqda, nəqliyyatda, çaylardan suvarmada istifadə olunur.

36. Dünya okeanı və onun öyrənilməsi

Məzmun standartı: 2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir Fənlərarası inteqrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Dünya okeanı və onların öyrənilməsini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
---	---



Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq üçün onlara müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, xəritələrdə mavi rəngin çox olması nəyi bildirir?
- Xəritələrdə göy rəng eyni çalarlarda verilir? Bunun səbəbi nədir?
- Okeanlar haqqında biliklər necə əldə əldə olunmuşdur?
- Okeanların öyrənilməsinin əhəmiyyəti nədir?

Şagirdlərin fərziyyələrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir:

Tədqiqat sualı:

- *Dünya okeanı nədir və okeanlar hansı məqsədlə öyrənilir?*

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **“Sualların tərtib edilməsi”strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir, sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.

Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnə dəqiq cavabı olan sual: – Okeanlar hansı avadanlıqlar vasitəsilə öyrənilir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: – Xəritələrdə verilən dərinlik şkalasının mənası nədir?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual.- Okeanlarda baş verən proseslər təbiətin digər komponentlərinə necə təsir göstərir?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ F.Magellan dünya səyahəti zamanı okeanların bir-biri ilə əlaqəli olduğunu sübut etmişdir.

✓ Okeanların dərinliyini orta əsrlərdə lot adlanan alətin köməyi ilə ölçürdülər.

✓ 1960-cı ildə “Triyest” batiskafında İsveçrə alimi Jak Pikar köməkçisi ilə ilk dəfə dərinliyi 11022 m olan Marian çökəkliyinə enmişdir.

✓ Dərinlik şkalasına əsasən görmək olur ki, birinci xətt sahil boyu keçir və 0 m dərinliyə malikdir. İkinci xətt boyu suyun dərinliyi 200 m, üçüncü xətt üzrə 2000 m



və s. ölçülür. Ən dərin okean çökəkliklərinin yanında dərinlik rəqəmlə göstərilir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «*Dünya okeanı və onların öyrənilməsi-ni şərh etmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Okeanların öyrənilməsində Yerin süni peykləri və kosmik gəmilərin əhəmiyyətini göstərmək olar. Onlar okeanlar üzərində formalaşan hava şəraitini, okeanlarda suyun hərəkət istiqamətini öyrənir.

2. A) 200 m dərinliyə qədər olan ərazilər Şimal Buzlu okeanda daha geniş sahə tutur.

B) Atlantik okeanının mərkəzində sualtı silsilə yerləşdiyi üçün burada dərinlik azalır.

3. Mətində verilmiş dərinlik şkalasına əsasən Barents dənizində dərinlik 0-200m arasında dəyişir.

37. Dünya okeanı və onun hissələri

Məzmun standartı: 2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Dünya okeanını və onların hissələrini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq üçün, onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

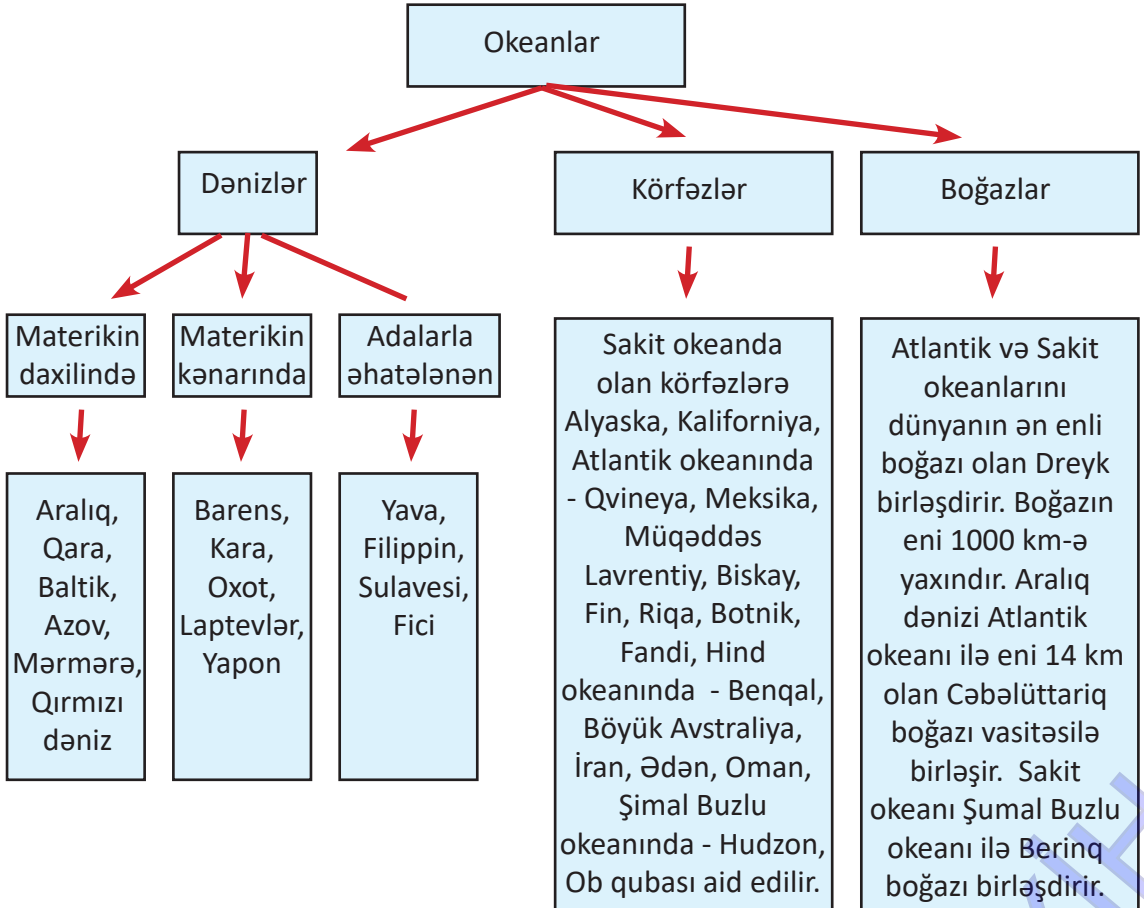
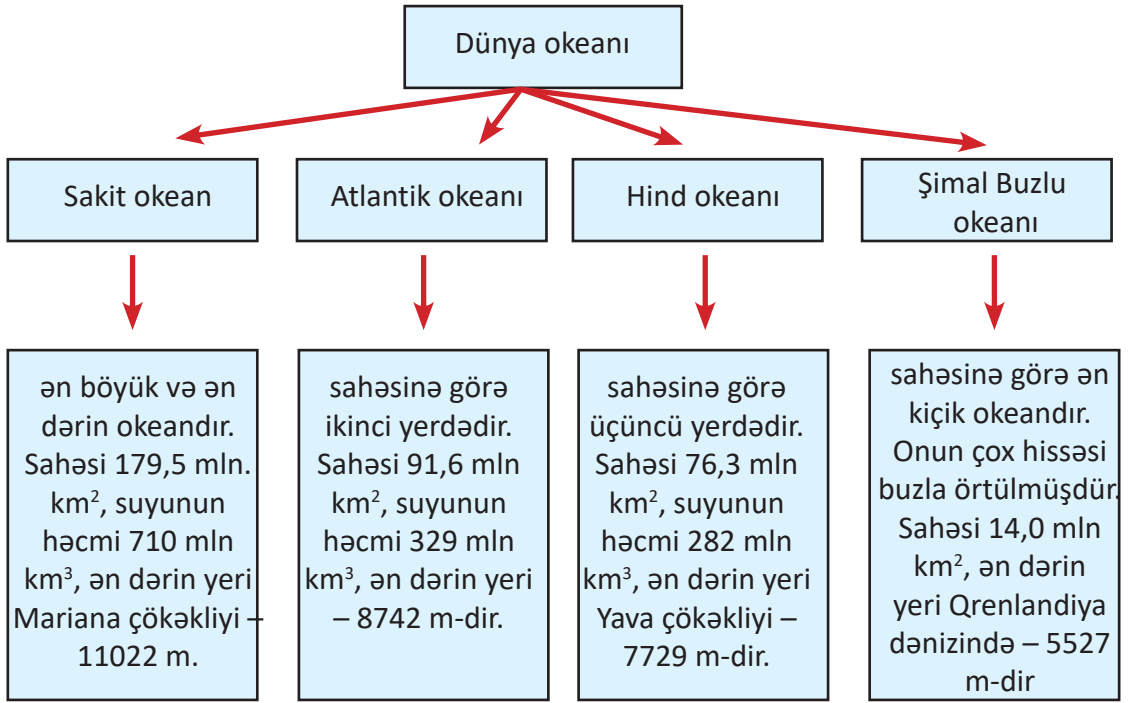
- Uşaqlar, siz aşağı siniflərdə Dünya okeanı haqqında nə öyrənmisiniz?
- Neçə okean var?
- Ən böyük və ən kiçik okean hansılardır?
- Nəyə görə vahid Dünya okeanı deyilir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir:

Tədqiqat sualı:

– *Dünya okeanının hissələri hansılardır və onların hansı xüsusiyyətləri vardır?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca Dünya okeanı və onun hissələri haqqında aşağıdakı





sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsəduyğundur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

– Dünya okeanı vahiddir, heç yerdə kəsilmir, sərbəst olaraq bir okeandan digərinə keçmək mümkündür.

✓ Okeanlar dənizlər, körfəzlər və boğazlara bölünür.

✓ Okeanların bir-biri ilə əlaqəli olması quruya rast gəlmədən Yerin ətrafına dolanmağı mümkün etmişdir.

✓ Coğrafi mövqeyinə və okeanlarla su mübadiləsinə görə dənizlər daxili, kənar və adalararası qruplara ayrılır.

✓ Körfəz dənizlərdən fərqli olaraq, suyunun xassələrinə, axınlarına və orada yaşayan canlılara görə okeanlardan az fərqlənir.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Okeanları bir-birindən fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Dənizləri qruplara ayırıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Dəniz, körfəz və boğazları fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Dünyanın fiziki xəritəsindən istifadə etməklə mətndə adları verilmiş körfəzləri kontur xəritədə qeyd edir.

2. Daxili dənizləri okeanla birləşdirən boğazlara misal olaraq: Cəbəltarix, Bosfor, Dardanel, Bab-əl-Məndəb və s. kimi obyektləri xəritədə taparaq dəftərində qeyd edir.

3. Aralıq və Bering dənizlərinin müqayisə etmək üçün aşağıdakı kimi cədvəl hazırlamaq olar:



Oxşar	Aralıq	Berinq
1. Avrasiya materikinın sahillərini yuyurlar	Fərqli	
2.2 materiki ayırırlar	1. Atlantik okeanında yerləşir 2. Daxili dənizdir 3. Boğaz vasitəsilə okeanla birləşir	1. Sakit okeanında yerləşir. 2. Kənar dənizdir 3. Okeandan adalar vasitəsilə ayrılır

4. Hindistanın Mumbay şəhərindən Almanıyanın Hmburq şəhərinə getmə üçün dünyanın fiziki və siyasi xəritəsindən istifadə etmək olar: Ərəbistan dənizi, Hind okeanı, Mozambik boğazı, Atlanti okeanı, Qvineya körfəzi, Bisay körfəzi, La-Mans boğazı, Şimal dənizi.

5. Bir-biri ilə əlaqəsi olan okeanlara Sakit-Atlantik, Sakit-Şimal Buzlu, Sait-Hind, Atlantik-Şimal Buzlu, Atlantik-Hind misal göstərmək olar.

38. Təbiətdə suyun dövrəni

Məzmun standartı: 2.1.6. Təbiətdə su dövrəninə sxemini tərtib edir Fənlərarası integrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Təbiətdə suyun dövrəni şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
---	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, əvvəlki mövzularda öyrəndik ki, su həyat mənbəyidir. Sudan təbiətdə, məişətdə istifadə olunur.

– Fikrinizcə, su bu qədər işlənir, bəs niyə tükənmir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Təbiətdə su necə dövr edir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **suyun dövrəni, atmosfer, günəş radiasiyası, buxar, suyun kiçik dövrəni, suyun və istiliyin mübadiləsi, külək, yağış, suyun böyük dövrəni,**



İqlim, quru suları, havanın temperaturu. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

- ***Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi*** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq ***nəticə və ümumiləşdirmə*** aparır.

✓ Okeanlardan materiklərə rütubətin gəlməsi suyun dövrəni prosesində mümkün olur.

✓ Təbiətdə suyun dövrəni atmosfer, hidrosfer və litosfer arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə yaradır.

✓ Avrasiya materikinə Sakit və Atlantik okeanlardan daha çox rütubət gəlir.

✓ Hind okeanı suyun böyük dövrəninə zəif iştirak edir, çünki ətrafında quraq ərazilər geniş sahə tutur, okeana tökülən çaylar azdır.

Qiyətləndirmə zamanı ***formativin özünüqiyətləndirmə*** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiyətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı_____ ***Tarix***_____ ***Sınıf***_____

1. Təbiətdə suyun dövrəni izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Kiçik su dövrəni izah edirəm :

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Suyun böyük dövrəni izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Su dövrəninə əhəmiyyətini izah edirəm.

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Suyun böyük dövrəni iqlimə təsir edir. Quru sularının yaranmasına səbəb olur.



2. Suyun kiçik dövrünü tropik və ekvatorial enliklər arasında istilik və su mübadiləsinə təsir göstərir.

3. Çaylar suyunun böyük dövrünü zamanı quruda olan mineral maddələri həll edərək özü ilə yuyulmuş süxurları okeanlara aparır. Bu da okean suyunun müxtəlif maddələrlə zənginləşdirməsinə gətirib səbəb olur.

39. Dünya okeanında quru sahələri

Məzmun standartı: 2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir Fənlərarası inteqrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Dünya okeanında quru sahələri şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq məqsədilə, onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, keçən dərslərimizdə Dünya okeanı ilə bağlı öyrəndik. Öyrəndik ki, Dünya okeanı vahiddir, bir-birilə əlaqəlidir. Lakin xəritəyə baxdıqda biz okeanlardan başqa daha nələr görürük?

– Bu quru sahələr necə adlanır?

Şagirdlərin fiirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

– *Dünya okeanında quru sahələr hansılardır və onlar necə yerləşmişdir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxu-malıdır. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca Dünya okeanında quru sahələr haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

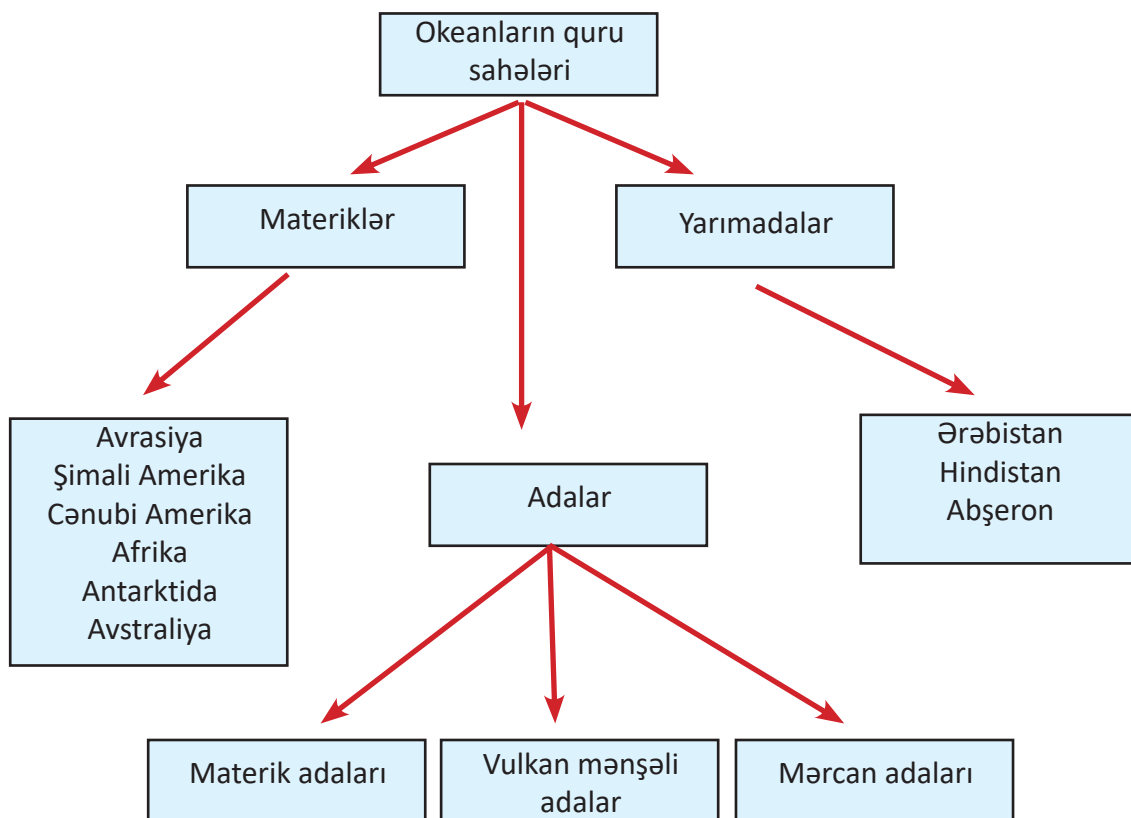
– Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Okeanların quru sahələrinə materiklər, adalar və yarımadalar daxildir.

✓ Adalar mənşəyinə görə 3 qrupa – materik adalarına, vulkanik adalara və mərcan adalarına bölünür.



✓ Mərcan adalarını mərcan poliplərinin koloniyaları əmələ gətirir və əsasən tropik enliklərdə əmələ gəlir.



✓ Üç tərəfi su ilə əhatə olunmuş, bir tərəfdən materik və ya adaya birləşən quru hissəsi yarımada adlanır.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Materikləri böyükdən kiçiyə izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Adaları mənşəyinə görə qruplara ayırıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



3. Materik, ada, yarmadaları fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

3. Sumatra, Yava, Kalimantan, Sulavesi, Yeni Qvineya, Madaqaskar, Yapon adaları.
4. Alyaska, Labrador, Kaliforniya, Florida, Yukatan yarımadaı.

40. Quru suları və onların qidalanması

Məzmun standartı: 2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir Fənlərarası integrasiya: F.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Quru suları və onların qidalanmasını şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Açar sözlərin tapılması
---	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, sizinlə dünya okeanını öyrəndik.
- Yer kürəsində bütün sular okeanlarda cəmlənib?
- Başqa hansı su obyektləri vardır?
- Onlar necə qidalanır?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir:

Tədqiqat sualı:

- *Quru sularına nələr daxildir və onlar necə qidalanır?*

- *Tədqiqatın aparılması mərhələsinin* əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxu-malıdır. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **quru suları, çay, mənbə, mənsəb, sağ sahil, sol sahil, çay dərəsi, çay yatağı, çayın qolları, çay sistemi, göl, tektonik, vulkanik və ya krater, buzlaq, meteorit, axmaz, uçqun və ya bənd, qalıq və ya relikt göllər, axarlı, axarsız, su anbarları, bataqlıq, buzlaq, dağ buzlaqları, örtük buzlaqları, yeraltı sular, şirin sular, acı-şor sular, menirial sular, bulaqlar, vahələr, menirial bulaqlar**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.



Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Materiklər və adalarda yerləşən çaylar, göllər, su anbarları, bataqlıqlar, buzlaqlar və yeraltı sular (qrunt suları) quru sular adlanır.

✓ Quru sularının təsərrüfat əhəmiyyəti onların istehsal prosesində, suvarmada, enerji alınmasında, nəqliyyatda istifadə edilməsidir.

✓ Bataqlıqlar göllərdə suyun azalması və çöküntülərlə dolması, yağıntının çox düşməsi, yeraltı suların səthə çıxması, daşqın hadisəsi zamanı ətraf ərazilərdə subasma hadisəsi zamanı yaranır.

✓ Dağ buzlaqları dağların zirvələrində, qar xəttindən yuxarıda, qarın toplanması üçün əlverişli relyef şəraiti olan ərazilərdə yaranır.

✓ Örtük buzlaqları materik buzu adlanır və Antraktida, Qrenlandiya, Kanada Arktika arxipelaqı, Avrasiyanın şimalında yerləşən adalarda yayılmışdır.

✓ Dünyada ən böyük göllər sistemi Şimali Amerikada yerləşir

✓ Yeraltı sular artezian suları, bulaqlar, vahələr, mineral bulaqlar kimi yer səthinə çıxır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Quru suları və onların qidalanmasını şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

2. Məsələn, Abşeronda yerləşən Ceyranbatan su anbarı, göllər, Samur-Abşeron kanalı.

3. İqlimin dəyişməsi ilə bağlı olaraq Artikadakı buzlaqların sahəsi azalmışdır.

4. Yeraltı sular dağlıq və dağ ətəyi sahələrdə bulaqlar əmələ gətirir. Səhralarda vahələrin yaranmasına səbəb olur. Yerin altından çıxan suların tərkibində qazlar və duzlar həll olarsa, onlara mineral bulaqlar deyilir.



Biosfer

VIII tədris vahidi

41. Biosfer anlayışı

Məzmun standartı: 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir Fənlərarası integrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.;	Təlim nəticəsi: Biosfer anlayışını şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
--	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət oluna bilər:

- Uşaqlar, Yeri digər planetlərdən fəqləndirən ən mühüm amil nədir?
- Yeri canlıların yaşaması üçün əlverişli edən hansı amillərdir?

Şagirdlərin cavabları alındıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

- **Biosfer nədir?**

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **"Sualların tərtib edilməsi" strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir, sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthdən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.

Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnə dəqiq cavabı olan sual: – Biosfer nədir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: – Canlı orqanizmlərin yaşaması və yayılması nədən asılıdır?



3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual. - Nəyə görə səhrada yaşayan heyvanlar səhraya, meşədə yaşayanlar isə meşəyə uyğunlaşır? Onların yaşayış yerlərini dəyişək, nə baş verər?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Yerdə canlılar üçün burada əlverişli yaşayış mühiti, qidalanma, çoxalma və yayılma imkanları vardır.

✓ Canlılar litosferdə, atmosferin aşağı qatlarında və bütün hidrosferdə mövcuddur.

✓ Günəş işığı, istilik, rütubətlənmə şəraiti təbiətin əsas komponentləridir, canlı orqanizmlərin yaşaması və yayılması isə onlardan asılıdır.

✓ Canlı orqanizmlər təbii mühitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malikdir. Bu zaman onlar istiyə, susuzluğa və ya həddən artıq soyuğa uyğunlaşır, az qida qəbul edir, bəzi heyvanlar (məşələrdə ayı) qış yuxusuna gedir. Səhralarda bəzi sürünənlər gündüzlər qumun altında gizlənir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Biosfer anlayışını şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Biosferin tərkibinə daxil olan elementlər 2 qrupa bölünür: təsirsiz elementlər və bioloji təsirsiz elementlərdən yaranan torpağı göstərmək olar.

2. Atmosferdə - 18-20 km hündürlükdə

Litosferdə - 3-4 km dərinlikdə

Hidrosferdə - Marian çökəkliyində canlılara rast gəlinir.

3. Orqanizmlərin yaşadığı səhralarda su çatışmır. Ona görə susuzluğa dözümlü, gecə həyatı sürən heyvanlar yaşayır. Bitkilərin kökü dərinə gedir.

Soyuq şəraitdə yaşayan heyvanlar sıx tük örtüyünə, dəri altı piy qatına malikdir.

4. Atmosferin troposfer qatında canlı orqanizmlərə rast gəlmək mümkündür. Okeanların dərin qatlarında yaşayan canlıların gözləri kor olur və ya özlərindən işıq saçır.

5. Quruda yaşayan canlılar isitiyə, quraqlığa, soyuğa, davamlı ola bilirlər. Okeanda yaşayan canlılar daha çox suyun üst qatlarında toplanır.

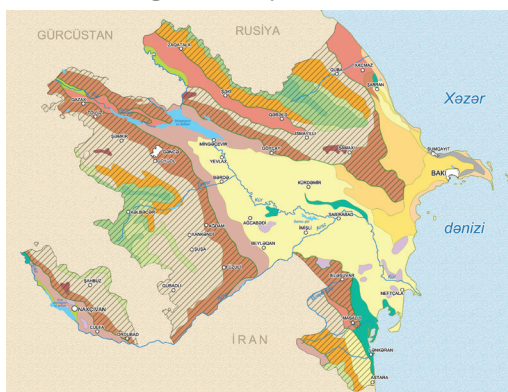


42. Torpaq

Məzmun standartı: 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir Fənlərarası integrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.; 2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.	Təlim nəticəsi: Torpaq anlayışını şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Fasiləli oxu
---	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə onlara Azərbaycanın torpaq xəritəsini göstərərək aşağıdakı sualları ünvanlamaq olar?

- Uşaqlar, bu hansı ölkənin xəritəsidir?
- Fikrinizcə xəritədəki rənglər nə üçün müxtəlifdir?



Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualını elan etmək olar.

Tədqiqat sualı:

- ***Torpaq nədir və onun rəngi niyə müxtəlifdir?***

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sullar verərək müzakirə aparır. Məsələn, “Yer səthində bitkilərin böyüməsi üçün günəş işığı və su ilə yanaşı, qidalı maddələrin də olması vacibdir. Bu qidalı maddələr üst münbit qatda toplanır və torpaq adlanır. Torpaq yer səthində yaranan təbii komponentlərdən biridir. Torpaq Yerin digər təbəqələrinə aid komponentlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində əmələ gəlir. Onlara relyef, temperatur, yağıntı, bitki örtüyü aid edilə bilər. Torpaq dağ süxurlarının günəş istiliyi, hava, su bitkilər, heyvanlar və bakteriyaların birlikdə təsiri ilə dəyişilən, qidalı maddələrlə zəngin üst yumşaq qatıdır. Təbiətin canlı və cansız komponentlərinin fəaliyyəti prosesindən müəyyən vaxtın keçməsi torpaqların əmələ gəlməsi üçün vacib amillərdir.” abzası oxunduqdan sonra müəllim suallarla sinifə müraciət edir:



- Torpaq nədir?
- Torpaq hansı komponentlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində əmələ gəlir?
- Torpaq nə üçün qidalı maddələrlə zəngindir?
- Bu zənginlik hansı proseslərə təsir edir?

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər müxtəlif şagirdlər tərəfindən oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

- **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ Torpağın yaranmasında relyef, temperatur, yağıntı, bitki örtüyü iştirak edir.
- ✓ Torpaqların ekvator dan qütblərə dəyişməsi istilik və rütubətlənmənin nisbətindən asılıdır.
- ✓ Temperatur və yağıntıların miqdarının dəyişməsi onların hündürlüyə doğru dəyişməsi amilləridir.
- ✓ Torpaq qatı üçün onun hansı dağ süxurları üzərində formalaşması vacibdir. Dağ süxurları torpaqların əsasını təşkil edir, onun üzərində yaranır. Ona görə ana süxurlar adlanır. Bu süxurlara daha çox çökmə mənşəli qum, gil, lil, lyos aiddir.
- ✓ Bitkilərin böyüməsi və yayılması üçün torpaqlar əsas rol oynayır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Torpaq anlayışını şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Torpağın yaranmasında iştirak edir: ana süxurlar, zaman, insan fəaliyyəti, bitki örtüyü, temperaturun dəyişməsi.
2. Yaşadığımız ərazidə torpağın yaranmasına təsir edən amillərə, insan fəaliyyəti, temperaturun dəyişməsi, zaman, bitki örtüyü və s. amilləri göstərmək olar.
3. İstilik və rütubətin dəyişməsindən asılı olaraq torpaqlar ekvator dan qütblərə və dağın ətəyindən zirvəsinə doğru dəyişirlər.



43. Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyi

Məzmun standartı: 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir Fənlərarası integrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.; 2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.	Təlim nəticəsi: Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab, Venn diaqramı Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: Müqayisə/Qarşılaşdırma
---	---

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, Azərbaycan meşələrində daha çox hansı heyvanlar yaşayır?
- Sizcə, bizim meşələrdə zürafə, fil, çaylarımızda timsah, begemot yaşayırmı?

Yaşamırsa nə üçün?

- Bizim meşələrdə kokos, kakao, avakado, ananas ağacları yetişirmi? Nə üçün bitmir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

- **Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyinin səbəbləri nədir?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Müqayisə/Qarşılaşdırma** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu strategiyanın məqsədi müxtəlif oxşar mövzular arasında və yaxud da bir mövzunun içində müxtəlif məlumatları müqayisə etmək və qarşılaşdırmaqdır. Bu mətnə əsas məqsəd qütb və tropik səhralar arasında fərqli və oxşar cəhətlərin öyrənilməsidir. Bunun üçün Venn diaqramından da istifadə etmək olar.

Mətn şagirdlər tərəfindən oxunaraq obyektlərin fərqli və oxşar cəhətləri araşdırılır.

Müqayisə olunacaq obyektlər: Qütb enliklərinin səhraları və tropik enliklərin səhraları

Qütb enlikləri səhralarının fərqli cəhətləri:

- ✓ Torpaq, bitki və heyvanlar üçün əlverişsizdir;
- ✓ Havanın temperaturu aşağıdır;
- ✓ Bu ərazilərdə mamır, şibyə və yosunlardan ibarət seyrək bitki örtüyü əmələ gəlir;
- ✓ Aşağı temperatur şəraitində bitki qalıqları çürüyə bilmədiyində torpaq əmələ gəlmir;
- ✓ Arktikanın əsas heyvanlarına ağ ayı, morj, su iti, qütb tülkü və qütb bayquşu aiddir;
- ✓ Yayda bəzi köçəri quş növləri uçub gəlir;



- ✓ Heyvanların əksəriyyəti dəniz məhsulları ilə qidalanır;
- ✓ Antarktida səhraları zonası və ətraf suları əhatə edən ərazilərdə də oxşar təbii şərait əmələ gəlir;
- ✓ Materikdə qida mənbələri olmadığına görə əsas heyvanlar olan pinqvinlər, suiti, bəzi quş növləri sahil sularında olan balıqlar və planktonlar hesabına qidalanır;
- ✓ Səhralarda iyun, iyul, avqust aylarını əhatə edən qış fəslində havanın temperaturu $-60-70^{\circ}\text{C}$ -yə qədər aşağı düşür, yayda isə sahil sularında $-30-40^{\circ}\text{C}$ şaxtalar olur;
- ✓ Belə sərt hava şəraitinə dözmək üçün heyvanların dərisinin altında qalın piy qatı vardır, pinqvinlər çox sıx tük örtüyünə malikdir.

Tropik enlikləri səhralarının fərqli cəhətləri:

- Kasıb bitki örtüyü və heyvanlar aləminə malikdir, torpaq örtüyü isə yoxdur.
- Havanın temperaturu yüksək olur.
- Buludluq aşağı olur;
- Yağıntılar çox az düşür.
- Gündüz hava həddən artıq qızır, gecələr isə soyuyur;
- Bəzi səhralarda illərlə yağıntı olmur;
- Bitki örtüyü çox seyrəkdir, quraqlığa dözümlü kollar və otlardan ibarətdir;
- Yeraltı sular dərinədə yerləşir, çox halda şorsulu olur, çay şəbəkəsi yoxdur.
- Buranın heyvanlar aləmi susuz, isti və quru şəraitə uyğunlaşır.
- Heyvanların çoxu sürünən və gəmiricilərdir (ilin, kərtənkələ, əqrəb), bəziləri su və yemək dalınca sürətlə qaça bilir.
- Heyvanların bir çoxu gündüzlərin yandırıcı istisindən qorunmaq üçün qumun altında gizlənir və gecə həyat tərzini sürür.

Səhraların oxşar cəhətləri:

- Torpaq, bitki və heyvanlar ailəmi kasıbdır.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- Ayrı-ayrı təbəqələrə aid olan hər bir element **təbii komponentlər** adlanır.
- Müəyyən ərazilərdə təbii komponentlər eyni xüsusiyyətə malik olur. Onlar bu halda təbii kompleksləri əmələ gətirir.
- Ən iri təbii komplekslər kimi materiklər və okeanlar ayrılır.
- Qütb enliklərində təbii şərait torpaq, bitki və heyvanlar üçün əlverişsizdir.
- Qütb enliklərində yerləşən Arktika və Antarktika səhralarında temperaturun aşağı olmasına səbəb qütb gecə-gündüzləri şəraitində günəş işığı və istiliyinin qısa müddətdə olması, şüaların düşmə bucağının aşağı olması ilə əlaqədar az istilik almasıdır. Bu ərazilərdə havanın temperaturunun aşağı kəmiyyəti torpaq və bitki örtüyünün yaranmasına imkan vermir. Geniş ərazilər ilin çox hissəsində qar və buzla örtülüdür.



➤ Tropik səhralarda heyvanlar aləmi susuz, isti və quru şəraitə uyğunlaşır. Onların çoxu sürünən və gəmiricilərdir (ilan, kərtənkələ, əqrəb), bəziləri su və yemək dalınca sürətlə qaça bilir. Heyvanların bir çoxu gündüzlərin yandırıcı istisindən qorunmaq üçün qumun altında gizlənir və gecə həyat tərzini sürür.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ **Tarix** _____ **Sınıf** _____

1. Təbii komponentləri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Təbii kompleksləri izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Qütb və tropik enliklərinin səhralarını fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Təbii komponentlər: relyef, süxurlar, temperatur, yağıntı, səth suları, canlı aləm, torpaq.

2.

Hadisə: Meşələrin qırılması					
Harada yerləşir	Baş vermə səbəbi	Bitkilərə təsiri	Heyvanlara təsiri	Torpağa təsiri	Aradan qaldırmaq olarmı?
Brazilya, Konqo, İndoneziya	Faydalı qazıntıların çıxarılması, əkin sahələrinin genişləndirilməsi	Məhv olur	Məhv olur və ya yer dəyişir	Torpağın münbit qatının dağıdılması	Yeni meşələr salmaqla

3. I -1; II – 4,5; III – 2,3.

4. Arktika və Antarktika səhralarında soyuğa davamlı heyvanlar məskunlaşmışdır. Burada temperatur aşağı olduğu üçün canlıların qalıqları çürüyə bilmir və torpağın əmələ gəlməsi üçün şərait olmur. İlin isti dövrlərində buzdan azad olmuş hissələrində mamır, şibyə əmələ gəlir.



5. Tropik səhralarda istilik kifayət qədər olsa da, rütubətlənməsinin aşağı olması quraqlığa davamlı orqanizmlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

44. Dünyanın meşə qurşaqları

Məzmun standartı: 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir Fənlərarası integrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.; 2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.	Təlim nəticəsi: Dünyanın meşə qurşaqlarını şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
---	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq məqsədilə aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, hər hansı bir ərazinin gözəl təbiətindən danışarkən onu necə təsvir edirik?

– Planetimiz «ağ ciyərləri» dedikdə nə başa düşülür? Nə üçün belə deyilir? Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Dünyanın meşə qurşaqları necə yayılmışdır?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün "**Açar sözlərin tapılması**" *strategiyasından* istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **meşə, təbii komplekslər, istilik, rütubət, ekvatorial və mülayim enliklər, enliyarpaqlı ağaclar, ekvatorial meşələr, iynəyarpaqlı ağaclar, qarışıq meşə, tropik enliklər**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Meşələrin yaranması üçün kifayət qədər istilik və rütubətin olması tələb olunduğundan, dünyada meşə sahələri ekvatorial və mülayim enliklərdə geniş sahə tutur.



- ✓ Meşələrin tutduğu ərazilər və ağacların növ müxtəlifliyi enliklər üzrə fərqlənir.
- ✓ Ekvatorial meşələrin növ müxtəlifliyinin səbəbi istilik, rütubət və günəş işığının kifayət qədər olmasıdır.
- ✓ Mülayim enliklərin şimalında şaxtaya davamlı ağaclar bitir, cənuba doğru temperatur yüksəlir, yağıntıların miqdarı azalır və burada enliyarpaqlı ağaclar üstünlük təşkil edir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «*Dünyanın meşə qurşaqlarını şərh etmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. I – 1, 5; II – 2, 4; III – 3.
- 2.

Ağac növləri	Xüsusiyyətləri
İynəyarpaqlı	Şaxtaya davamlı
Enliyarpaqlı	İsti və rütubət sevən

3. Hündür ağaclar – günəş işığına tələbkardırlar. Alçaq kol və ağaclar – günəş işığına az tələbkardır.

45. İnsanların təbiətə təsiri və biosferin mühafizəsi

Məzmun standartı: 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir Fənlərarası inteqrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.;	Təlim nəticəsi: İnsanların təbiətə təsiri və biosferin mühafizəsini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
---	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə, onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, dünya əhalisinin sayı getdikcə artır. Onları qida, iş yerləri ilə təmin etmək üçün daha çox əkin yerləri, zavod və fabriklər lazımdır. Sizin fikrinizcə, bunun üçün insanlar nə edirlər?
 - Meşələrin qırılması, bataqlıqların qurudulması, bitki və heyvanların qırılması hansı problemləri yaradır?
 - Bu problemlərin qarşısını necə almaq olar?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.



Tədqiqat sualı:

– *İnsanlar təbiətə necə təsir edir?*

– *Biosfer necə mühafizə olunur?*

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **“Sualların tərtib edilməsi” strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnə mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir, sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthdən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.

Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnə dəqiq cavabı olan sual: – İnsanlar öz tələbatlarını ödəmək üçün təbiətdən necə istifadə edir?

2. Cavabı mətnə mənada olan sual: – İstixanalar niyə yaradılır?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual. – İnsanlar hansı ekoloji problemlərin yaranmasına səbəb olur?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olunur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ İnsanlar öz tələbatını ödəmək üçün geniş ərazilərdə təbiətin çoxsaylı nemətlərindən edir.

✓ Cəmiyyətin təbiətə təsiri meşələrin qırılmasına, bataqlıqların qurudulmasına, neft və təbii qaz hasilatı aparılması ərazinin həddən artıq çirklənməsinə, bitki və heyvanat aləminin azalmasına gətirib çıxarır.

✓ Biosferin mühafizəsi üçün milli və təbiət parkları, qoruqlar, yasaqlıqlar salınır, nəqli kəsilməkdə olan bitkilətin və heyvanların kəsilməsi, ovlanması qadağan edilir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim şagirdləri **İnsanların təbiətə təsiri və biosferin mühafizəsini şərh etmə** meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Ardıcılıq: 1, 2, 5, 3, 4.

2. Təbiətə təsir edən amillər: meşələrin qırılması, faydalı qazıntıların çıxarılması, kənd təsərrüfatı işlərinin genişləndirilməsi.

3. Meşələrin qırılması zamanı bitki və heyvanlar aləmi yox olacaq, torpaqların məhsuldarlığı aşağı düşəcək, çaylar və bulaqlar quruyacaq.



4. İnsanların təbiətə təsirinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

Zavod və fabriklərdən atmosfərə atılan zərərli maddələr, neftin daşınması və okean sularının çirklənməsi, kənd təsərrüfatı işləri aparılması, meşə yangınları, bitki və heyvanların ovlanması, məhv edilməsi.

46. Praktiki iş. Bitki kolleksiyaları toplanması. Herbari hazırlanması

Məzmun standartı: 2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyayı təqdim edir. Fənlərarası integrasiya: B.1.1.1.;4.1.1.;	Təlim nəticəsi: Bitki kolleksiyası toplamaq qaydalarını izah edərək herbari hazırlayır. Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu staratergiyası: Fasiləli oxu
---	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, herbari nədir?
- Nə üçün bitki kolleksiyaları hazırlanır?
- Bu kolleksiyalardan hansı məlumatları almaq olar?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

- Bitkiləri kolleksiya üçün toplayan zaman hansı qaydalara riayət etmək lazımdır?
- Herbari necə hazırlanır?

Mövzu praktik xarakter daşdığından şagirdlər dərslikdə verilmiş mövzunu fasilələrlə oxuyaraq, verilən tapşırıqlar cütlərə izah olunur.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə olunur. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Bitki kolleksiyası toplamaq qaydalarını izah edirəm:

- bəli
- xeyir

2. Bitkiləri quruduqdan sonra qovluğa yığarkən hansı növə və ya cinsə aid olduğunu izah edirəm:

- bəli
- xeyir

3. Herbari haqqında məlumat yazıram:

- bəli
- xeyir



Dünyada ölkələr və xalqların yerləşməsi

IX tədris vahidi

47. Ölkələrin siyasi xəritədə yerləşməsi

Məzmun standartı: 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir Fənlərarası integrasiya: A-t.3.1.1. H-b.2.1.1. İnf.3.3.1.	Təlim nəticəsi: Ölkələri siyasi xəritədə yerləşməsinə görə müqayisə edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
---	--

Mövzuya uyğun şagirdlərdə maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmə olar:

– Uşaqlar, biz xəritələrlə bağlı mövzunu öyrəndikdə orada siyasi xəritə haqqında məlumat aldığ. Gəlin xatırlayaq:

- Siyasi xəritələrdə hansı obyektlər əks olunur?
- Siyasi xəritənin digər xəritələrdən fərqi nədir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Ölkələr siyasi xəritədə necə yerləşir?**

– **Tədqiqatın aparılması mərhələsinin** əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **siyasi xəritə, dövlət, paytaxt, sərhəd, müstəqil dövlət, bayraq, gerb, himn, ilk dövlətlər, nəhəng dövlətlər, ərazisi kiçik dövlətlər, coğrafi mövqe, iqtisadi-coğrafi mövqe, okeana çıxışı olan dövlətlər, okeana çıxışı olmayan dövlətlər, ada dövlətlər, iki materikdə yerləşən dövlətlər, iki qitədə yerləşən ölkələr, materikdaxili dövlətlər, zəngin dövlətlər və kasıb dövlətlər**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.



– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq nəticə və ümumiləşdirmə aparır.

✓ Siyasi xəritələrdə müstəqil dövlətlər və asılı ərazilər göstərilir.

✓ Bəzi ölkələrin adları ilə paytaxt şəhərlərin adları üst-üstə düşür. Məsələn, Brazilya, Cibuti, Tunis, Əlcəzair, Sinqapur və s.

✓ İCM-iqtisadi coğrafi mövqedir, nəqliyyatın, xarici ticarətin və beynəlxalq əlaqələrin inkişafından asılı olaraq dəyişir.

✓ Dünya okeanı sahillərində yerləşmək ölkələrin İCM-nin ən əlverişli əlamətlərindən biri hesab edilir, onların sosial- iqtisadi inkişafında, dünya ölkələri ilə əlaqələr qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Ölkələri siyasi xəritədə yerləşməsinə görə müqayisə etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Misir, İraq, Azərbaycan, Yunanıstan və s. ölkələrin ərazisində qədim dövlətlər mövcud olmuşdur.

2. Sumatra, Yava, Kalimantan, Sulavesi, Filippin, Yeni Qvineya adaları; Hind-Çin və Malakka yarımadaları.

48. Dünya ölkələrinin yaranması və müxtəlifliyi

Məzmun standartı: 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir Fənlərarası integrasiya: A-t.3.1.1. H-b.2.1.1. İnf.3.3.1.	Təlim nəticəsi: Dünya ölkələrini müqayisə edərək, onların müxtəlifliyinin səbəblərini izah edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi"
--	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, siyasi xəritəyə diqqətlə baxın. Dövlətlər bir-birindən necə fərqləndirilmə olar?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sulı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– **Dünya ölkələrini bir-birindən necə fərqləndirmək olar?**

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır.



Bunun üçün **“Sualların tərtib edilməsi” strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir, sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, sualların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.

Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətnə dəqiq cavabı olan sual: – Dünya dövlətləri bir-birindən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: - Ərazisindən ekvator xətti keçən dövlətlərə bu xüsusiyyət necə təsir edir?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual.- Kasıb ölkələrə bu ad hansı xüsusiyyətlərinə görə verilib?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olunur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması və cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Ölkələr inkişaf səviyyəsinə, dövlət quruluşuna, idarəetmə xüsusiyyətlərinə, inzibati-ərazi quruluşuna, əhalisinin sayına, ərazinin böyük-küçüklüyünə və s. xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir.

✓ Ölkələrin əhalisinin çox olması və ərazisinin böyüklüyü iqtisadi inkişafına yüksək təsir edir, belə ölkələr nəhəng ölkələr adlanır.

✓ Kasıb ölkələrdə əhalinin əksəriyyəti kasıbdır, aşağı həyat səviyyəsinə malikdirlər.

✓ Varlı ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsi yüksəkdir, əhalinin sağlamlığı yüksək səviyyədədir və uzunömürlüdür, əhalinin təhsil səviyyəsi yüksəkdir, elmi nailiyyətlər və onların istehsalat tətbiqi yüksək səviyyədədir.

✓ Təbii ehtiyatlarla təminat ölkələrin inkişafına yüksək təsir göstərir. Bunlardan neft daha yaxşı rol oynayır. Neft ixrac edən ölkələrdə köçəri sürən əhalinin həyat tərzində dəyişmiş, şəhərlərə köçürülmüşdür. Bu ölkələrdə yeni şəhərlər qurulmuş, təhsil və səhiyyə yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə olunur. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.



Şagirdin adı _____ *Tarix* _____ *Sinif* _____

1. Dünya ölkələrinin müxtəlifliyini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplara ayırıram:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Müxtəlifliyin səbəblərini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

Müəllimə kömək:

1. Sahəsi böyük olan ölkələrdə mənimsənilmə üçün geniş ərazilər mövcuddur. Bu da ölkənin inkişafına təsir edir. Lakin əhalisi çox olan dövlətlərdə əhalinin sıxlığı yüksəkdir. Ona görə əhali və təsərrüfatın yerləşməsində problemlər yaranır. Onları həll etmək üçün yeni yollar axtarılır. Bu da ölkənin inkişafına mənfi təsir göstərir.

3. Başlangıç meridianın keçdiyi ölkələrə - Böyük Britaniya, Fransa, İspaniya, ekvatorun keçdiyi ölkələrə Ekvador, Kolumbiya, Brazilya aiddir.

4. Neft hasil edən ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanın iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir.

49. Dünya əhalisinin sayı və tərkibi

Məzmun standartı: 3.1.1.Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir Fənlərarası integrasiya: İnf.3.3.1.	Təlim nəticəsi: Dünya əhalisinin sayı və tərkibini təsvir edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
---	---

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, keçən mövzuda dünya ölkələrinin müxtəlif xüsusiyyətlərini öyrəndik.



- Fikrinizcə, müxtəlif ölkələrdə yaşayan insanlar hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

- İnsanlar hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənə bilər?

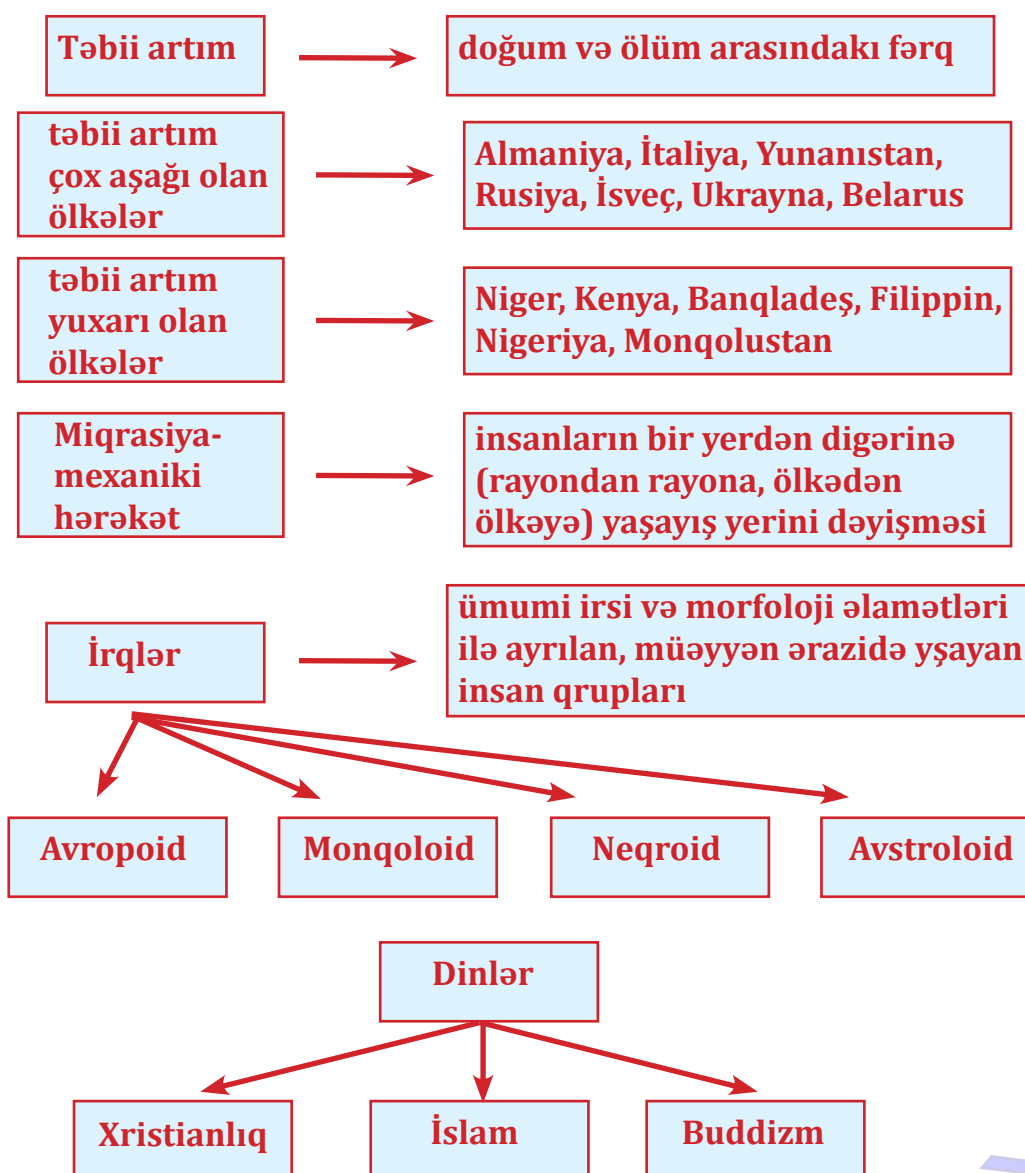
- Bu fərqli xüsusiyyətlər hansı səbəblərdən yaranır?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

- *Dünya əhalisinin sayı və tərkibi necə dəyişir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca dünya əhalisinin sayı və tərkibi haqqında aşağıdakı sxem qurularaq öyrənilir, bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin sullar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.





Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqla bilər.

– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Əgər doğulanların sayı ölənlərin sayından çoxdursa əhalinin sayı təbii artım hesabına çoxalır. Təbii artımın yüksək olduğu Afrika, Asiya, Cənubi Amerika ölkələrində əhali sürətlə çoxalır.

✓ Ölkə daxilində olan miqrasiya daxili, bir ölkədən digərinə köçərkən xarici miqrasiya adlanır.

✓ Hər bir irqə daxil olan insanlar xarici görünüşünə görə fərqlənir. Dünya əhalisi bu əlamətlərə görə avropoid, monqoloid, neqroid (zənci) və avstraloid irqlərinə ayrılır.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sinif**_____

1. Təbii artımı izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Miqrasiya anlayışını izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Irqləri fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

4. Dinlərin xüsusiyyətlərini fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Müəllimə kömək:

1.

İrq	Əlamətləri	Yayıldığı ərazi
Avropoid	Dərsinin rəngi açıq, burunları kiçik, saçları düz və dalğavari	Avropa və Amerika ölkələri, Şimali Afrika, Cənub-Qərbi və Cənubi Asiya
Monqoloid	Dərsinin rəngi sarımtıl, saçları düz, gözləri qıyıq	Mərkəzi Asya, Şərqi Asya, Cənub- Şərqi Asya ölkələri
Neqroid	Dərsinin rəngi qara, saçları qıvrım, dodaqları enli	Afrikanın şimalındakı ölkələrdən başqa, digər ölkələr, Amerika
Avstraloid	Dərisi tünd rəngli, gözləri tünd qəhvəyi, burnu enli	Avstraliya, Yeni Qvineya, Okeaniya

2.

Dinlər	Yayıldığı ərazilər
Xristian	Avropa, Amerika ölkələri, Avstraliya
İslam	Asiya və Şimali Afrika ölkələri
Buddizm	Şərqi və Mərkəzi Asiya ölkələri

3. Azərbaycanda islam dinindən başqa dinlərin də nümayəndələri yaşayır.

50. Əhalinin yerləşməsi. Yaşayış məskənlərinin formaları

Məzmun standartı: 3.1.2.Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir Fənlərarası integrasiya: A-t.2.1.2.	Təlim nəticəsi: Əhalinin yerləşməsini və yaşayış məskənlərinin formalarını izah edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Açar sözlərin tapılması
---	--



Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müra-ciət etmək olar:

- Uşaqlar, sizcə dünya ölkələrində əhali necə yerləşmişdir?
- Yaşayış məskənləri dedikdə nəyi başa düşürsünüz?
- İnsanların ilk yaşayış məskənlərindən biri Azərbaycanın hansı rayonunda yerləşir?
- İnsanlar kəndlərdə, yoxsa şəhərlərdə daha çox cəmlənib? Sizcə buna səbəb nədir?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

- **Əhali necə yerləşib və yaşayış məskənlərinin hansı formaları vardır?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslərdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **“Açar sözlərin tapılması” strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **təbii, tarixi, sosial-iqtisadi amillər, meşələr, səhralar, bataqlıqlar, əhəlinin yerləşməsi, ekstremal ərazilər, kənd, qrup halında məskunlaşma, dağınıq kənd məskunlaşması, şəhər**. Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərslərin məqsədinə uyğun cümlələrə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

- **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərslərin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Əhəlinin Yer üzərində qeyri-bərabər yerləşməsinə təbii, tarixi, sosial-iqtisadi və s. amillər təsir edir.

✓ Yer üzərində əhali kənd və şəhərlərdə məskunlaşmışdır.

✓ Kənd – əhəlisinin əsas hissəsi kənd təsərrüfatında çalışan yaşayış məntəqələridir.

✓ Şəhər – əhəlisinin əsas hissəsi sənaye, xidmət və digər qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində çalışan iri yaşayış məntəqələridir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim **«Əhəlinin yerləşməsinə və yaşayış məskənlərinin formalarını izah etmə»** meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. İsti və rütubətli iqlim, məhsuldar torpaqlar, şirin su mənbələrinə yaxınlıq məskunlaşmaya təsir göstərir.

2. Məsələn, Abşeronda neft-qaz hasilatı aparılması, paytaxtın burada yerləşməsi onun inkişafına təsir edir.



51. Azərbaycan Respublikası və onun qonşu ölkələrə görə mövqeyi

Məzmun standartı: 3.2.2. Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir	Təlim nəticəsi: Azərbaycan Respublikasının qonşu ölkələrlə mövqeyini şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Ardıcılıq forması
--	--

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

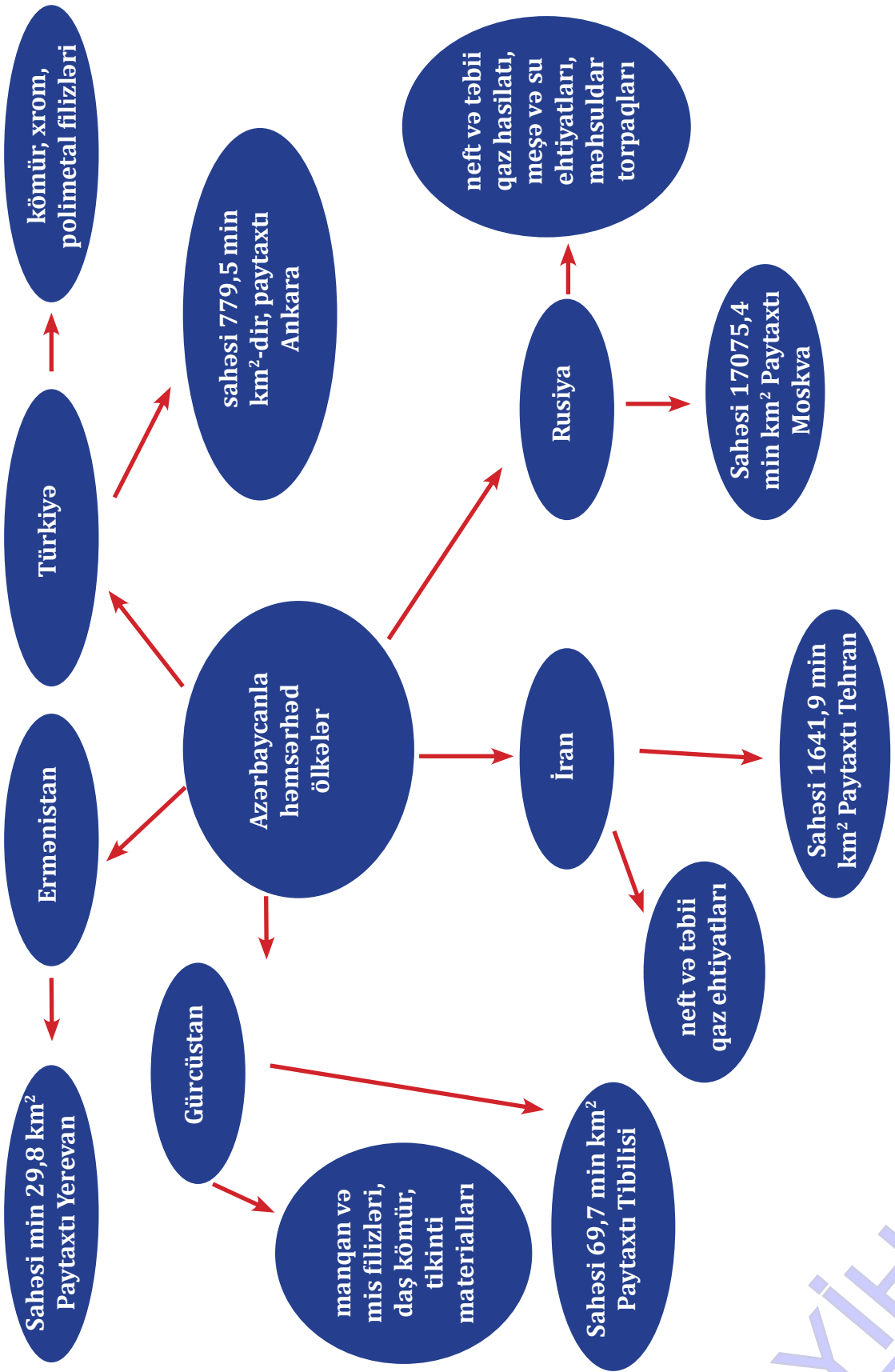
- Uşaqlar, Vətənimiz hansı dənizin sahilində yerləşir?
 - Ölkəmiz hansı ölkələrlə qonşudur?
 - 2020-ci ildə ölkəmizin ərazisində hansı önəmli hadisələr baş verdi?
- Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

– *Azərbaycan hansı ölkələrlə həmsərhəddir və bu onun coğrafi mövqeyinə necə təsir edir?*

– Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **Ardıcılıq forması** oxu strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətni oxuduqca Azərbaycanın qonşu ölkələrə görə mövqeyi haqqında aşağıdakı sxem qurulur. Bu da şagirdə yeni dərsi mənimsəməyə kömək edir. Sxem qurularkən müəllimin suallar verməsi, müzakirə aparması məqsədəuyğundur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş suallar və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları ilə bilər.





– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Azərbaycan Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, İran və Ermənistanla həmsərhəddir.

✓ Avropa və Asiyanın kəsişməsində olan Azərbaycan unikal coğrafi-siyasi və təbii-coğrafi mövqeyə malikdir. Region Şərq ilə Qərb arasında körpü rolunu oynayır. Ona görə Azərbaycan ərazisindən keçməklə Şərqi və Cənubi Asiyadan Avropa ölkələrinə bir sıra beynəlxalq əhəmiyyətli yollar keçir. Qədim dövrlərdən bu günə qədər beynəlxalq iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrdə Azərbaycan mühüm əhəmiyyətini saxlayır.

✓ Azərbaycan qonşu ölkələrlə iqtisadi, siyasi əlaqələr qurur.

✓ Rusiya ilə İran, Gürcüstan ilə Xəzərətrafi ölkələr arasında əlaqələrin qurulmasında Azərbaycanın əhəmiyyəti böyükdür.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ **Tarix** _____ **Sinif** _____

1. Azərbaycanın coğrafi mövqeyini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- çətinliklə

2. Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri tanıyıram:

- bəli
- xeyir
- çətinliklə

3. Azərbaycanın qonşu ölkələr ilə əlaqələrini izah edirəm:

- bəli
- xeyir
- çətinliklə

Müəllimə kömək:

2. Azərbaycan materikdaxili ölkə olsa da, qonşu dövlətlərin vasitəsilə digər ölkələrlə əlaqə saxlaya bilər.

3. Yalnız qurudan: Türkiyə, Ermənistan və Gürcüstan

Həm quru və sudan: Rusiya və İran



52. Praktiki iş. Dünya ölkələri və iri şəhərlərin xəritədə təsviri

Məzmun standartı: 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir Fənlərarası inteqrasiya: A-t.3.1.1. H-b.2.1.1. İnf.3.3.1.	Təlim nəticəsi: Dünya ölkələrini və iri şəhərləri müqayisə edərək xəritədə təsvir edir. Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş usulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu staratergiyası: fasiləli oxu
--	---

Şagirdlərdə mövzuya uyğun motivasiya yaratmaq üçün onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, biz bu günə qədər siyasi xəritəni öyrəndik.
 - Siyasi xəritədə nələr əks olunur?
 - Hansı iri şəhərlərin adlarını çəkə bilərsiniz?
 - Ölkələrin paytaxtı olan şəhərlər hansı xüsusiyyətlərinə görə seçilir?
- Şagirdlərin fikrini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur:

- Dünya ölkələri və iri şəhərlər xəritədə necə təsvir olunur?

Mövzu praktikdir. Ona görə də dərslikdə verilmiş mövzu fasilələrlə oxuyaraq, verilən tapşırıqlar qruplara və ya cütlərə tapşırıqlar.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən Özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur .

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Dünyanın siyasi xəritəsində ölkələri göstərirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Siyasi xəritədə iri şəhərləri göstərirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Siyasi xəritədə paytaxt və digər şəhərləri fərqləndirirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm



Təsərrüfat sahələrinin fəaliyyəti. Təbiətin qorunması. X tədris vahidi

53. Təsərrüfat sahələri və onların inkişafının əsas mərhələləri

Məzmun standartı: 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir 3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir Fənlərarası integrasiya: B.4.1.1. T.2.1.1. H-b.2.3.1.	Təlim nəticəsi: Təsərrüfat sahələrini və onların inkişafının əsas mərhələlərini şərh edir Mənimsəmədən istehsala keçidi izah edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
--	---

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə motivasiya yaratmaq məqsədilə, onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, ibtidai insanlar necə və haralarda yaşayırdılar?
– Qədim insan məskənlərindən hansı Azərbaycan ərazisindədir və hansı rayonda yerləşir?

– İbtidai insanların məşğuliyyəti nədən ibarət olmuşdur?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

– *Təsərrüfat sahələri və onların inkişafının əsas mərhələləri hansılardır?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **"Açar sözlərin tapılması" strategiyasından** istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **yiğicilik təsərrüfatı mərhələsi, qəbilələr, bitki məhsulları toplanması, heyvanların ovlanması, əmək alətləri hazırlanması, istehlakçı, istehsalçı, əkinçilik və ovçuluq məskənləri, meşələrin qırılaraq əkin sahələrinə çevrilməsi, torpaqların becərilməsi, heyvandarlığın inkişafı, sənətkarlıq emalatxanası, əmək alətləri və silah hazırlanması.** Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirdlərin mövzunu necə anladıklarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıqları ilə bilər.



– **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

– Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Sənaye və kənd təsərrüfatı maddi məhsullar istehsal edən aparıcı sahələridir.

✓ İnsanların hazır məhsul istifadəçilərindən məhsul istehsal edən qüvvəyə çevrilməsi kənd təsərrüfatının yaranmasına səbəb olmuşdur.

✓ Sənətkərliyin yaranması kənd təsərrüfatının inkişafı üçün alətlər, məhsulların saxlanması üçün qablar və digər avadanlıqlar, iqlimin dəyişməsi ilə əlaqədar geyim vasitələri, gil qablar, yaşayış evləri qurulması üçün materialların istehsal edilməsi zərurətindən yaranmışdır.

✓ Nəqliyyat və xidmət sahələrinin inkişafı XVIII-XIX əsrlərdə başlamışdır.

Qiymətləndirmə zamanı formativin özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə oluna bilər. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur:

Şagirdin adı_____ **Tarix**_____ **Sınıf**_____

1. Təsərrüfat sahələrini şərh edirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

2. Mənimsəmə istehsalını izah edirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

3. İstehlakçı və istehsalçı ifadələrini fərqləndirirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam

4. Təsərrüfat sahələrinin inkişafının əsas mərhələlərini şərh edirəm:

- çətinliklə
- qismən
- əsasən
- tam



Müəllimə kömək:

1. Mədəni bitkilərə buğda, arpa, bibər aiddir. İlk dəfə saxlanan heyvanlara mal-qara, qoyun daxildir. Bu sahələrin inkişaf etməsi ərzağa, geyimə olan təlabatı ödəyirdi.

3. Bu sahələr əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

4. Hal-hazırda yeni sahələrin yaranmasında ixtisaslı kadrların hazırlanması yeni texnikanın inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

54. Əmək bölgüsünün formalaşması. Xammal və məhsulların müxtəlifliyi

Məzmun standartı: 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir Fənlərarası inteqrasiya: B.4.1.1. T.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Əmək bölgüsünün formalaşmasını, xammal və məhsulların müxtəlifliyini şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq üçün onlara müraciət etmək olar:

– Uşaqlar, gəlin valideynlərinizin nə işlə məşğul olduğunu qruplaşdıraraq. Kimin valideynləri nə işlə məşğuldur?

Mümkün cavablar: həkim, müəllim, işsiz, fəhlə, biznesmen, elmi işçi, tibb bacısı, bank işçisi, evdar xanım, sürücü, mühəndis, şirniyyatçı və s.

– Uşaqlar, necə yaşında işə düzəlmək olar?

– Siz, peşə seçərkən nəyi nəzərə alacaqsınız?

– Bir peşənin çox sayda mütəxəssisi olarsa, bu hansı problemlərə gətirib çıxarar?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı:

– *Əmək bölgüsü necə formalaşır?*

– *Xammal və məhsulların müxtəlifliyi nədədir?*

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu zamanı şagirdlər mətni abzaslarla oxuyur, müəllim onların oxuduqları hissə ilə bağlı sinifə sallar verərək müzakirə aparır. Məsələn, «Əmək bölgüsü insanların müəyyən fəaliyyət sahələri ilə məşğul olmasıdır. Bu bölgü cəmiyyətin inkişafının ilkin vaxtlarından yaranmışdır. Qəbilə təsərrüfatlarında əmək bölgüsü kişilər və qadınlar arasında olmuşdu. Kişilər qida dalınca gedir, ərzaq toplayır, heyvan ovlayır, balıqçılıqla məşğul olurdu. Bu vaxt ev təsərrüfatlarının idarə edilməsi ilə qadınlar məşğul idi. Onlar yemək hazırlayır, uşaqlara baxır, yeri



gəldikdə parça toxuyur, paltar tikirdilər. Bu halda ev təsərrüfatı qadınlar əməyindən asılı olurdu. Ona görə təsərrüfatların belə idarə edilməsi **“analiq təsərrüfatı”** qəbul edilir» abzası bir şagird tərəfindən oxunub bitdikdən sonra müəllim sinifə suallarla müraciət edir:

- Əmək bölgüsü nədir?
- Qəbilə təsərrüfatında əmək necə bölünmüşdür?
- Ev təsərrüfatı daha çox kimin üzərinə düşmüşdür? Nəyə görə?
- “Analiq təsərrüfatı” nədir? və.s.

Bu ardıcılıqla mətn sonuna qədər oxunub, müzakirə olunur.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

✓ Əmək bölgüsü insanların müəyyən fəaliyyət sahələri ilə məşğul olmasıdır. Əmək bölgüsünün yaranmasına səbəb tələb olunan bütün məhsulların bir ölkədə və ya regionda istehsal edilməsinin çətinliyidir.

✓ Tarixi inkişaf mərhələləri üzrə əmək bölgüsü cəmiyyətin inkişafının ilkin vaxtlarından yaranmışdır.

✓ Müasir dövrdə əmək bölgüsü özünü dünyanın ayrı-ayrı regionları, burada olan ölkələr, onun daxilində yerləşən ərazilər arasında baş verir.

✓ Ölkələr və regionlar təbii-coğrafi şəraitinə, təbii ehtiyatlarına, onlardan istifadə edilməsi imkanlarına görə fərqlənir. Onlar arasında əhalinin əmək vərdisləri, iqtisadi potensialı, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, kadrlarla təminatda da xeyli fərqlər özünü göstərir. Nəticədə bəzi ölkələrdə müəyyən məhsulların istehsalı, faydalı qazıntıların çıxarılması, xidmətlərin göstərilməsi ucuz başa gəlir, keyfiyyətli olur.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim **«Əmək bölgüsünün formalaşmasını və xammal və məhsulların müxtəlifliyini şərh etmə»** meyarına əsasən çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1. Əmək bölgüsünün ardıcılığı: əkinçilik və heyvandarlığın ayrılması, kənd təsərrüfatı və sənətkarlığın ayrılması, sənətkarlıq və ticarətin ayrılması.

2. Əmək bölgüsünün təsərrüfata təsiri zaman keçdikcə dəyişirdi. Təsir edən amillərə təbii şərait, ərazinin coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatlar, texnologiyanın inkişafı, sənaye sahələrinin inkişafı və s. göstərmək olar.

3. Azərbaycanın əmək bölgüsündə iştirakına təsir edən amillərdən biri təbii ehtiyatlardır. Məsələn, Abşeronda neft və qaz hasilatını göstərmək olar.



55. Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın sahələri və onun inkişafında olan fərqlər

Məzmun standartı: 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir Fənlərarası integrasiya: B.4.1.1. T.2.1.1.	Təlim nəticəsi: Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın sahələrini və onun inkişafında olan fərqləri şərh edir Tövsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Tövsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Tövsiyə olunan oxu strategiyası: "Sualların tərtib edilməsi" strategiyası
---	--

Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı maraq yaratmaq məqsədilə onlara müraciət olunur:
– Uşaqlar, biz sizinlə keçən mövzularda dünya ölkələri, onların xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi barədə öyrəndik. Gəlin yadıma salaq. Dünya ölkələri bir-birindən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?

- Sizin fikrinizcə varlı ölkələrə hansı xüsusiyyətlərinə görə bu ad verilib?
- Kasıb ölkələr bu adı nəyə görə qazanıb?

Şagirdlərin cavablarını aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı:

– *Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın hansı sahələri inkişaf etmişdir və bu inkişafda hansı fərqlər var?*

Tədqiqat mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün **"Sualların tərtib edilməsi" strategiyasından** istifadə etmək olar. Şagirdlər fərdi və ya cütlər şəklində mətni oxuyur və mətni təhlil etmək üçün suallar hazırlayır. Müəllim tərəfindən qoyulmuş vaxt bitdikdən sonra hazırlanmış suallar şagirdlər tərəfindən bir-birinə verilir və müzakirə təşkil olunur. Sualları üç cür səciyyələndirmək olar:

- Mətnə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada olan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn.

Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır.

Əvvəlcə suallar tərtib edilir;

Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə, məntiqi ardıcılıqla düzülür. Dərsin bu hissəsində sinfi 4 qrupa ayırmaq olar. Hər qrupa 6 sual hazırlamaq tapşırıla bilər. Hazırlanmış suallar yarışma xarakterli oyun vasitəsilə qruplar arasında bir-birinə verilir, cavabların hazırlanması və cavablandırılması kimi meyarlarla qiymətləndirilə bilər.



Sualların hazırlanması üçün nümunə:

1. Mətində dəqiq cavabı olan sual: - Ölkələr arasında fərqlərə hansı amillər təsir göstərir?

2. Cavabı mətnaltı mənada olan sual: - Asiya, Afrika, Mərkəzi və Cənubi Amerikada yerləşən ölkələrin çoxunun kasıb olmasına səbəb nədir?

3. Mətnin ideyasına əsaslanan, şagird mühakiməsindən irəli gələn sual. – Kasıb ölkələrlərin inkişafı üçün onlara hansı istiqamətlərdə köməklik göstərmək olar?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qruplara ötürür. Cavablar müqayisə olur və qruplar 2 meyar üzrə qiymətləndirilir: sualların hazırlanması, cavabların dəqiq və düzgün olması.

Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qayıdaraq nəticə və ümumiləşdirmə aparır.

✓ Ölkələr arasında fərqlərə ixtisaslı kadrların olması, faydalı qazıntılarla təminat da təsir göstərir.

✓ Ölkələrin fərqləndirilməsi üçün istehsal edilən məhsulların ümumi dəyəri, onların hər nəfərə düşən həcmi, göstərilən xidmətlər, şəhər əhalisinin neçə faiz olması kimi göstəricilərdən istifadə edilir.

✓ Kasıb ölkələrdə əsasən yüngül və yeyinti məhsulları istehsal edən müəssisələr işləyir.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «*Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın sahələrini və onun inkişafında olan fərqləri şərh etmə*» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1.

İnkişaf səviyyəsi	Təsərrüfat sahələri
Varlı	Sənaye sahələri, xidmət sahələri
Kasıb	Faydalı qazıntıların çıxarılması, yüngül, yeyinti sənayesi

2. Varlı ölkələrdə kənd təsərrüfatında çalışanların sayı azdır. Bu sahədə maşın və avadanlıqlardan geniş istifadə olunur. Bu ölkələrin əhalisi əsasən xidmət sahələrində çalışır. Kasıb ölkələrdə isə kənd təsərrüfatında çalışanların sayı daha çoxdur. Burada əl əməyindən daha çox istifadə olunur. Əhalinin həyat səviyyəsi aşağıdır.

4. Kasıb ölkələrdə iqtisadi geriliyi aradan qaldırmaq üçün maliyyə yardımı, texnika və texnologiya vermək, emal sahələri yaratmaq tələb olunur.



56. Ətraf mühitin çirklənmə mənbələri və onun qorunması

Məzmun standartı: 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır Fənlərarası integrasiya: B.4.2.1. H-b.1.1.2.	Təlim nəticəsi: Ətraf mühitin çirklənmə mənbələrini və onun qorunmasını şərh edir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: "Açar sözlərin tapılması"
--	---

Mövzu ilə bağlı şagirdlərdə maraq yaratmaq məqsədilə onlara aşağıdakı kimi müraciət etmək olar:

- Uşaqlar, ətraf mühit dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Ətraf mühit necə çirklənir?
- Ətraf mühiti necə qoruya bilərik?

Şagirdlərin fikirlərini aldıqdan sonra tədqiqat sualı elan edilir:

Tədqiqat sualı:

- **Ətraf mühitin çirklənmə mənbələri hansılardır və onu necə qorumaq olar?**

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdırlar. Bunun üçün "**Açar sözlərin tapılması**" strategiyasından istifadə edilə bilər. Şagirdlər öyrəniləcək mətni oxuyarkən onun mənasını açan, öyrənməyə kömək edən sözü və ya cümlələri taparaq dəftərində qeyd edir. Beləliklə, qeyd olunmuş açar sözlər və mahiyyət daşıyan cümlələr mətni qavramaqda şagirdə kömək edir. Məsələn, bu mövzuda açar sözlər: **insan, təbii komponent, təbii fəlakət, quraqlıq, bataqlıq, əhalinin sayının artması, elm və texnikanın inkişafı, faydalı qazıntılar, təbii sərvət, kənd təsərrüfatı, təbii tarazlıq, mineral gübrələr, zəhərli maddələr, ətraf mühiti çirkləndirən sahələr, ətraf mühitə atılan tullantılar, ətraf mühitin qorunması yolları, ətraf mühitin qorunması üçün həyata keçirilən tədbirlər.**

Açar sözlər tapıldıqca müəllim onlar haqqında suallar verir, şagirlərin mövzunu necə anladıqlarını müəyyənləşdirir.

Mətni oxuyub müzakirə etdikdən sonra şagirdləri dərsin məqsədinə uyğun cütlərə və yaxud kiçik qruplara bölərək mətnin içində və sonunda verilmiş sual və tapşırıqların həll edilməsi tapşırıla bilər.

- **Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsində müəllim qrupların işlərini müzakirə edə və əlavə özünün vacib bildiyi suallarla şagirdlərə müraciət edə bilər.

- Dərsin sonunda müəllim şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarına qaydaraq **nəticə və ümumiləşdirmə** aparır.

- ✓ İnsanlar özlərinin və təsərrüfatın baş verən təbii fəlakətlərdən, quraqlıqdan



qorumaq üçün təbiəti dəyişməyə çalışırdı. Bunun üçün bəndlər, suvarma kanalları tikməyə, meşələri qırmağa, bataqlıqları qurutmağa başladılar.

✓ Ətraf mühiti çirkləndirən əsas mənbələrə faydalı qazıntıların çıxarılması və emal sənayesi obyektlərinin fəaliyyəti, neft hasilatı zamanı geniş ərazilərə onun məhsullarının (və ya “tullantılarının”) dağılması, daş kömür, metal filizlərinin hasilatı prosesində əməl gələn şaxtalar, karxanalar, onların ilkin təmizlənməsindən yaranan tullantılardır.

✓ Suvarmanın düzgün aparılmaması nəticəsində torpaqların üst münbit qatı eroziyaya uğrayır, yeraltı suların səviyyəsi qalxır və torpaqlar şoranlaşır. Hazırda kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılması üçün külli miqdarda mineral gübrələr, zəhərli maddələr verilir.

✓ Təbiətin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün tullantısız texnologiya yaradılması, təmizləyici qurğular tikilməsi, mineral gübrələrdən və zəhərli maddələrdən düzgün istifadə edilməsi, zəhərli kimyəvi maddələrin istehsalının azalması, şoran və çirklənmiş torpaqların bərpası, qorunan ərazilər yaradılması və genişləndirilməsi tədbirlərinin görülməsi lazımdır.

Qiymətləndirmə apararkən müəllim «**Ətraf mühitin çirklənmə mənbələrini və onun qorunmasını şərh etmə**» meyarı əsasında çətinliklə, qismən, əsasən və düzgün diskriptorlarından istifadə edə bilər.

Müəllimə kömək:

1.

Mənbə	Təsərrüfat sahələr
Gübrələr, kimyəvi maddələr	Kənd təsərrüfatı
Avtomobillərdən çıxan qazlar, neftin daşınması	Nəqliyyat

2. Ətraf mühiti ən çox çirkləndirən ərazilərə faydalı qazıntıların çıxarıldığı və emal olunduğu əraziləri, metallurgiya, kimya sənayesinin yerləşdiyi yerləri göstərmək olar.

3. Şəhərlərdə çirklənməyə səbəb olan əsas mənbələrdən biri avtomobillərdən çıxan qazlardır. Bu məntəqələrdə kimya, metallurgiya sənayesi müəssisələri də ətraf mühiti çirkləndirir.

4. Yaşadığımız ərazidə ətraf mühiti qorumaq üçün elektrik stansiyaları, sənaye obyektlərində təmizləyici qurğulardan istifadə, tullantısız texnologiyaya keçmək, zərərli kimyəvi maddələrin istehsalının azaldılması tələb olunur.



57. Praktiki iş. Yaşadığınız ərazinin ekoloji vəziyyətinin müəyyən edilməsi

Məzmun standartı: 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır Fənlərsə inteqrasiya: B.4.2.1. H-b.1.1.2.	Təlim nəticəsi: Yaşadığı ərazinin ekoloji vəziyyətini öyrənir, yaşayış üçün yararlı olması səviyyəsinin qiymətləndirir Təvsiyə olunan iş forması: kollektiv, qruplar Təvsiyə olunan iş üsulu: müzakirə, sual-cavab Təvsiyə olunan oxu strategiyası: Fasiləli oxu
--	--

Şagirdlərdə mövzuya uyğun maraq yaratmaq üçün onlara müraciət olunur:

- Uşaqlar, yaşadığımız ərazidə hansı ekoloji problemlər var?
- Bu problemləri necə həll etmək olar?

Tədqiqatın aparılması mərhələsinin əvvəlində şagirdlər dərslikdəki mətni oxumalıdır. Bu dərs praktik xarakterli olduğundan mövzu oxuna – oxuna orada göstərilən təlimatlara uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək lazımdır. Bunun üçün **Fasiləli oxu** strategiyasından istifadə olunur. Mətn hissə-hissə oxunmaqla plan tərtib edilir.

Şagirdlər dərslikdə göstərilən plan əsasında yaşadıqları ərazini qiymətləndirməlidirlər.

Qiymətləndirmə zamanı **formativin özünüqiymətləndirmə** üsulundan istifadə oluna bilər. Bu dərs təris vahidinin sonuncu mövzusu olduğundan özünüqiymətləndirmənin təhili müəllimə KSQ hazırlayarkən kömək olacaqdır. Əvvəlcədən özünüqiymətləndirmə vərəqləri hazırlanır. Mövzuya uyğun meyarlar şagirdlərə təqdim olunur.

Şagirdin adı _____ Tarix _____ Sinif _____

1. Yaşadığım ərazinin ekoloji vəziyyətini müəyyən edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

2. Ətraf mühitin qorunması üçün fəaliyyəti təsvir edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

3. Yaşadığım ərazinin ekoloji vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər təklif edirəm:

- bəli
- xeyir
- bilmirəm

BURAXILIŞ MƏLUMATI

COĞRAFIYA-6

*Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün
Coğrafiya fənni üzrə dərsliyin
metodik vəsaiti*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:

Təranə İsmayılova
Zakir Eminov
Zaur İmrani
Aygün Əliyeva

Nəşriyyatın direktoru
Dil redaktoru
Dizayner
Texniki redaktor
Rəssam
Korrektor

Rəhilə Soltanqızı
Kəklək Məmmədova
Ayxan Əsədullayev
Ruslan Mahmudov
Dilbər Əhmədova
Nərmin Məmmədova

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2021-00)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

İSBN:

Fiziki çap vərəqi 22. Səhifə sayı 160.
Kağız formatı 60x90 ¹/₈. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Tiraj: 000 Pulsuz. Bakı – 2021

Çap məhsulunu Nəşr edən:

Çaşıoğlu Eİ MMC
Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2A

LAYIHƏ